

Міністерство освіти та науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет
Наукове товариство студентів, аспірантів,
докторантів та молодих учених

КАРАЗІНСЬКІ ЧИТАННЯ
(історичні науки)

Тези доповідей
76-ї Міжнародної наукової конференції

Харків – 2023

УДК 93/94(063)

*Затверджено до друку рішенням вченої ради історичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 3 від 17 березня 2023 р.)*

Редакційна колегія:

Нижнікова С. В. — (головний редактор) канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Волосник Ю. П. — докт. іст. наук, професор кафедри історії Східної Європи
Єремєєв П. В. — канд. іст. наук, доцент кафедри історії Східної Європи
Журавльов Д. В. — канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Захарченко Є. Ю. — канд. іст. наук, ст. викладач кафедри історії України
Іващенко В. Ю. — канд. іст. наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології
Каріков С. А. — докт. іст. наук, професор кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Крютченко М. Л. — канд. іст. наук, ст. викладач кафедри нової та новітньої історії
Любавський Р. Г. — канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Павлова О. Г. — канд. іст. наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології
Посохова Л. Ю. — докт. іст. наук, професор кафедри історії України
Ручинська О. А. — канд. іст. наук, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Скирда В. В. — канд. іст. наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, історичний факультет
Тел.: (057) 707-52-42; факс (057) 702-03-79
E-mail: sntistfak@gmail.com; web: <http://history.karazin.ua/>

Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 76-ї Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 21 квітня 2023 р.). — Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. 208 с.

ISBN 978-966-285-565-4

Тематика тез репрезентує широкий тематичний спектр проблем, які набули актуальності в сучасній історичній науці.

ISBN 978-966-285-565-4

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2023.

РОЗДІЛ І
АРХЕОЛОГІЯ

**Релігійні вірування населення салтівської культури
з інгумаційним обрядом поховання
(за матеріалами могильників верхньої течії Сіверського Дінця)**

Басюк Анастасія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

btetana3@gmail.com

Могильники — одні з найінформативніших пам'яток для вивчення релігійних уявлень давніх людей за допомогою археології. Одним з основних місць розселення носіїв салтівської культури її лісостепового варіанту є територія верхньої течії Сіверського Дінця. Поховання на цій території найяскравіше представлені Верхньо-, Старосалтівським, Рубежанським, Нетайлівським, Дмитрівським могильниками. Джерельна та історіографічна база дослідження включає статті дослідників цих могильників, зокрема В. Криганова, В. Аксьонова, С. Плетньової та інших з описом відкритих поховань та їх аналізу.

Інвентар та поховальні традиції в катакомбних та ямних інгумаціях певним чином відрізняються, що свідчить про різний етнічний склад населення, а відповідно і певні відмінності в релігійних віруваннях. Катакомбні поховання притаманні ймовірно аланам, а ямні — тюрко-уграм.

Досить часто в катакомбах під небіжчиками (особливо в парних похованнях) знаходилася вугільна підстилка, яку можна вважати ознакою поклоніння вогню — в похованнях чоловіка і жінки вона могла уособлювати "посмертний шлюб", а в жінки і дитини — "усиновлення". В ямних захороненнях вона простежується рідше.

Майже завжди катакомбні поховання супроводжував інвентар, який складався з речей, набутих людиною при житті. Також часто в могилах було знайдено рештки тварин, частина була елементом поминальної їжі, а інша була принесена в жертву для "переправлення" душі на "той світ". Усе це свідчить про віру в потойбічний світ та що людина продовжує там життя, яке вела на землі. Поминальна їжа слугувала для заповнення потреб людини доки вона не переправиться у світ мертвих. В ямних могилах інвентар був бідніший, складався часто з їжі, горщиків, намист,

сережок та ножів, вважалось, що в новому світі людина отримує щастя без потреби речей з попереднього життя. Однак в Нетайлівському могильнику був залишений увесь комплекс інвентарю (речі, якими користувався покійник при житті, їжа, залишки тварин). Цей могильник є зразком язичницького. Окремо варто відзначити поховання коней з людьми. Для тварин в катакомбах споруджувалося окреме місце, схоже мали і ямні поховання, де поряд з основною могилою створювався підбій, де ховали коня з усім спорядженням, інколи його клали з мерцем в могилу (на труну або під нею). Для кочівників коні мали особливе значення, тож здебільшого їх ховали в якості провідників на "інший світ".

Аби допомогти душі та вказати напрям у світ мертвих, людей клали в певному напрямку. Для катакомб притаманним було положення голови на схід, адже у місцевого населення захід вважався місцем розташування потойбіччя. У той час в ямних могилах небіжчиків клали головою на захід (з сезонними відхиленнями), адже існувало поклоніння сходу сонця. Спільним для обох видів поховань є обряд знешкодження. Люди вірили у потойбічні сили та що душа померлого може принести їм лихо, тож вони порушували скелет (чим більше "зла" міг принести покійник, тим сильніше руйнувалося анатомічне положення, а найбільш "небезпечним" частини тіла виносили з могили та перепоховували). Поширеним інвентарем в обох типах поховань були характерні амулети, які свідчать про поклоніння сонцю на рівні з вогнем.

Отже, проаналізувавши катакомбні та ямні інгумації носіїв салтівської культури, можна виділити наступні релігійні вірування: аніматизм (поклоніння вогню), який проявлявся наявністю в обох видах поховань вугільної підстилки; фетишизм у вигляді амулетів серед інвентарю; анімізм та шаманізм проявлені вірою в потойбічне життя та духів, це ж ознака й язичництва. Окремо варто відзначити, що в катакомбах Верхньосалтівського могильника досить часто було знайдено підвіски у вигляді хреста. Однак, часто вони були в комплексі з іншими прикрасами, тому не можна чітко визначити чи це були ознаки християнства.

***Релігійно-міфологічні уявлення доби енеоліту — ранньої бронзи
(за матеріалами ямної культури)***

Габор Кирило

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

solone2004@gmail.com

Перехід археологічної науки в кінці ХХ ст. на рівень історичних реконструкцій зумовив інтерес до вивчення релігійно-міфологічних уявлень дописемних народів. Новий науковий напрямок отримав назву — тафологія. Тафологія — це розділ науки, що досліджує сферу діяльності людини, пов'язаної з похованням померлих членів соціуму. Метою тафології є визначення сукупності традиційних знань людства, які стосуються різних форм та способів поведінки з тілом померлого. Новизна роботи полягає у комплексному підході до вивчення релігійних уявлень доби енеоліту — ранньої бронзи за матеріалами компактної групи пам'яток.

Основним джерелом вивчення тафології є поховальний культ, тобто історично сформована система релігійних відносин, що виявляється у формі шанування реальних або ілюзорних об'єктів, пов'язаних з уявленнями про смерть людини і його стані після смерті. Вивченню поховальних культів племен ямної культури Надпоріжжя присвячені наукові роботи І. Ф. Ковальнової, З. П. Мариної, Д. Л. Тесленко та ін. Вказаними авторами було досліджено поховальні культу племен ямної культури, але деякі аспекти тафології епохи енеоліту — ранньої бронзи потребують деталізації.

Всю сукупність властивих людському суспільству поглядів і ідей прийнято позначати терміном ідеологія. Її складовою частиною є релігійно-міфологічна система, яка, в свою чергу, обумовлює формування поховально-поминальних звичаїв. В археологічній науці поховально-поминальні звичаї розглядаються як сукупність способів і норм поведінки з померлим членом суспільства, свого роду неписаний "звід" похоронних правил та уявлень. Функція поховального обряду реалізується в створенні поховального пам'ятника. Поховальний пам'ятник — це речовинний результат поховального ритуалу. Слід підкреслити, що археологи досліджують

не власне поховальний пам'ятник, а його матеріальні залишки, що збереглися до моменту розкопок. Крім того, релігійний зміст кожного акту проявляється в поховальному пам'ятнику не прямо, а опосередковано. Найчастіше, релігійно-міфологічне значення складових поховального пам'ятника можна реконструювати тільки на основі смислових паралелей і аналогій з ідеологічними системами народів, які мали писемність і етнографічних даних. Отже, навіть самі ретельні розкопки і реконструкції пам'ятників, не гарантують повної реконструкції ритуалу. Наукові основи вивчення релігійно-міфологічних уявлень первісних людей були закладені в 70 – 90-х роках ХХ ст. в роботах західних (американських і європейських археологів) і радянських дослідників. У концепціях процесуальної і постпроцесуальної археології були обґрунтовані можливості археологічної науки реконструювати ідеологічні уявлення дописьменних народів. Радянським дослідникам (київська, московська, ленінградська школи) вдалося виявити функціональну структуру похоронних культів і встановити зв'язок між світоглядом (ідеологією) людей і поховальними пам'ятками: ідеологія — релігійно-міфологічна система — погребально-поминальні звичаї — погребально-поминальна обрядовість — поховальна пам'ятка (додаток).

Таким образом, до кінця ХХ ст. були закладені основи розвитку тафології як самостійного напрямку історичної науки. Люди доби енеоліту — ранньої бронзи вірили, що душа померлого продовжує існувати в країні предків. Перехід душі в загробний світ здійснювався за допомогою поховальної обрядовості. Кожна частина поховального пам'ятника (курганний могильник, курган, могила) виконувала свої, чітко визначені функції. Успішний перехід душі гарантував відновлення гармонії між світами і забезпечував добробут і процвітання соціуму. Саме тому в обрядах широко використовувалися очисні й захисні ритуали, серед яких особливе значення надавали застосуванню вохри і вогню. Важливу роль грали і жертвопринесення, в тому числі і людські. У похоронній практиці широко використовувалися маркери, які позначали соціальний статус і заслуги померлого (похоронний

інвентар, малюнки на черепках і в могилах і т. д.). Простежується збереження і більш ранніх тотемістичних вірувань.

Археологічні дослідження округи Більського городища у 2022 році

Пономаренко Михайло

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ponomarenko.m.v@ukr.net

Археологічна спадщина під час російського вторгнення на наші землі сильно постраждала. Експедиція ІКЗ "Більськ" прийняла рішення негайно проводити рятувочні розкопки на двох поселеннях скіфського часу. Дані поселення знаходяться поблизу кар'єрів, які були закриті, але із початком повномасштабної війни місцева влада почала інтенсивно брати звідти пісок, для спорудження різних укріплень та і загалом на потреби армії. Пам'ятки почали швидко руйнуватися і зараз неможливо сказати точно скільки археологічного матеріалу було вивезено. Саме через це тема мого дослідження є як ніколи актуальною.

Як було зазначено вище, експедиція працювала на двох пам'ятках. Перша — поселення скіфської доби із назвою Котельва II. Виявлено близько 30 об'єктів, більшість із яких є господарчими ямами. Розкопки на поселенні Старий Кар'єр показали, що воно є багатошаровим (верхня частина — скіфський час, нижня — епоха бронзи). Було виявлено велику кількість господарських ям скіфської доби, а також житла доби пізньої бронзи.

Археологічні дослідження проводилися з початку літа до пізньої осені 2022 року, а камеральна обробка матеріалів відбувається і досі. Обидві пам'ятки багаті різноплановими знахідками (кераміка місцева та грецька, вироби з металів, остеологічний матеріал та інше), деякі з них є рідкісними та унікальними.

Завдяки особистій участі в усіх етапах дослідження, ми можемо з упевненістю сказати, що дане дослідження є актуальним та важливим в рамках вивчення нашого минулого.

**Фортифікаційні споруди Української лінії
за археологічними дослідженнями (XX – поч. XXI ст.)**

Линник Олена

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

yelena.v.linnik@gmail.com

Українська лінія — система оборонних споруд, що була побудована та призначена для захисту південних територій Російської імперії в 30-х – 40-х рр. XVIII ст. Будівництво укріплень відбувалося за передовими на той час технологіями. Окрім оборонних та стратегічних цілей, Українська лінія повинна була сприяти заселенню окремих регіонів сучасного Сходу України. Саме її зведення та поява захищених від нападів кримських татар ділянок степового прикордоння зробило величезних поштовх для розвитку цих територій.

Існує досить багато досліджень, присвячених питанню Української лінії, але в той же час воно залишається актуальним. Найчастіше у своїх дослідженнях історики, що займаються вивченням Української лінії, спираються виключно на писемні джерела, не звертаючись до археологічних. Це не дає можливості повноцінно дослідити ані самі фортифікаційні споруди, ані соціальні процеси в регіоні. Будівництво, соціальний устрій і, навіть, типологія фортифікаційних споруд Української лінії залишається не достатньо дослідженим. Метою нашого дослідження є дослідження фортифікаційних споруд Української лінії за археологічним джерелами.

Одні з перших археологічних досліджень фортець та укріплень Української лінії були розпочаті наприкінці 80-х рр. XX ст. Експедиція Інституту археології України під керівництвом М. П. Кучери у 1985 р. дослідила та описала вал та рів в різних місцях Української лінії (здебільшого Дніпропетровська обл.). Археологами була запропонована реконструкція оборонних споруд: два вали з ровом посередині, що не перериваючись поєднують одна з одною фортеці та редути. Через деякі проміжки рів утворює редани (виступи довжиною 20-30 м), що допомагали вести вогонь з артилерії по наступаючому противнику. Дослідження виявили, що не всі редани були зведені одночасно, деякі з ним були зведені набагато пізніше ніж основна лінія укріплень. Було

також прослідковано, за допомогою розрізу, послідовність створення штучного захисного валу. Хоч результати цієї експедиції і надали нам величезну кількість матеріалів для подальшого вивчення Української лінії, під час досліджень не були розглянуті самі фортеці, яких вздовж укріпленої лінії налічується 16.

У 2017 р. експедиція Інституту археології НАН України "Слобідська археологічна служба" дослідила 8 фортець, розташованих на східній частині Української лінії: Фортеця Святого Петра, Тамбовська, Слобідська, Фортеця Святого Михайла, Фортеця Святого Олексія, Єфремівська, Фортеця Святої Параскеви та Фортеця Святого Іоанна. Завдяки проведеним дослідженням археологи змогли оцінити стан збереженості фортифікаційних споруд і простежити особливості побудови укріплень. Розміри фортець були майже тотожними, а самі вони розміщувались на відстані 20-30 км одна від одної, що сприяло швидкому пересуванню кінноти між ними.

У 2020 р. спільними зусиллями ОКЗ "Харківський науково методичний центр охорони культурної спадщини" та ДП "НДЦ "ОАСУ" було проведено дослідження Петрівської фортеці. В результаті археологічних розкопок було отримано речові матеріали у вигляді кісток тварин, дрібних фрагментів гончарної кераміки черкаського типу, деформоване кружальце мідної монети (деньга 1733 р.).

Таким чином, розглянувши результати археологічних досліджень, проведені в різні роки на Українській лінії, ми можемо сказати, що їх результати підтверджують ті дані, які нам відомі з писемних джерел, щодо будівництва Української лінії. Але в той же час, не дивлячись на більш ніж 100-річну традицію проведення археологічних досліджень, довгий час Українська лінія залишалася поза увагою вчених. Перші археологічні дослідження були проведені лише у кінці ХХ ст. В останній час зацікавленість фортифікаційними спорудами Української лінії зростає, про що свідчать археологічні розкопки 2017 та 2020 рр. Однак, враховуючи швидкість руйнації пам'яток, проведених досліджень не достатньо, щоб повністю зрозуміти процеси, які відбувались під час будівництва та функціонування Української лінії.

Скляний посуд із пам'яток пізньоримського часу**Правобережжя України****Якимчук Тарас***Тернопільський національний педагогічний**університет імені Володимира Гнатюка**taras13yak@gmail.com*

Пам'ятки археології, що репрезентують існування населення пізньоримського часу, а саме черняхівської, вельбарської та культури карпатських курганів представлені в основному поселеннями та могильниками. Скляний посуд, що виявлений на них є рідкісною знахідкою та має велике значення для вивчення життя суспільств пізньоримського часу. За понад століття досліджень згаданих культур, вдалось нагромадити великий пласт інформації про скляний посуд, що потребує групування та класифікації.

Останній звід матеріалів про римські імпорти, зокрема й скляний посуд із досліджуваного нами регіону сягає п'ятидесятилітньої давнини та належить В. В. Кропоткіну. Систематизація інформації про скляний посуд є необхідною, і обумовлена поповненням колекцій пізньоримським склом, що не розглядався комплексно. Типологічні напрацювання, що стосувались хронології пізньоримського часу, зокрема розроблялись для скляних посудин, що указує на їх важливість як хроноіндикаторів.

Уперше скляний посуд розглядався археологами як складова римського імпорту, та наголошувалось на його важливості як хроноіндикатора. Відтак, деякі форми скляного посуду із Правобережжя України залучались до типологічних розробок Х.-Й. Еггерса. У типології скляного посуду Г. Рау представлені посудини з Правобережжя, що виступають окремими типологічними одиницями. Інформація про скляний посуд із пам'яток СРСР міститься у монографії В. В. Кропоткіна, і є однією з найґрунтовніших праць цього зразка. Вивченням скла черняхівської культури займались та займаються Ю. Л. Щапова, Ю. А. Ліхтер, О. С. Румянцева, О. В. Петраускас та В. І. Щепаченко. Ці дослідники торкалися питань: виробництва скляного посуду на поселенні Комарів, вивчення форм

та орнаментаций скляного посуду, прийомів та технологій виготовлення, хімічним аналізом скла та питаннями хронології окремих типів посуду.

Нами було розглянуто 69 скляних посудин та фрагментів скляних виробів. На пам'ятках вельбарської культури на території України нам не відомо про цілі форми скляного посуду, доволі частими є знахідки у похованнях цієї культури уламків скла, що мають сліди обпалення, проте приблизну їхню форму встановити не вдається. Нам відомі дві скляні посудини із вельбарського некрополя біля села Чарнувко на території Польщі — це кубок, що орнаментований накладними скляними нитками та скляна посудина у формі риби, з орнаментом із накладного скла.

У курганних похованнях культури карпатських курганів знайдені дві високохудожні чаші із пурпурного скла. Походять вони із різних курганних могильників, проте є ідентичними. Це чаші із Нижнього Струтиня та Пилипів, введені в науковий обіг Л. В. Вакуленко та датовані на основі аналогій IV ст.

Скло із черняхівських пам'яток є найбільш представленим на території Правобережжя України. Проте варто виділяти дві категорії пам'яток з яких це скло походить, а саме могильники та поселення. На поселенні Комарів виявлено сліди склоробної майстерні, та окрім цього там виявлено безліч фрагментів скляного посуду і лише за деякими випадками вдається реконструювати форму посудини та встановити її тип. Загалом, комплекс скляного посуду черняхівської культури представлений: кубками, чашами, мисками та бальзамарієм. Кубки є найчисельнішим видом (50 форм) і репрезентовані: конічними кубками, кубками на кільцевому піддоні і кубками циліндричної форми. Чаші у кількості 14 форм вирізняються своєю орнаментациєю, що виготовлена за допомогою різних технологічних комбінацій. Складні миски у кількості двох екземплярів та бальзамарій — 1 замінити на один екземпляр.

Отож, найпоширенішим видом кубків є циліндричні кубки із прошліфованими овалами, що у сучасній науці відносяться до т. зв. "варварських", ці кубки в основному належать до поховань черняхівської культури. Вони датуються другою половиною IV ст. н. е.

Зауважимо, що структуризація інформації про скляний посуд не вирішує усіх проблем, що стосуються скляних виробів, а покликана посприяти подальшим дослідженням науковців з різностроннього вивчення скляного виробництва та побутування скляного посуду у суспільств пізньоримського часу на території України.

РОЗДІЛ II
ВОЄННА ІСТОРІЯ

Застосування німецької армії за межами ФРН 2010–2017 рр.**Галевич Святослав***Київський національний університет імені Тараса Шевченка**galevych14dag@gmail.com*

Бундесвер — це сучасна німецька армія ФРН, яка входить до НАТО. Тож вивчення досвіду та історії цієї структури є особливо важливою темою для українських дослідників. Актуальність теми полягає в глибокому аналізі операцій Бундесверу, що дасть змогу об'єктивно оцінити перспективи, можливості та ефективність німецької армії. Метою дослідження є детальний розгляд участі війська ФРН у миротворчих та військових операціях у період 2010–2017 рр. Для проведення об'єктивного дослідження ми послуговувались такими методами: аналітичний — у роботі із історіографією та джерельною базою; статистичний — полягає у наведенні певних фактів щодо кількості війська за кордоном.

Зарубіжні операції Бундесверу цікавлять багатьох науковців. З німецьких дослідників такою тематикою займався Вольфганг Нотінг. З американської та британської шкіл свій внесок у розвиток теми зробили Філіп Ланг, Тревор Фіндлі, Рей Дженгіс. З вітчизняної історіографії відмітимо здобутки дослідниці В. Гладенко, яка розглянула операції німецької армії за кордоном, перш за все на Балканах. Загалом дана тема дає широкий спектр для досліджень. Джерельна база дослідження складається з документів та звітів Бундесверу, Міністерства оборони ФРН, заяв Федерального уряду Німеччини, "Білої книги" Міністерства оборони ФРН.

У період 2010–2017 рр. ФРН проводила операції в парадигмі боротьби із тероризмом. Така загальна тенденція була характерна для всього НАТО. Унікальність цього періоду полягає у тому, що очільники ФРН переосмислили роль та можливості власної армії. У цей час відбувся ряд терактів, спланованих ІДІЛ. Тому основним оперативним полем для Бундесверу у цей період залишався Близький та Середній Схід, а також Африка. Тож місія Бундесверу в Афганістані і надалі продовжувалася, і на більшій її присутності наполягали США. Бундесвер проводив місії у 2010 р. щодо "зачисток" провінції

Кундуз, на півдні Афганістану, для цього було залучено підрозділи спецназу. ФРН намагалася уникати впливу США, прагнула проводити радше розвідувальні чи миротворчі операції. Наприклад, у листопаді 2014 р., на півночі Іраку, було розгорнута військово-тренувальна місія Бундесверу, з поєднанням аеророзвідки, захід проводився в рамках рішення ЄС.

Для боротьби із ІДІЛ відводився іракський театр військовий дій. У 2014 р., чисельність місії Бундесверу в Іраку становила 100 солдатів. Станом на 2016 р. було підготовлено понад 4,8 тисяч бійців самооборони Іракського Курдистану та військовослужбовців іракських військ. Командні кадри та спецназ навчалися на території ФРН. На північ Іраку було поставлено близько 2 тисяч тон військових вантажів. Завдяки Бундесверу іракським військам та курдській самообороні вдалося потіснити ІДІЛ у північних регіонах країни.

Після військового перевороту у Малі 2012 р., виникли масштабні повстання. Повстанці розпочали активну співпрацю із ІДІЛ. Під егідою ООН була ініційована операція MINUSMA, у ній Німеччина прийняла активну участь. Починаючи із 2015 р., операція була розширена з логістичної підтримки до залучення мотопіхотних та розвідувальних загонів Бундесверу. Чисельність особового складу зросла до 1 тисячі солдатів та офіцерів у 2017 р. У травні 2014 р. німецькі інструктори навчали перші чотири батальйони армії Малі, а вже до кінця 2016 р. вдалося підготувати 16 загонів війська африканської держави. Загальна кількість становить близько 9,5 тисяч солдатів та офіцерів, що складало майже всю армію Малі на той час.

Таким чином, ми розглянули закордонні операції Бундесверу та дійшли до таких висновків, що ФРН намагалася дотримуватися концепції "стратегічної стриманості". Берлін демонстрував більш впевнену політику, зокрема у створенні баз для навчань та перебування військових. Наявність інституту інструкторів з військових та цивільних питань, а також наявність ФРН у штабних структурах дозволить їй грати вагомую роль у плануванні боротьби із тероризмом.

***Реконструкція програми підготовки піхоти
при Старшинських Школах Галицької Армії***

Матвєєва Софія

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

matvieieva@knu.ua

Суспільно-політичні події сьогодення привертають увагу дослідників до подій і явищ, які ще донедавна не мали висвітлення й детального вивчення фахівцями. Так, аналіз практики будівництва збройних сил та бойового досвіду армії на різних етапах її розвитку має теоретичне значення й практичну цінність для сучасної воєнної науки взагалі й воєнної історії зокрема. Вивчення вітчизняної історії військового будівництва в межах наукової парадигми сьогодення та узагальнення досвіду тактичної та практичної підготовки до бойових дій має безпосереднє відношення до розвитку військового мистецтва та зумовлює актуальність запропонованого дослідження.

Одним із унікальних феноменів історії українських визвольних змагань є Галицька Армія, що стикнулася з великою кількістю проблем на шляху своєї організації. Серед таких суттєвих викликів новоствореного війська була і проблема підготовки бійців та старшин, а також питання організаційної структури їхнього навчання.

Науковою новизною цієї розвідки є спроба реконструкції програми підготовки піхоти при Старшинських Школах Галицької Армії, що до цього часу не була предметом окремого вивчення й не висвітлена в сучасній історіографії через брак документальних свідчень. Джерельну базу дослідження складають матеріали фонду 2188 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління, джерельні видання хорунжия УСС Дмитра Микитюка "Українська Галицька Армія", спогади курсантів Старшинської Школи, зібрані підхорунжим Петром Федоровим.

На початку свого становлення Галицька Армія мала три школи, а наприкінці червня 1919 р., під час Чортківського наступу, за наказом НКГА було створено постійну Старшинську Школу Піхоти. Більшу частину кандидатів цих шкіл становили підстаршини колишньої австрійської армії та Легіону Січових Стрільців, приблизно третину —

добровольці, що прибули з запільних військових частин, а також учні вищих гімназійних класів. Викладали в школах професійні інструктори та ветерани військової служби. За свідченнями курсантів та аналізом доступних архівних матеріалів можна дійти висновку, що навчальна програма складалася з тактичної, фізичної та вогневої підготовки бійця, включаючи опанування тактичними прийомами та методами ведення бою; точної стрільби з різних видів зброї та її ефективного використання; виконання комплексу тренувань для зміцнення м'язів та підвищення фізичної витривалості. Велику увагу інструктори приділяли бойовому порядку: розгортанню на лінії фронту, підготовці до наступу та оборони, організації розвідки та зв'язку, а також порядку дій у разі контратаки ворога. Опановували курсанти й такі дисципліни, як військова топографія та основи навігації, медична допомога, соматологія (фізична антропологія), правила внутрішнього розпорядку та дисципліна військової служби; вивчалися окремі частини службового правильника та військових статутів. Ці дисципліни розподілялися протягом курсу навчання в залежності від його тривалості та кінцевої мети. В середньому інтенсивну підготовку бійці проходили протягом трьох місяців. Також курсанти могли відвідувати спеціальні курси відповідно до їх майбутньої ролі у війську. Після успішного завершення вишколу та іспитів випускники отримували кваліфікацію певного рівня та могли призначатися на відповідні посади в Галицькій Армії.

Отже, аналіз архівних матеріалів продемонстрував, що програма навчання піхоти при Старшинських Школах Галицької Армії була системною та мала підготувати бійця до ефективного виконання бойових задач та керівництва підлеглими. Така підготовка складалася з комплексу дисциплін, що включали в себе як теоретичне, так і практичне навчання різним аспектам військової виучки з урахуванням вимог часу та досвіду бойових дій.

**Невиконана обіцянка легіону Ідель-Урал:
автономія та розчарування**

Провальнюк Дмитро

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

metamodern20@gmail.com

Легіон "Ідель-Урал" — група підрозділів у складі Вермахту, збройних сил нацистської Німеччини, під час Другої світової війни. Термін "Ідель-Урал" стосується регіону Надволжя між річками Волга та Урал, де проживають різні етнічні групи, зокрема татари, башкири та чуваші. Метою легіону "Ідель-Урал" був набір солдатів з цих груп для боротьби проти Радянського Союзу, з обіцянкою автономії та незалежності для регіону в разі перемоги держав Осі. Однак формування та розгортання легіону "Ідель-Урал" було ускладнене цілою низкою чинників.

Ідея створення легіону з регіону Ідель-Урал була вперше запропонована групою татарських лідерів у вигнанні в Берліні в 1941 році. Вони розглядали війну як можливість здобути незалежність для своєї батьківщини, яка з 1920-х років перебувала у складі Радянського Союзу. Вони вірили, що якщо зможуть надати достатню підтримку німецьким військовим зусиллям, то нацисти допоможуть їм досягти їхньої мети. Татарські лідери були заслухані німецькими високопосадовцями, зокрема Генріхом Гіммлером та Йоахімом фон Ріббентропом, і їхня пропозиція була серйозно розглянута.

Гітлер вважав, що на території СРСР, де проживають різні народи, є шанс перемогти. Тому Вермахт створив підрозділи з тюрко-татарських народів, які були пригноблені на території СРСР, для боротьби з радянськими партизанами після невдачі на фронтах в 1941–1942 роках. Командування Німеччини створило національні підрозділи з радянських військовополонених для боротьби з Радянським Союзом, через брак солдатів в перші місяці війни.

Ідеологічна основа полягала в боротьбі з більшовизмом і євреями, а також для контролю над ресурсами на окупованих територіях. Це підтверджуються словами посланця Гітлера генерал-лейтенанта Східних легіонів Х. Тельміха: "Вас, татар, Гітлер із полону визволяє,

створює вам хороші умови і створює легіон, якому входить у завдання звільнити від більшовиків свою Татарську республіку... Влада більшовиків остаточно розгромлена німецькими військами, вас озброюємо і направляємо на навчання. Після навчання ви, визволений народ, повинні очистити свою національну територію від більшовиків — партизанів, які завдають шкоди нашій армії". Чутки про можливу створення Ідель-Уральської Республіки поширювалися, але жодних обіцянок на папері не було дано. Німецький лідер Гітлер відкидав ідею створення національних державних утворень під німецьким протекторатом на території, окупованій Німеччиною.

Перший підрозділ легіону "Ідель-Урал" був сформований у 1942 році з татарських і башкирських добровольців. Спочатку німці планували використовувати ці війська як допоміжні сили, виконуючи такі завдання, як караульна служба і розвідка в тилу ворога. Однак, з розвитком війни і зростанням втрат Німеччини на Східному фронті, потреба в додаткових бойових підрозділах стала більш нагальною. Легіон "Ідель-Урал" був розширений і реорганізований у регулярну дивізію Вермахту, що отримала назву 162-ї Тюркської піхотної дивізії.

Незважаючи на чутки про обіцянки автономії для регіону Ідель-Урал, реальність життя легіонерів часто була суворою. Легіон зазнав великих втрат на полі бою, багато солдатів загинуло в боях на Східному фронті. Важкі умови життя та брак ресурсів також негативно позначалися на моральному стані військ. Німці з підозрою ставилися до ненімецьких військ і часто піддавали їх дискримінації та жорстокому поводженню. Татарські та башкирські солдати також стикалися з ворожістю з боку інших радянських військовополонених, які вважали їх зрадниками своєї батьківщини. Багато хто з легіонерів розчарувався в німцях та їхній справі, а деякі навіть дезертирували, щоб приєднатися до радянських партизанів.

Незважаючи на розчарування членів Легіону, спадщина руху залишається значною. Легіон "Ідель-Урал" представляв рідкісну можливість для жителів регіону боротися за автономію та самовизначення. Хоча рух остаточно провалився, він продемонстрував силу прагнення до самоврядування серед населення Ідель-Уралу.

**Антиалкогольна кампанія в Першу світову війну.
Вплив заборони спиртного на українських землях у складі
Російської імперії та Австро-Угорщини**

Семенів Олександра

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

asemenivv@gmail.com

Неможливо уникнути того факту, що алкоголь постійно фігурує в історії. У сьогоденні його надмірне вживання засуджується, але були часи, коли він ототожнювався з діями богів, поклонінню їм та суспільними розвагами, допоки пияцтво не стало найстрашнішою хворобою людства.

Впровадження "сухого закону" в Російській імперії було прийнято ще напередодні Першої світової війни. У 1913 р. Мещерський, Маклаков, Манус та Распутін об'єднали свої зусилля з однією метою: зняти з посади голову Ради міністрів і міністра фінансів Коковцова. Вони заручилися підтримкою Вітте, батька держмонополії на продаж спиртного. Той відкрито розкритикував дії Коковцова щодо збільшення вартості горілки. У січні 1914 р. новим міністром фінансів було затверджено Барка, у рескрипті до призначення якого імператор Микола II написав про необхідність боротьби за народну тверезість.

Ідейно, прийняття такого рішення було спрямовано на успішну мобілізацію та підвищення професійності військових, хоча згодом воно торкнулося і народу. Обурене законом населення, для якого вживання алкоголю було рутинною справою та засобом доходу, почало схилитися до самостійної розробки алкоголю. Так з'явилися відомі напої ханджа та політура, що були досить високої якості й не загрожували здоров'ю. Утім, смертність від отруєння підвищилась, адже народ почав вживати одеколон та метанол. Це вказує на те, що миряни були надто залежні та не могли прожити тверезо.

Зокрема, на Харківщині заборона торгівлі спиртними напоями спричинила посилене споживання політури. Деякі столярні фабрики й майстерні скаржились на брак у магазинах політури, яка випивалася замість горілки. Серед п'яниць навіть увійшла до обігу приказка "наполітурився". Через високий попит торговці збільшили на неї ціну.

Не заперечується факт, що на Катеринославщині також почала активно розгортатися підпільна торгівля спиртними напоями. При цьому, на думку депутатів міської думи, варто було дозволити лише продаж виноградних та фруктових вин, загальна міцність яких була не більше норм, що встановив закон від 24 квітня 1914 року, але запровадити такі зміни не вдалося.

Окрім Наддніпрянщини, для російської влади було значною проблемою встановлення контролю за виробництвом та продажом алкоголю на захоплених територіях Галичини і Буковини. На західноукраїнських землях виробництво цієї продукції було поширеним видом діяльності, що забезпечував податкові надходження до Австро-Угорської казни.

Під час другого вторгнення російських військ видали "обов'язкову постанову" 23 жовтня 1916 р., про заборону продажу в усіх населених пунктах спирту та алкоголю. Впроваджений закон владою для свого війська і для місцевого населення, змушував їх схилитися до аналогічних Наддніпрянщині методів. Згодом, проблема дефіциту одеколону зумовила видання додаткової постанови у 1917 р. про заборону продажу одеколону без спеціальних дозволів на право цієї покупки.

Ідеологія про шкідливий вплив алкоголю на здоров'я, сімейне життя, виховання дітей та розвиток як особистості поширилася у тогочасній літературі. У книзі "Проти алькоголю" (перекладена у 1915 р.) описується думка про "одурюючий" ефект спиртного. Автори з осудом ставляться до п'яниць та пишуть, що "п'як не лиш своє власне тіло руйнує алькоголем", посилаючись на удар оманливих напоїв по сімейному роду. Крім того, дослідники вказують на хвороби серця (називаючи його "пивним серцем"), нирок, легень, шлунку та нервової системи, що завдані алькоголем, також автори розвіюють міфи щодо "зігріваючого" та "піднімаючого настроїв" впливу спирту. Така література цілком уможлиблює добровільну відмову потенційних читачів від спиртних напоїв та застерігає населення від негативних наслідків алкоголю.

**Безпекова ситуація на території Дубенського повіту
Волинського воєводства у 1921 році: більшовицький фактор**

Петрушко Наталія

Волинський національний університет імені Лесі Українки

nataliasulima@ukr.net

У ході війни з Україною, з-поміж методів протиборства, Росія практикує не лише класичні форми воєнних та диверсійних дій, а й інформаційно-психологічні та терористичні операції, використання місцевого населення у політичних цілях тощо. Окремі прояви таких дій ми вже фіксували у минулих історичних періодах. Особливої уваги заслуговує міжвоєнне двадцятиліття як непростий час перебування частини західноукраїнських земель у складі Другої Речі Посполитої. Територія Західної Волині стала епіцентром боротьби між двома державами — Польщею та Радянською Росією. Для польської держави територія Волині була важливою для встановлення вигідних кордонів та апіорі вважалася складовою державного організму. Радянська Росія також трактувала Західну Волинь частиною своєї країни та відводила їй вагомe місце у проведенні глобальної ідеологічної зовнішньої політики. Встановлення офіційних дипломатичних відносин на міжнародній арені, закріплених миром у м. Ризі від 18 березня 1921 р., не вплинуло на зміну політики радянської влади й далі продовжувати поширювати ідеї світової пролетарської революції і головним ареалом розповсюдження своєї пропаганди та здійснення диверсійних дій більшовики обрали територію новоутвореного Волинського воєводства.

Мета роботи полягає у дослідженні стану безпеки на території Дубенського повіту Волинського воєводства у 1921 році. Джерельна база дослідження репрезентована архівними документами. З огляду на територіальні межі роботи було вивчено й проаналізовано документи польської поліції, зокрема ситуаційні звіти, які зберігаються у фонді 1 "Волинське воєводське управління державної поліції м. Луцька" Державного архіву Волинської області. На основі опрацювання широкої джерельної бази досліджено основні напрямки диверсійної роботи та інших видів диверсійної діяльності більшовицьких злочинних угруповань.

У дослідженні ми послуговувалися конкретно-історичними методами дослідження: проблемно-хронологічним та порівняльно-історичним. Також ми дотримувалися принципів історизму та об'єктивності. За допомогою принципу історизму вдалося дослідити практичні прояви реалізації ідей світової революції до країн Європи через територію Волинського воєводства. Для всебічного вивчення та адекватного відображення явищ, фактів дійсності було застосовано принцип об'єктивності.

19 лютого 1921 р. до складу Волинського воєводства увійшов Дубенський повіт з центром у м. Дубно. Адміністративну одиницю складали три міста — Дубно, Берестечко, Олика та 15 ґмін. Населення становило 220 221 осіб. Більшість мешканців повіту складали українці. Помітні національні групи становили поляки та євреї. Щодо релігійного складу Дубенського повіту, то тут мешкали переважно православні, римо-католики та юдеї.

Щотижневі ситуаційні рапорти Дубенського повітового староства адміністративній владі містять інформацію щодо безпекової ситуації в регіоні за 1921 р. Так, в одному із таких звітів за квітень 1921 р. йдеться про те, що місяць був відносно спокійний, завдяки проведенню вдалих операцій польської поліції із переслідування та затримання деяких більшовицьких диверсантів. Водночас, затримання зловмисників ускладнювало не лише те, що вони мали свої криївки у лісах та великих селах, населення яких прикривало ці бандитські угруповання.

Диверсійна діяльність таких загонів мала різноманітне спрямування. Переважно, це був грабіж, викрадення коней та напад на представників влади. В іншому звіті за червень 1921 р. містилася інформація про кількісний склад таких груп на території повіту. Також йшлося про організацію можливого нападу в районі Крупця-Теслугова-Берестечка з метою викрадення коней, яких потім планували переправити за кордон.

Влітку 1921 р. безпекова ситуація в Дубенському повіті значно погіршилася. В ніч з 19 на 20 липня 1921 р. відбувся напад озброєної банди кількістю близько 50 осіб на пост поліції у м. Мізоч, де було викрадено зброю та документи. 25 липня 1921 р. у с. Перемель сталася

пожежа під час якої згоріло 30 помешкань. До палаючих будівель не можливо було наблизитися через постійні вибухи боєприпасів. Восени 1921 р. активність диверсійних угруповань зменшилася, хоча було зафіксовано декілька нападів на трасі Рівне-Дубно.

Отже, пропагандистські та диверсійні акції більшовиків на території Волинського воєводства, зокрема й Дубенського повіту, були практичною складовою зовнішньополітичної стратегії світової революції. Ця діяльність мала дестабілізувати суспільно-політичну ситуацію в Польщі та створити підґрунтя для зміцнення ліворадикального впливу на місцеве населення.

***Формування та розвиток військово-теоретичних поглядів
на морські десантні операції в СРСР (1921–1941 рр.)***

Кондраков Станіслав

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

staskondrakov2000@gmail.com

Серед найменш вивчених проблем в історії військово-морського мистецтва є питання розробок та поглядів на морські десантні операції радянськими теоретиками у міжвоєнний період. В загальній оборонній (1921–1934 рр.) та наступальній (1935–1941 рр.) стратегії СРСР, висадка морського десанту займало незначне місце, чим і пояснюється незначний до цього інтерес. Між тим аналіз даної теми дає відповіді на багато запитань, котрі стосуються не лише розвитку військово-морської доктрини СРСР та поглядів на десантні операції але й на операції котрі проводили вже під час Другої світової війни.

Хронологічні межі нашого дослідження охоплюють період з 1921 р., коли було розпочато повноцінне вивчення досвіду морських десантних операцій попередніх років з ціллю подальшого розвитку та реалізації в майбутній війні, до 1941 р., коли розпочалася Німецько-Радянська війна і теорію почали реалізовувати на практиці.

Джерельна база тез представлена працями радянських військових теоретиків—В. К. Лукін, Б. Б. Жерве, О. В. Неміц, А. А. Сакович, М. О. Петров, П. В. Гельмерсон, І. І. Степанович, В. О. Петровський, О. І. Верховий,

І. М. Лудрі, В. О. Беллі, М. М. Тухачевський, О. П. Александров. А також офіційними документами — бойовими морськими статутами — 1930 р. (БУМС-30), 1937 р. (БУМС-37) та Тимчасовою настановою по веденню морських операцій 1940 р. (НМО-40). Щодо сучасних дослідників то тут можна виділити — В. Жуматія, Я. В. Яценка та В. Д. Доценка. Окремий інтерес викликають статті в журналі "Морський збірник" в котрому вище перелічені теоретики дискутували. Також великою проблемою даної теми є то, що більшість дослідників ідей тодішніх теоретиків щодо десантних операцій у майбутній війні, розглядають їх не як один із окремих етапів розвитку військово-морського мистецтва, а як ідеї війни на морі в цілому. Розгляд даної теми як окремих етапів в розвитку військово-морського мистецтва надає чіткого розуміння, щодо розвитку оперативного мистецтва та військово-морської доктрини СРСР.

В результаті дослідження ми прийшли до висновку, що радянські військово-морські теоретики в ході дискусій вперше і найбільш точно виклали сучасну класифікацію десантних операцій виходячи із мети та масштабу: стратегічні, оперативні, тактичні та диверсійні десанти. Протягом 20 років теоретиками було обґрунтовано та виділено всі етапи десантної операції — підготовка, посадка десанту, перехід морем, бій за плацдарм, вирішення поставлених задач та звертання операції з ціллю наступних дій. Кожен із етапів розглядався теоретиками окремо, завдяки чому в офіційних документах з'явилися чіткі рекомендації та правила проведення операцій з участю морського десанту.

Радянські теоретики почали розглядати не лише десант з надводних кораблів, але і з повітря, підводних човнів та змішаний. Щодо суті десантної операції, то в міжвоєнний період теоретичні положення в цілому відображали зміни у військовій справі і способах дій військ в прибережних зонах.

Між тим, радянські теоретики практично нічого не говорили про технічну сторону морських десантів та його висадку одночасно з технікою. У міжвоєнний період це наочно відобразилося у кораблебудівних програмах, в тому числі й 1937 р. — Програми будівництва великого флоту. В жодній з них десантно-висадкові засоби — від катерів до десантних кораблів були повністю відсутні.

Втім, радянські теоретики розробили унікальну концепцію висадки оперативних десантів з бойових надводних кораблів. У 1930-ті рр. вона була відпрацьована на Чорноморському та Балтійському флотах. Однак характер війни, що розпочався 22 червня 1941 р. не дав жодних шансів радянському ВМФ на її практичну реалізацію. Однак, у цю війну ВМФ СРСР увійшов достатньо підготовленим, маючи величезні теоретичні розробки котрі на пряму вплинули на характер та спосіб проведення морських десантних операцій тактичного рівня.

Мобілізація жінок до лав Червоної Армії в першій половині XX ст.

Ілюхіна Катерина

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

kateryna.guide@gmail.com

На сьогодні залишається актуальним питання системного реформування законодавчого закріплення гендерної рівності в оборонній сфері для створення сприятливого середовища проходження військової служби жінками в умовах мирного часу та ефективного виконання ними бойових завдань під час військових зіткнень. Оскільки для підвищення обороноздатності держави важливе раціональне залучення жінок для вирішення військових конфліктів, створення юридичних механізмів має бути зорієнтоване на реалізацію їх соціального потенціалу. Спрямування на дотримання міжнародно-правового принципу рівності, ураховуючи досвід минулих поколінь сприятиме зменшенню нерівномірного впливу військових зіткнень на представників обох статей.

Для виконання завдань державного врегулювання гендерної політики у секторі безпеки та оборони необхідно проаналізувати зміни у національній політиці з гендерних питань, зокрема радянського періоду, її пріоритетні сторони, так і недоліки, з'ясувати особливості залучення до військової служби жінок на території України. Загальні риси мобілізації жінок згадано К. Кобченко (2015), К. Шайде (2015), Н. Макогончук (2019), залучення до військової служби в залежності від роду військ розглянуто Н. Залєток (2021), але зміни в гендерній

політиці в оборонній сфері потребують подальшого вивчення, що можна прослідкувати, використовуючи нормативно-правову базу законодавства СРСР. Поряд з загальнонауковими, історико-порівняльним та проблемно-хронологічним методи дозволяють з'ясувати застосування гендерної політики радянської влади у військовій сфері, що набуваючи ідеологічного обґрунтування в гаслах, насправді відображалась в експлуатації жінок.

Служба жінок на добровільних засадах у мирний час була передбачена у пункті 11 Закону про обов'язкову військову службу від 18.09.1925 р., в той час, коли уже в статті 13 Закону про загальний військовий обов'язок від 1.09.1939 р. комісарам надавалось право брати на військовий облік та залучати на навчальні збори жінок за умови попередньої медичної, ветеринарної та технічної підготовки. Як і положення закону 1925 р., так і закону 1939 р., у воєнний час надавали право залучати жінок 18-50 років на військову службу та в обов'язковому порядку для несення спеціальної служби.

Коли потреба у використанні жінок для поповнення кадрів промисловості відбивалась ще у трудовому законодавстві 1931–1932 рр., уже згідно з пунктом 2 Указу від 13.02.1942 р. жінки віком 16-45 років підлягали примусовій мобілізації для роботи на виробництві та будівництві, як наслідок — підлягали відрядженню до війська для заміни військовослужбовців управлінь наркомату оборони, військових штабів на підставі наказів Й. Сталіна періоду квітня-жовтня 1942 року. Водночас для збільшення кількості чоловіків, що обіймали бойові посади на морі, на жінок було перекладено обов'язки військовослужбовців ВМС на суходолі, пізніше залучено й до виконання функцій автоматників, снайперів та кулеметників.

Хоча військова підготовка жінок, що з 1930-х років була включена в програму навчання у вищих навчальних закладах, в тому числі було розроблено програму підготовки жінок у військових технікумах, випускниці яких мали право бути призначеними на посади командирів військових підрозділів, проте форсована мобілізація та відсутність достатньої підготовки стали причинами значних жертв серед жінок, часом одразу після призову. Коли згідно з публічними заявами

ЦК ВКП(б) було стверджено про набуття нових виробничих фахів жінками, що ставали вирішальною силою виробництва та хоробрість, як причину боротьби жінок на фронті на посадах снайперок, зв'язківців, зенітниць, проте при ухиленні від мобілізації жінок могло бути покарано як "саботажників".

Ураховуючи близько 1 млн жінок, які служили в Червоній армії під час Другої світової, значна частина яких була мобілізована партійними організаціями, що стверджували про надане згідно з законом 1939 р. право жінкам захищати Батьківщину нарівні із чоловіками, проте у дійсності виступали ресурсом у військових діях, якими керували більшовики.

Latgale division infantry units in army of Latvia 1934–1939:

7th Sigulda infantry regiment

Dainis Rižkins

University of Latvia

dainisrizkins@inbox.lv

History of Ukraine and history of Latvia have great share of similarities. People from the territories of these countries have gone through similar if not the same events and tragedies that connect our great nations today, especially now. After Latvia proclaimed its independence on November 18, 1918, its problems only started, with invading Bolshevik troops and start of serious military actions, that eventually led to creation of Army of Latvia on July 10, 1919. This army grew to a massive force that had to be changed and put in onto a frame after Soviet Russia and Latvia signed peace treaty in 1920. After that army had to be downsized and be prepared for next possible conflict that didn't seem like impossibility with all the changes happening around the world. Army of Latvia at this time consisted of four divisions of combined arms, fleet, and technical division, with all these units going through development that was largely effected by economics, that's why army, taking account lack of funds, did not have massive force of tanks or planes, but mainly focused on creating well trained soldiers. Period from 1934, when country underwent authoritarian regime, till Occupation of Latvia, showed changes trough army, starting from

increase in training, funds dedicated to army to ideology and everyday life of the soldiers. Taking account, the compulsory service for all men, the main subject of the research becomes the soldier who had to undergo hard training and whose everyday life was scheduled and decided by commanding officers. Research serves as piece of Ukrainian history taking account that Ukrainians who lived in Latvia could as well be subjected to compulsory service.

This research carried out analysis of the 3rd Latgale infantry divisions activities from 1934–1940, using the 7th Sigulda infantry regiment as an example. Regiment that served an important role in defense of Latvia, being located next to Latvia — Soviet Union border and was the biggest infantry regiment of army of Latvia. Work focuses on the structure, organization training and everyday life in the 7th Sigulda infantry regiment.

In contemporary situation in Ukrainian science the interest towards military history has significantly raised and in this case, having a lot in common but not less differences, Latvian experience in military policy during 1918–1939 and the ways it has been already researched could be implemented in Ukrainian scientific ground.

***The French Army's Military Campaigns in India and Canada during
the Seven Years' War: A Comparative Analysis***

Potrashkov Dmytro

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
m.protsenko84@gmail.com*

10 February marks the 260th anniversary of the signing of the Peace of Paris in 1763, which ended the "First World War". The defeat of prosperous eighteenth-century France in this war ended its colonial empire and angered the French public. A search for those responsible began, and so even the former commander of the French forces in India, Lally-Tollendal, was executed. Having blamed the disaster on him, the public was pacified, but did not get the truth. Although Lally was later acquitted during the initiated review of the case on the eve of the French Revolution, there was no acknowledgement that the cause of the Indian defeat was not solely Lally-Tollendal's persona, but the complexities of Indian warfare and its complete dissimilarity to European campaign strategies.

There is a tendency in contemporary historiography to absolutise the human factor during the Seven Years' War. This is particularly the case when considering the French campaign in America and India. However, this approach undeservedly overlooks the objective factors that largely ensured the French Royal Army's victories in Canada and defeats in India. Although the outcome of the war for France was a loss of influence in both Canada and India, the causes of this massive catastrophe are found only in France itself and not in the regions to be examined in this paper.

The author draws on available sources. In particular, the letters and journal of the Marquis de Montcalm and those of the Chevalier de Lévis. In addition, general literature on the era of Louis XV and the Seven Years' War, as well as specialized works on the course of the Seven Years' War in Canada and India and the history of the French East India Company have been used.

Since the research question is about comparing conditions and contrasting them, the main research method used in the paper is comparative research. However, due to the need to process personal sources, narrative analysis was also applied.

The research focused on the campaigns of the French Royal Army in Canada (1756–1760) and in India (1758–1761). Particular attention was paid to the conditions that influenced the conduct of campaigns by European generals in an unfamiliar environment.

Three complex groups of differences can be distinguished between the combat features of India and Canada during the Seven Years' War:

1. Political features of the regions
2. Social features of the regions
3. Requirements for commanders

Each group includes different, more localised features that either positively or negatively affected the course of the war in the French colonies. Based on the identified features of the Indian and Canadian campaigns, the nature of warfare in those regions is quite different. Moreover, most of these conditions were unfamiliar to generals with European warfare experience, such as Lally-Tollendal and Montcalm. These local conditions in the new theatres of war had created specific requirements for commanders. Therefore, it can be argued that the more similar conditions in Canada to those in Europe had a major

influence on the rapid successes achieved. In addition, cannot be ignored the factor of Montcalm, who quickly adopted and actively exploited these new conditions, thereby achieving resounding victories with minimal resources.

The conditions of campaigning in India were far more complex and challenging. They were quite different from the European experience, and therefore required the commander to perform several functions, including political ones. Therefore, a French Royal Army general with experience of warfare in Europe was not initially suitable for the role of commander of an army in India. For this reason, in an environment that was foreign to him, Lally-Tollendal made many mistakes that together became fatal.

РОЗДІЛ III
**ІСТОРІОГРАФІЯ,
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО
ТА СПЕЦІАЛЬНІ
ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ**

**Міжнародні конгреси історичних наук (1990–2022 рр.):
особливості організації**

Доценко Марія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

m-i-dotsenko161@ukr.net

Міжнародні конгреси історичних наук являють собою одну з форм наукової комунікації істориків з усього світу. Починаючи з 1900 р., такі заходи проводяться раз на п'ять років і мають на меті обговорення нагальних питань історичної науки. Сучасний період в історії конгресів розпочався після завершення "холодної війни" й ознаменувався не лише докорінною зміною пріоритетної проблематики обговорень, а й принциповими зрушеннями в організації цих заходів. Фрагментарне висвітлення організаційної специфіки даних зустрічей науковців, що відбулися упродовж 1990–2022 рр., відсутність комплексного наративу, присвяченого діяльності конгресів упродовж останніх тридцяти років, зумовлюють актуальність цього дослідження.

Джерельну базу роботи становлять офіційні програми Міжнародних конгресів історичних наук, протоколи засідань Генеральної Асамблеї МКІН, матеріали сайтів конгресів та МКІН, публікації у ЗМІ. Історіографічна база роботи представлена оглядовими статтями учасників форумів з різних країн світу (Я. Д. Ісаєвич, М. В. Бібіков, С. Л. Тихвинський, Дж. Кеннеді, К. Оффен та ін.).

Після засідання Генеральної Асамблеї МКІН у Мадриді (1990 р.) можна доволі чітко простежити активізацію розгортання курсу на розширення географії конгресів як шляхом проведення зустрічей науковців на континентах, що раніше залишалися поза організацією таких заходів: вперше в історії вони відбулися в Австралії (2005 р.) та Азії (2015 р.), вдруге — у Північній Америці (1995 р.), так і через сприяння розширенню мережі МКІН за рахунок входження до його складу національних комітетів істориків з країн пострадянського простору та т. з. "третього світу". Такий стан речей свідчить про значний вплив процесів глобалізації на роботу МКІН, визнання даною організацією необхідності відмови від європоцентризму, реалізації курсу на "стирання кордонів" і набуття конгресами істориків не лише номінально, а й фактично міжнародного статусу.

Упродовж досліджуваного періоду можна спостерігати значний вплив розвитку інформаційних технологій на процес підготовки до форумів та на їхнє організаційне оформлення. Після прийняття Генеральною Асамблеєю та Бюро МКІН у 1990 р. рішення про необхідність переведення усіх робочих матеріалів конгресів в електронний формат, спостерігається поступове зростання "присутності" цих заходів у цифровому просторі. Робота сайтів поточних конгресів та МКІН як установи дає змогу учасникам з різних країн безперешкодно залишатися на зв'язку з організаторами заходів у будь-який час, поява тематичних сторінок форумів у соцмережах сприяє зростанню "впізнаваності" даних форумів у світі. Систематична діяльність, спрямована на репрезентацію конгресів у цифровому середовищі засвідчує визнання керівництвом МКІН перспективності використання сучасних інформаційних технологій для залучення до участі в конгресах якомога більшої аудиторії дослідників.

Принциповою особливістю організації конгресів у 1990–2022 рр. стало поступове розширення форм фінансової підтримки учасників МКІН, що набуло відображення у появі напередодні заходу в Амстердамі (2010) Міжнародного фонду солідарності, розрахованого на забезпечення участі у форумах істориків, які потребують фінансової допомоги, та заснуванні премій для визнаних вчених (Міжнародна премія у галузі історії) та молодих науковців (премія від Шаньдунського університету).

Таким чином, в організації діяльності Міжнародних конгресів історичних наук упродовж 1990–2022 рр. відбулися значні зміни, пов'язані з впливом глобалізаційних процесів, розвитком інформаційних технологій та розширенням фінансових повноважень МКІН, що дозволяють констатувати початок якісно нової віхи в історії цих заходів.

**Характерологічно-поведінковий портрет Олександра І
за матеріалами мемуарів графині Софії Шуазель-Гуфьє
Сивук Софія**

*Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
sofiasyvuk@gmail.com*

Олександр І Романов — знакова постать не тільки в історії Російської імперії, а й всієї Європи початку XIX століття. Його правління ознаменувало продовження послідовності воєнних конфліктів, які в класичній історіографії носять назву антифранцузьких коаліцій. Варто звернути увагу, що Олександр Павлович став фактично ініціатором третьої антифранцузької коаліції, яка, в свою чергу, стала продовженням боротьби проти "революційної зарази" в Європі. Проте, вивчаючи наслідки політики тих чи інших правителів історики часто не враховують особистісний фактор цих постатей, адже незважаючи на замофілогізованість образів у нашій уяві, вони, все ж, залишаються звичайними людьми зі своїми зацікавленнями, проблемами, переживаннями та страхами.

Метою нашого дослідження є увиразнення характерологічно-поведінкового портрету Олександра І на підставі аналізу мемуарів його подруги, фрейліни Єлизавети Олексіївни і Марії Федорівни — графині Софії Шуазель-Гуфьє, а також спроба реконструкції портрету Імператора Всеросійського задля кращого розуміння формування політичного образу вищезазначеного правителя.

У центрі нашого дослідження — мемуарний твір Софії Шуазель-Гуфьє "Исторические мемуары об Императоре Александре и его дворе". У роботі використовуються традиційні наукові методи, такі як: біографічний, просопографічний, контент-аналіз та антропологічний підхід.

Наукова новизна даного дослідження базується на тому факті, що джерело, яке ми аналізуємо, не привертало уваги попередніх дослідників постаті Олександра І, проте його інформаційний потенціал дозволяє з'ясувати нові ракурси у характеристиці постаті, що досліджується.

За результатами дослідження ми змогли простежити цікаві закономірності характерологічно-поведінкової системи Олександра I, котрі, у свою чергу, дозволяють нам поглянути на російського самодержця під іншим кутом зору. Не звертаючи уваги на компліментарні описи графинею манер правителя, які, на думку мемуаристки, покривали всі негативні риси імператора, ми звернули увагу на поєднання сором'язливості, ніжності та вражаючої сентиментальності у характері Олександра. За текстом джерела вдача імператора представлена абсолютною відсутністю проявів так званої "твердої руки", яку по відношенню до нього доволі часто відзначають дослідники з країн пострадянського простору.

Авторка мемуарів фіксує також значний вплив сім'ї та друзів, що знайшло свій прояв як у роздачі титулів, посад, так і у сприянні "справедливому" судочинству, приклади якого наводяться у мемуарах. Не менш цікавим є феномен кола спілкування Олександра. У домінуючій кількості згадок представники саме жіночої статі займали цю нішу. Згідно мемуарів монарх не був особливо активним у приватному житті навіть у молоді літа, а близько сорока фактично взагалі припинив інтимні зв'язки. Цей збіг з одного боку пасивності в особистому житті, а з іншого — домінуючого суспільства жіночої статі ми трактуємо як логічну закономірність, враховуючи поведінку Олександра I. Спробувавши знайти першопричину, ми натрапили на згадку мемуаристки про неприязнь Олександра до створення картин із його зображенням. Важливим є те, що за нашими здогадками, авторка мемуарів відчувала певні романтичні почуття по відношенню до імператора, а звідси й доволі суб'єктивно трактувала зазначені нею ж об'єктивні факти. Проте незважаючи на це, нам надзвичайно цікаво пов'язати описану графинею зовнішність самодержця зі специфікою виховання, за якою монарха не покидала захопленість героїчними образами античності. Звертаючи увагу на різницю у ставленні до своїх підданих та представників інших країн (не на користь останніх), а також наслідки 2 грудня 1805 р., (які на думку автора тез, ще більше послабили й так тендітну душевну організацію) ми прийшли до висновку, що всі ці фактори могли стати в основі певного когнітивного дисонансу

Олександра, що сформувало почуття неповноцінності як фізичної так і світоглядної, результатом же стала відповідна політика Російської імперії 1801–1825 р.

***Євреї Санкт-Петербурзької та Московської губерній
у статистичних матеріалах Російської імперії XIX ст.***

Лаврик Дмитро

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

dimal777.dd@gmail.com

Сьогодні інтерес до проблеми статистичного обліку єврейського населення в XIX ст. зростає. Він стає невід'ємною частиною нових досліджень у галузі юдаїки. Попри це, при вивченні даної тематики регіон Східної Європи отримує непропорційно мало уваги порівняно з єврейськими спільнотами Центральної та Західної Європи.

Західні науковці, наприклад, Девід Дарроу, пропонують концептуально нові підходи до вивчення деяких статистичних матеріалів, розглядаючи їх перш за все не як джерело даних, а як окремий предмет дослідження. Це дозволяє змістити акценти з питань достовірності статистичних показників в бік проблем творення персональної і колективної ідентичності й конструювання образу імперії. З огляду на це, вивчення статистичних матеріалів Російської імперії XIX ст. набуває нової актуальності.

Попри те, що досліджені нами джерела вже введені до наукового обігу, їхній інформаційний потенціал не вичерпаний. На сучасному етапі розробки проблеми бракує праць, присвячених питанню обліку єврейського населення Російської імперії, проаналізованому крізь призму регіональної специфіки. Цим визначається новизна роботи.

Мета дослідження — проаналізувати особливості відображення євреїв Санкт-Петербурзької і Московської губерній у статистичних матеріалах Російської імперії XIX ст. У ході роботи було опрацьовано матеріали, що містять статистичні дані про населення Російської імперії XIX ст.: "Этнографический атлас Европейской России"; "Военно-статистическое обозрение Российской империи"; "Статистические

таблицы Российской империи" та результати Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р. Важливе значення мали актові джерела XVIII–XIX ст., що регламентували життя єврейського населення країни.

Статистика Російської імперії XIX ст. не оперувала поняттям "нація", в її основу було покладено розподіл населення за віросповіданням та "народністю". У випадку ж з євреями етнічна й конфесійна категорії були тотожними, поняття "єврей" та "їудей" виступали синонімами. Не було вироблено єдиної думки стосовно класифікації караїмізму й співвідношення його з юдаїзмом, в різних матеріалах ми зустрічаємо неоднакові підходи.

У 1838–1897 рр. кількість єврейського населення в досліджуваних регіонах була відносно низькою, що обумовлювалося їх розташуванням поза "межею осілості". У населенні Санкт-Петербурзької та Московської губерній частка юдеїв лише в 1897 р. сягнула 1 % та 0,37 % відповідно, до цього вона залишалася на нижчому рівні. Переважна їх частина проживала в містах, здебільшого в губернських — Санкт-Петербурзі й Москві.

У статевій структурі протягом розглянутого періоду спостерігаємо дисбаланс (переважання чоловіків), нехарактерний для інших етнічних груп Московської і Санкт-Петербурзької губерній. Причини цього полягають в законодавчих обмеженнях щодо євреїв, що дозволяли проживання лише тим з них, хто володів визначеними професійними навиками чи ніс службу. За переписом 1897 р. в обох губерніях найпоширенішим родами занять серед євреїв були: військова служба, виготовлення одягу, інші види ремесла чи торгівлі. Зайнятими в них були здебільшого чоловіки. Дані Першого перепису населення Російської імперії свідчать про те, що рівень грамотності юдеїв та караїмів перевищував середнє значення по Санкт-Петербурзькій та Московській губерніях.

Зазначаючи рідну мову, помітна частина обирала саме "великорусский язык". В Санкт-Петербурзькій губернії йому надали перевагу понад 22 % євреїв та 38 % караїмів. Вірогідно, в цій тенденції певною мірою відобразився вплив процесів акультурації на юдейське населення даних регіонів.

У висновку, дослідження даної проблеми утруднюється недосконалістю методів обліку населення в Російській імперії XIX ст., що дає підстави говорити про недостовірність їх результатів. Найповніші соціологічні дані про єврейське населення представлені у матеріалах перепису 1897 р.

**Наукова співпраця видатного вченого-мінералога, академіка
Є. К. Лазаренка з вітчизняними вченими у світлі листування**

Коломієць Марина

Інститут архівознавства

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

marinakolomeicc@gmail.com

У грудні 2022 р. наукова громадськість відзначила 110-річний ювілей від дня народження всесвітньо відомого вченого-мінералога, академіка АН УРСР Євгена Костянтиновича Лазаренка (1912–1979). Особистість науковця захоплює багатогранністю та високим рівнем, досягнутим вченим у кожному з напрямів його діяльності. Подібним різноманіттям відрізняється і творча спадщина науковця із проблем регіональної, загальної та прикладної мінералогії. В Інституті архівознавства НБУВ зберігається особовий фонд ученого, значний масив документів якого становить епістолярій, що хронологічно охоплює період з 1943 р. по 1977 р. і за кількісними показниками становить 17 справ, 2310 документів.

Висвітленню творчого шляху видатного ученого та його внеску в розвиток світової науки присвячено ряд наукових праць І. М. Наумка, В. І. Павлишина, Є. М. Сливко та ін. Однак у наукових розвідках не відображено наукові перетини Євгена Костянтиновича з вітчизняними науковцями на основі епістолярних архівних документів.

У цій науковій розвідці ми ставимо за мету охарактеризувати джерельне значення епістолярних документів Є. К. Лазаренка, що висвітлюють наукову комунікацію з вітчизняними вченими. Дослідження базується на принципах історизму, наукової об'єктивності

та сукупності методів історичного дослідження — історичного, порівняльного, хронологічного, джерелознавчого, архівознавчого. До наукового обігу впроваджено комплекс маловідомих архівних джерел, що уможливить заповнення інформативних прогалів у загальній картині вітчизняної діяльності академіка Є. К. Лазаренка, послугоє цінним джерелом щодо вивчення його наукової діяльності та професійних контактів.

Євген Костянтинович Лазаренко народився в родині робітника 26 грудня 1912 р. у Харкові. Закінчив геолого-географічний факультет Харківського державного університету. У 1934–1937 рр. навчався в аспірантурі університету.

Особисті контакти вченого цього періоду прослідковуються за наявною у фонді кореспонденцією із незрадливими друзями студентських і аспірантських років, професорами харківських вишів: М. Л. Винниковим, Й. Ю. Лапкіним, О. В. Савчинською і А. В. Чардіним, датовані 1947–1973 рр. У листах висвітлено обмін науковими публікаціями і зразками мінералів.

У 1938–1942 рр. Є. К. Лазаренко обіймав посаду доцента кафедри мінералогії геологічного факультету Воронежського державного університету. Упродовж 1942–1944 рр. був старшим науковим співробітником Уральського філіалу АН СРСР. У 1944 р. вчений переїхав до Львова і у 1944–1969 рр. обіймав посаду завідувача кафедри мінералогії, у 1945–1949 рр. був деканом геологічного факультету. У 1949–1951 рр. працював проректором, а у 1952–1963 рр. ректором Львівського державного університету. З 1969 р. по 1971 р. був директором ІГН АН УРСР. Починаючи з 1972 р. та до кінця життя обіймав посаду завідувача відділу регіональної та генетичної мінералогії ІГФМ АН УРСР.

В особовому фонді відклалась кореспонденція від учнів вченого — М. М. Давиденка, О. І. Матковського, В. І. Павлишина, Ю. П. Пекуна, Г. І. Смирнова і А. А. Ясинської, датована 1953–1977 рр. У листах молодих науковців вміщено звітування з наукової діяльності та інформацію про подальші творчі плани.

В епістолярії відображено відносини Є. К. Лазаренка з видатними харківськими науковцями — членом-кореспондентом АН УРСР А. С. Бережним, професорами П. В. Зарицьким, М. Є. Канським, Л. І. Карякіним М. П. Логвиненком, С. П. Поповим, ректором Харківського державного університету В. Г. Хоткевичем, датовані 1947–1977 рр. З листів-дискусій та листів-прохань дізнаємося про науково-організаційну і видавничу діяльність учених.

Репрезентовано наукові перетини Є. К. Лазаренка з представниками київської наукової еліти, академіками АН УРСР: І. М. Савіним, директором ІГФМ АН УРСР М. П. Семененком, директором Інституту геофізики С. І. Субботіним, членами-кореспондентами: Є. С. Бурксером і міністром геології УРСР П. Ф. Шпаком, котрі хронологічно охоплюють період 1946–1977 рр. Серед кореспонденції багато листів-подяк ученому за наукове консультування і надіслані ним примірники монографій.

Серед інших представлено листи від львівських вчених — академіка АН УРСР О. С. Вялова, професорів: М. П. Єрмакова, Й. У. Кобіва, П. І. Крип'якевича і Я. О. Кульчицького. Листування учених хронологічно охоплює період з 1949 р. по 1968 р. та стосується обговорення підготовки наукових публікацій і організації вітчизняних наукових форумів.

У фонді відклалося листування ученого з донецькими колегами: членом-кореспондентом АН УРСР К. І. Татомиром, професорами — І. Л. Нікольським і О. П. Швайкою, що хронологічно охоплюють 1966–1975 рр. В епістолярній спадщині Є. К. Лазаренка зберігається низка листів від науковців, що представляють південь і південний схід України: заступника директора з наукової роботи Інституту мінеральних ресурсів Міністерства геології УРСР В. І. Лебединського, професора Дніпропетровського гірничого інституту Й. І. Танатара, професора Одеського державного університету І. В. Носирева, що хронологічно охоплюють період з 1949 р. по 1973 р. Так, науковці надсилають Є. К. Лазаренку статті для опублікування у "Мінералогічному збірнику", редактором якого він був, та обговорюють організаційну складову наукових форумів з мінералогії та петрографії.

Таким чином, проаналізувавши епістолярій академіка АН УРСР Є. К. Лазаренка, робимо висновок, що він слугує значним інформаційним ресурсом для вивчення вітчизняної наукової комунікації видатного ученого з когортою провідних науковців України.

***Матеріали про закордон на сторінках газети
"Харківський університет" у 1960–1980-ті рр.:
контент-аналітичне дослідження***

Попович Вадим

*Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
vadympopovych@ukr.net*

Преса була в радянські часи потужним засобом, за допомогою якого партійно-комсомольські органи формували суспільну думку стосовно важливих питань внутрішньої та зовнішньої політики. На основі підшивок газети "Харківський університет" за 1964–1991 рр. ми проаналізували тенденції висвітлення на її шпальтах міжнародної ситуації та зовнішньої політики Радянського Союзу.

Для розпізнавання тексту на фотокопіях газетних шпальт використовувалась програма Adobe Fine Reader. Подальший підрахунок кількості вживання ключових слів відбувався без застосування спеціалізованого програмного забезпечення. Інтерпретація числових даних проводилася за допомогою засобів MS Office Excel. Враховуючи, що кількість аркушів газет з року в рік могла дещо різнитися, для адекватної оцінки динаміки нами було вирішено відобразити дані за рік у вигляді відношення кількості вживань слова до суми газетних сторінок у підшивці. Для аналізу нами були обрані наступні ключові слова: США, Китай, В'єтнам, Афганістан, Чехословаччина, Польща.

Про США протягом окресленого періоду в середньому траплялось 0,09 згадок на сторінку. Пік кількості згадок про США у 1960-ті рр. відповідає початковому етапу війни у В'єтнамі (0,13 у 1966 р.). На початку 1970-х рр. частота згадок про США знижується у зв'язку з політикою

"розрядки", а потім знову зростає наприкінці 1970-х – у 1980-ті рр. відповідно до чергового етапу ескалації відносин між СРСР і США. Різде зростання уваги до Сполучених Штатів Америки відбувається протягом 1988–1991 рр. Впродовж зазначеного періоду контексти, у яких згадуються США змінюються. У 1965–1975 рр. про Америку згадують переважно у зв'язку з В'єтнамською війною. На початку 1980-х рр. зростає частка критичних матеріалів, в яких формується негативний образ життя в США. У кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. до критичних матеріалів додаються більш об'єктивні статті про поїздки в США співробітників університету, спільні заходи за участю американських та радянських студентів тощо.

Кількість згадок про В'єтнам різко зростає в 1965 р. у зв'язку із початком активної фази операції військ США проти В'єтконгу та досягає піку в 1968 р. (0,45 згадок на сторінку), після чого поступово скорочується протягом 1970-х рр. до показника <0,1 згадки на сторінку, сигналізуючи про поступову деескалацію напруженості в Південно-Східній Азії.

Натомість, з кінця 1970-х рр. помітно зростає кількість згадок про Афганістан, певно, у зв'язку з початком радянського вторгнення до цієї країни. Якщо до 1979 р. про Афганістан траплялося приблизно 0,02 згадок/стор., то протягом 1979–1989 рр. цей показник становить 0,1 згадок/стор.

Лексеми слів Афганістан та В'єтнам вживались у різних контекстах. Так, про В'єтнам згадували в розповідях про студентів з цієї країни, а також у матеріалах, що "засуджували злочини американських агресорів". Натомість про війну в Афганістані на сторінках газети майже не згадувалося.

Серед країн соцтабору на шпальтах газети найбільше згадок траплялося про Чехословаччину (в середньому 0,16 згадок/стор. за увесь період) та Польщу (0,29 — відповідно). Передусім, ці країни згадуються в контексті міжнародної співпраці студентів — навчальних та виробничих практик, екскурсій, руху СБЗ тощо. Помітне зростання згадок про Чехословаччину припадає на 1968 р., певно, у зв'язку із подіям "Празької весни". Висока увага до цієї країни зберігається протягом

другої половини 1970-х рр. і знижується на початку 1980-х. Польська Народна Республіка часто фігурує у газетних матеріалах (0,34) протягом 1960 – 1970-х рр., але починаючи з 1980 р. — знижується (0,17), вірогідно, у зв'язку з військовою диктатурою, що діяла в країні. З 1985 р. кількість згадок про Польщу на сторінках "Харківського університету" демонструє певне зростання.

Таким чином, зміна частоти згадок у газеті про зазначені країни відображала реакцію радянської влади на міжнародні події. Контекст газетних матеріалів узгоджувався з зовнішньою політикою СРСР і був покликаний формувати ставлення читачів до тієї чи іншої держави.

***Щоденник Г. Галагана як джерело до вивчення повсякденності
дворянства Лівобережжя першої половини XIX ст.***

Малишко Олег

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

slav2sich@gmail.com

Антропологічний поворот в історіописанні останньої третини XX – початку XXI ст. звернув увагу дослідників на людину в усіх її іпостасях, акцентувавши сферу повсякденного життя пересічної особистості. Реалізація такого підходу потребує більш повного використання інформаційного потенціалу вже відомих документів. Так, для вивчення історії повсякденності дворянства Лівобережжя першої половини XIX ст. перспективним джерелом вважаємо щоденники. Властива їм періодичність записів упродовж тривалих проміжків часу сприяє розширенню дослідницького поля історика-повсякденника, оскільки, як стверджує українська історикиня О. Коляструк, саме у щоденності відбувається адаптація людини до матеріального і духовного ладу життя, формуються її ціннісні орієнтації.

У даному контексті варто ще раз звернутися до "Журналу" Григорія Павловича Галагана (1819–1888) — громадського діяча, вихідця із відомого старшинсько-дворянського роду Лівобережжя. Щоденні нотатки представника регіональної соціальної еліти неодноразово ставали предметом дослідження українських істориків. Галаганівську

спадщину у свої дослідницькій практиці широко використовували М. Будзар, Є. Ковальов, Н. Петрук, Т. Литвинова, М. Смольницька, А. Тимошенко та ін. Щоденник не лише містить чимало відомостей з економічного, соціального, культурного розвитку Лівобережної України, але й є цінним джерелом з інтелектуальної, ментальної, гендерної, повсякденної та інших малодосліджених сфер життя регіональної спільноти. Відтак у межах даної розвідки проаналізуємо репрезентовані в ньому окремі аспекти повсякдення дворянства Лівобережжя першої половини XIX ст.

У цілому сюжету повсякденного життя в записях Г. Галагана представлені через світ матеріальних речей та менталітет місцевої соціальної еліти. Через матеріальний зріз ми довідуємося не лише про статки родини Галаганів та їх найближчого оточення, але й отримуємо ілюстрацію облаштування дворянського помістя, модних тенденцій у гардеробі, транспортних засобах, харчуванні, ландшафтному дизайні. Так, наприклад, одних тільки видів наземного транспорту, яким користувався оповідач, нараховуємо дванадцять. Серед них домінуючим залишався найбільш розповсюджений у першій половині XIX ст. гужовий транспорт. У щоденнику згадуються кабриолети, карети, дрожки, коляски, екіпажі, лінійки, диліжанси, одноколки, фури, санки. Розповідає Г. Галаган і про подорожі на паровозі та омнібусі.

Значна частина щоденника присвячена облаштуванню "англійського саду" в Сокиринцях. Зустрічаємо також згадки про спорудження ротонди, готичної арки, ремонт фортепіано та інші предмети ужитку соціальної еліти. Цікавою є звичка замовляти модні речі з-за кордону. Так, наприклад, Г. Галаган згадує про сюртук і брюки, "виписані" для нього матір'ю з Лондона та про контракт, укладений чоловіком його сестри Марії — Павлом Комаровським — на виготовлення "модної коляски" у Франкфурті.

Ще однією темою щоденних нотаток стали традиції та звичаї соціальної еліти Лівобережжя. Автор подає детальні описи візитів, родинних святкувань у Сокиринцях та Дігтярях. Ментальний сегмент ілюструє також інформація про повсякденні практики дворян у царині

дозвілля: відвідування театральних та балетних постановок, домашнє музикування, бальні традиції, подорожі, піші та верхові прогулянки тощо. Особливої уваги заслуговує деталізація участі представників регіональної соціальної еліти у традиційних народних святкуваннях, пов'язаних з календарною обрядовістю. З великим захопленням Г. Галаган описує гуляння Масного тижня, Великоднього періоду та Петрівки.

Таким чином, короткий аналіз інформаційного потенціалу щоденника Г. Галагана на предмет дослідження повсякденної історії дає підстави говорити про перспективність даної тематики. "Журнал" представляє широке коло питань щоденного життя дворянства Лівобережжя першої половини XIX ст.

Радянська журнальна фотографія 1930-х:

порівняльний та тематичний аналіз

Модронюк Єгор

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

egormodronuk@gmail.com

Актуальність дослідження пов'язана з нерівномірністю досліджень з історії радянської фотографії. Більшість робіт по темі присвячені її становленню та авангардним течіям, у той самий час залишаючи журнальну фотографію недослідженою. Тим часом, саме в журнальній фотографії 1930-х проявляються як нові творчі прийоми зйомки, так і ідеологічна спрямованість радянського мистецтва. Журнальна фотографія є в цьому плані також цікавою через те, що саме світліни на сторінках радянських видань були ледь не єдиним засобом ілюстрації як новин, так і основною складовою серій, присвячених прогресу СРСР в тій чи ншій сфері.

Джерельною базою дослідження є радянські друковані видання 1930-х "Советское фото" та "Огонек". Перше видання було присвячене актуальним питанням розвитку фотомистецтва, а також приклади того, на яку тематику варто знімати. Журнал "Огонек" був присвячений актуальним культурним, політичним та соціальним подіям країни.

Більшість історіографії по темі присвячені лише окремим аспектам фоторепортажу. Так, стаття Анджи Бурхард "picturing non-russian ethnicities in the journals *sovetskoe foto* and *sssr na stroike* (1920S – 930S)" присвячена тому, як зображувались різні народи СРСР в радянських виданнях. Згідно висновків авторки, центральною метою світлин різних республік СРСР було в першу чергу показати їхню приналежність до радянської держави. Стаття Тімоті Нуана "Soviet Nationalities Policy, Ussr in Construction, and Soviet Documentary Photography in Comparative Context, 1931–1937" у свою чергу присвячена тому, як у журналі "СРСР на будівництві" ілюструвалися процеси розвитку. Автор статті відзначає, що в центрі світлин зазвичай стоять процеси модернізації, а не питання культурного та соціального характеру.

Під час проведеного нами дослідження ми послуговувались методами тематичного та статичного аналізу. У проведеному нами дослідженні ми поділили усі світлини у виданнях "Огонек" та "Советское фото" на п'ять категорій: індустріальна, аграрна, військова, соціальна, політична. До першої категорії нами було віднесено світлини заводів, індустріального будівництва; аграрна категорія представлена світлинами на тему колгоспів, посівних робіт, сцен з життя сіл. Військова тематика представлена світлинами, представлені армії та військовому флоту. Політична представлена світлинами політичних діячів та масових публічних заходів під час пам'ятних дат і свят.

За результатами в період з 1932 по 1937 рік у виданні "Советское фото" в нас вийшло наступне: всього світлин 467, з них на соціальну тематику 140, на політичну — 139, індустріальну — 103, аграрну — 77, воєнну — 18.

У виданні "Огонек" ми послуговувались схожою методологією, однак тут брали п'ять однакових номерів різного року виходу в період з 1932 по 1935. Нами були узяті номери 1, 5, 10, 15, 20. Внаслідок аналізу ми отримали наступні результати: всього фото — 287, індустріальних — 84, аграрних — 30, соціальних — 138, політичних — 24, воєнних — 31.

Отже, за результатами аналізу нами було виявлено, що домінуючою категорією світлин в обох узятих нами виданнях є соціальна, однак далі йдуть певні відмінності: у виданні "Советское фото" друге

місце посідають світлини політичні, а в "Огонке" — індустріальні. Це викликає певне здивування, оскільки "Советское фото" було виданням, що містило поради фотографам, однак другий за кількістю фотографічний матеріал там — це світлини політичних заходів. Тим не менш, в центрі обох видань головне місце посідають фото позитивних соціальних процесів і змін, а також покращення умов життя населення, з деякими відмінностями в 1932–1933 роках. Наприклад, "Советское фото" в 1932 має першість з індустріальних фото, однак вже в 1933 перше місце посідають аграрні. "Огонек" в 1932–1933 має домінуючі світлини на індустріальну тематику, однак потім першість посідають соціальні.

РОЗДІЛ IV
ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

Вишиванка в модній індустрії: проблема ідентичності**Чиркова Дар'я***Київський національний університет імені Тараса Шевченка**dchyrk.ova@gmail.com*

Тема нашої роботи присвячена вишиванці, яка є частиною української культури протягом сотень років і має багату історію. Попри стереотипи, це не окремий стиль вишивки, а різноманітні техніки роботи нитками, які можуть відображати різні регіони, міста та навіть родини в Україні. Візерунки на вишиванці можуть означати здоров'я, щастя та удачу, а на вишивання кожного виробу може знадобитися тижні чи навіть місяці. Новизна роботи полягає в опрацюванні проблематики зв'язку вишиванки в модних тенденціях і української етнічної та громадської ідентичності. Актуальність тез зумовлена новим етапом переосмислення вишиванки в публічному просторі після 24 лютого 2022 року.

Українську орнаментику прийнято поділяти на три групи: рослинну, геометричну та зооморфну. Кожен регіон України також має свої стильові особливості та мотиви. Як правило, геометричні візерунки рясніють у Західній Україні, а рослинний орнамент дуже поширений у південних та східних областях України. Такі відмінності часто пояснюються різними культурами, ландшафтами, природою та навіть мисленням місцевості.

Переосмислення вишиванки відбулося в 2014–2015 і в 2022 роках у зв'язку з початком війни на Донбасі й повномасштабним вторгненням Росії в Україну. Її впізнавані мотиви почали з'являтися на міжнародних тижнях моди завдяки київським дизайнерам, таким як Ксенія Шнайдер і Віта Кін. Жан-Поль Готьє представив ітерації вишиванки у своїй весняній колекції ще у 2006 році. Кілька років потому Gucci включив версію вишиванки до своєї рокерсько-богемної колекції осені 2008 року. Весняна модна колекція Valentino 2015 — один із найвідоміших прикладів українського впливу на подіум. Хоча спочатку її називали російською, натхненну дизайнерами Марією Грацією К'юрі та П'єрпаоло Піччолі, лінія вміщала такі традиційні українські предмети, як жупан — жіноче пальто — і лейбик — укорочений вишитий жилет.

"Україна — дуже містична країна з багатьма традиціями", — стверджувала дизайнерка Юлія Магдич, чиї однойменні колекції

прет-а-порте та демі-кутюр натхненні швейною спадщиною її країни та її недавньою політичною історією.

Магдич теж ділиться думкою, що революція 2014 року розпалила українські патріотичні настрої, а також відновила інтерес до вишиванки, національного одягу, який пов'язує українців із вишиванкою від народження. Іноді на вишиванках із тканого полотна вручну вишивають мотиви — геометричні, рослинні, тваринні — із символічним значенням. Троянди, наприклад, асоціюються з весіллям. Вишиванки передають ідентичність, розповідають історії та, за повір'ями, оберігають від усього злого.

Після революції "кожен хотів показати свій патріотизм, а як правильно це проявити, простий спосіб — просто одягнути вишиванку", — каже Магдич. Її власна кольорова лінія, яка містить різноманітні вишивки від сільських квітів до химерних співочих птахів, призначена для носіння вишиванок для будь-якої нагоди, доби або сезону. Пара туфель на підборах миттєво перетворить повсякденний одяг у офіційний. Дизайнер розширила модель від класичних суконь і кафтанів, які вона описує як "космополітичні", до комбінезонів, пальто та накидок.

У той же час дизайнерка Віта Кінь уважно вивчала ремісничу техніку та популяризувала українську вишивку у світовому масштабі. "Я адаптувала цю давню спадщину до сучасного контексту, додавши атмосферу 70-х". Насьогодні перелік модел'єрів та дизайнерів, що спеціалізуються на одязі в українському етно-стилі, зокрема: MARUNA, SVARGA, VIDANA, ETNODIM та ін.

Ще один політичний аспект вишиванки — це позування в етнічному українському образі владних осіб. Наприклад, іспанська королева Летиція висловила підтримку Україні через стиль, з'явившись у вишиванці в рамках публічного заходу. Також перша леді України Олена Зеленська опублікувала відео, на якому перша леді Латвії Андра Левіті висловлює свою підтримку українському народу в білій ітерації вишиванки.

Отже, ми можемо зробити висновок, що вишиванка та етноодяг загалом в Україні сьогодні є не тільки об'єктом історичного та культурного

надбання, але й індикатором особистої та групової ідентичності в моді, політиці та ЗМІ.

***Британський колоніалізм у кінематографі на прикладі фільму
"Людина, яка хотіла стати королем" (1975)***

Кузьменко Едуард

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

edukuzmenko@knu.ua

Кінематограф з початку (особливо кінця 20-х – початку 30-х років) XX століття став поступово викликати інтерес та набував сутнісно важливого інформаційного значення для суспільства. На фоні паралельних досліджень та удосконалення прийомів та методів пропаганди, впливу на людську свідомість, мотивацію до дій та ін. кінематограф почав активно використовуватись у даному векторі інформаційного впливу. Британці активно почали використовувати цей інструмент як у власній державі, так і в колоніях. Яскравим прикладом є діяльність компанії "Colonial Film Unit", яка протягом 1939–1955 років видала понад 200 повнометражних картин, що були призначені для африканського глядача та мали пропагандистську мету. Тобто, фахівці з пропаганди Великої Британії ще у 1930-х роках розуміли принципи роботи кінематографу, його інформаційний потенціал та активно використовували його на практиці.

Середині 1970-х років — час активної трансформації Великої Британії, вже втрачені головні колонії, активно у минуле відходить імперська велич Британської імперії, відбуваються активні міграційні процеси до Великої Британії з минулих колоній Карибського басейну, Індії та Пакистану та ін., ведеться пошук нової ідентифікації британця, його місця та ролі в нових історичних умовах.

Саме у цей перехідний період було екранізоване оповідання класика британської літератури, консерватора, імперіаліста за поглядами Ред'ярда Кіплінга "Людина, яка хотіла стати королем", яке було опубліковане ще у 1888 році. Виникає логічне питання, чому саме цей твір саме цього письменника був опублікований на початку

останньої чверті XX століття? Щоб відповісти на це питання потрібно розглянути фільм під різними ракурсами сюжету, акцентів, історичній правдоподібності та метафор самого режисеру.

Жанр фільму вказується авторами як пригодницький бойовик, проте вже з перших хвилин видно, що фільм містить і інші семантичні пласти з чітко підібраними символами, інформаційне навантаження з урахуванням психологічно-емоційних особливостей носія західноєвропейського цивілізаційного коду.

Чітко у фільмі підібрані образи, що символізують та без зайвих слів передають атмосферу Індії та Афганістану того періоду через реконструкцію повсякденності: від соціальних відносин між британцями та місцевими жителями, традиційних вірувань, важливості релігії та патріархальності суспільства до одягу, транспорту.

Саме на цьому тлі і проходять пригоди головних героїв — Пічі Корнегі та Деніела Древота. Головні герої — офіцери британської армії, холеричного, авантюрного внутрішнього складу, які належать до масонського братерства (що видно на початку фільму). Тут необхідно зазначити два основні моменти, по-перше, сам Кіплінг став масоном у 1885 році (за 3 роки до опублікування оповідання), вступивши до братства у Лахорі. По-друге, у фільмі тематика масонства чітко акцентується. Так, масонський символ "Око Гора" періодично з'являється протягом фільму, натякаючи на ієрархічність суспільства, згідно з концепцією масонства. Наявність амулету з зображенням "Всевидачого Ока" допомагає врятуватись Деніелу та Пічі під час кульмінаційного моменту фільму (коли верховний жрець храму Іскандеру хотів перевірити божественність Деніела, намагаючись заколоти його мечем (за повір'ями сина Іскандера не можна було ні поранити, ні вбити)), адже у саркофазі був накарбований той же символ (саркофаг за легендою належав Іскандеру — Александру Македонському).

Головні герої символізують типового колонізатора, британця (англосаксонця у цивілізаційному вимірі), який діє заради британської корони, власної слави та збагачення; безстрашного, авантюрного, активного, харизматичного, кмітливого. Яскравий, позитивний

проімперський персонаж у фільмі протиставляється наївному афганському, язичницькому населенню Карифистану. У фільмі відчувається меседж, що аборигени знаходяться на щабель нижче у цивілізаційному вимірі. Видно, що британці переважають наймудріших жерців Карифистану в кмітливості та практичності, гнучкості мислення; мають вогнепальну зброю, володіють військовою тактикою, стратегією та дисципліною на відміну від показаної примітивності зброї, недисциплінованості, спорадичності та хаотичності воєнного ладу місцевих воїнів. Звісно, що у фільмі ця дихотомія завуальована відтінками гумору (кумедності) та динамічністю сюжету (розрахованість на поверхове, швидке, некритичне сприйняття). Саме ці механізми впливу на людську свідомість подають цю гостру у плані історичної пам'яті проблему не у формі прямої пропаганди, а у більш сильному в стратегічному вимірі інструменті *soft power*.

Тобто, відповідаючи на питання, поставлене на початку аналізу щодо мотиваційної частини екранізації саме оповідання Ред'ярда Кіплінга "Людина, яка хотіла стати королем" у середині 1970-х років варто зазначити, що опосередковано з основною темою самого оповідання — перевірка людини на випробування владою, у нових історичних умовах головна ідея та акценти були зміщені: потрібно було виправдати історичні імперські амбіції та минуле Великої Британії, закріпити у свідомості позитивний та привабливий образ британського солдата-колонізатора, допомогти британцям у нових умовах зберегти впевненість у собі та в історично правильно обраному шляху Великої Британії.

Зараз, майже через 50 років з моменту виходу фільму, тема колоніалізму і його проявів є актуальною у суспільно-політичному дискурсі як у Великій Британії, так і в постколоніальних країнах (рух BLM, повідомлення про вимоги низки країн повернути експонати Британського музею, що були вивезені у Велику Британію у часи колоніалізму). Процеси переосмислення активно тривають і в культурній сфері, мистецтві, кінематографі, образ Британської імперії ускладнюється, розшаровується у сприйнятті, фільми високого ґатунку вже не оцінюють її місце та роль лише у негативному

чи позитивному світлі, існує тенденція до показу поліаспектності, багатьох відтінків історії, що має метою певне прийняття минулого, конструювання власної позиції щодо проблематики та налаштованість на конструктивне сьогодення.

Маргарет Бурк-Уайт: місце мисткині в історії фотографії

Осадчук Тетяна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

supersonicwalrus5@gmail.com

Гендерний підхід на сьогодні займає щільне місце в історіографії історії мистецтв, зокрема в дослідженні фотографії. Тому ми вирішили звернутися до нього на прикладі фотографки Маргарет Бурк-Уайт, проаналізувавши її біографію, творчий внесок та місце в історії фотографії. Новизна роботи полягає в акценті на причинах, чим зумовлений успіх мисткині в професії та визнанні у впливі на довоєнну та післявоєнну фотографії. Актуальність роботи зумовлена необхідністю більш детального звернення до внеску жінок у художній та фотографічний діяльності, яке довгий час було відсутнім.

Маргарет Бурк-Уайт робила знімки таких історичних особистостей, як Вінстон Черчіль, Франклін Делано Рузвельт, Папа Пій XII, але також зняла жахи війни і людей, яких торкнулися ці лиха. Працюючи в епоху, коли до виходу "Загадки жіночності" Бетті Фрідан та другої хвилі фемінізму проти сприйняття жінки виключно як дружини та домогосподарки залишалося кілька десятиліть, зараз історіографічний образ Бурк-Уайт представляє її "одною з перших" не лише серед жінок, а й на "загальнолюдській" терені — серед кореспондентів "Life", західних художників у СРСР та на фронті Другої світової війни.

Її фотографії сталеливарного заводу Otis Steel Mills започаткували її кар'єру промислового фотографа, ставши однією із засновниць цього напрямку. Через акцент на промислових об'єктах та їх формі як архітектурних творів, фотографії Маргарет можуть оцінюватися як неактуальні, що особливо було гостро для пост-авангардного періоду, що перейшов у напрямок сюрреалізму, що активно

використовував мотиви снів і фантазій. Водночас сірі на чорно-білій плівці та аскетичні знімки резонували з часами Великої Депресії, коли проблема відновлення виробництва була щоденною новиною протягом кількох років.

У тому ж 1930 року Бурк-Уайт стала першою іноземною фоторепортеркою, якій вдалося вирушити до Радянського Союзу. В опитуванні 1935 року вона була названа однією з 20 найвідоміших американських жінок, а 1936 року опинилася в першій десятці. Працюючи у СРСР, фіксуючи індустріалізацію, Маргарет почала більше приділяти увагу людським портретам. На її фото радянські люди були такими ж, як і американські, багато з яких також працювали на заводах. Вона вирішила менше зосереджуватись на машинах, а більше на людях, які працюють на машинах.

Одним із найвідоміших зображень Маргарет Бурк-Уайт стало фото Махатми Ганді із прядкою в 1946 році. Було дві умови: не розмовляти з ним (зйомка відбувалася у його день мовчання) та не використовувати штучне світло. Заглянувши в його хатину, вона побачила, що там було надто темно, і все-таки переконала дозволити їй використовувати 3 лампочки. У цій роботі відчувається досвід роботи митскині з портретною фотографією, а саме — передачею образу людини через обмежені візуальні елементи.

Згадуючи знамените есе Лінди Нохлін "Чому не було великих художниць?" про неможливість самореалізації жінок через об'єктивні причини — передачі художньої освіти за чоловічою лінією, романтичної концепції "генія"-чоловіка, обмеження допуску жінок до освітніх інститутів — приклад Бурк-Уайт може сприйматися як виняток. Незважаючи на те, що Нохлін не сперечається з існуванням "скромних, але цікавих і продуктивних жіночих художніх кар'єр", але витіснення їх із мистецтва як із вкрай ексклюзивного середовища людського життя. Маргарет же постає не тільки вкрай успішною фотографією, а й тією, хто отримала суттєві інституційні привілеї, які не були доступні як її попередницям, так і сучасникам. Таким чином, біографія Бурк-Уайт демонструє, що нам потрібна більш нюансована історія художниць, яка могла б знайти третій шлях між пошуком забутих жінок-творців та відмовою визнання їхнього впливу на світ мистецтва.

Про повсякденне меню мешканців генуезької колонії Чембало**Матузкова Маргарита***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**matuzkova0710@gmail.com*

XIII століття стало переломним в історії Євразійського континенту. Зміна балансу сил у Причорноморському регіоні відкрила нові перспективи розвитку трансконтинентальної торгівлі, що привабляло одну з найрозвиненіших держав Середземномор'я — Генуезьку республіку.

З другої половини XIII ст. генуезці почали активно створювати в цьому густонаселеному регіоні свої факторії, утворивши Генуезьку Газарію, яка стала феноменом успішного симбіозу культур і традицій Західної Європи, Візантії та Великого Степу. Не можна сказати що це явище якимось недостатньо висвітлене в літературі, адже інтерес до цієї теми практично не вщухав з XIX ст., особливо до її політичних та економічних аспектів. Проте, можна стверджувати, що повсякденне життя мешканців колоній практично не досліджувалося, насамперед через брак джерел. Однак, завдяки археологічним розкопкам, уявлення про побут жителів генуезьких факторій доповнюється новими відкриттями, не дозволяючи темі втратити актуальності та новизни.

Висвітлення повсякденного меню мешканців Чембало є основною метою дослідження. Аналіз наративних джерел, таких як статuti та реєстри документів колоній, записки мандрівників у комплексі з результатами археологічних розвідок дозволяють втілити поставлені цілі в реальність. Історіографічна база представлена переважно публікаціями археологів: В. Мица, С. Д'ячкова, М. Алексеєнко, Є. Столяренка, Н. Гинькут. Досягнення мети дослідження потребувало застосування порівняльного, конкретно-проблемного, історико-типологічного методів та контент-аналізу.

У час існування колонії (1345–1475) було створено місто розміром 3 га, зовнішній вигляд якого поєднував латинські, греко-візантійські і золотоординські риси. Завдяки розвиненій системі водопостачання його населення було забезпечене питною водою з місцевих джерел.

Чембало була не лише важливим форпостом, а й значною за товарообігом факторією. У ній перетиналися міжнародні торгівельні шляхи, що стимулювало розвиток зокрема й місцевого ринку. Завдяки розвиненій торгівлі та привілеям приморського життя, місцеві мешканці мали змогу ловити та продавати рибу, натомість купувати найрізноманітніші товари, тим самим забезпечуючи себе та свою сім'ю всім необхідним.

Для жителів Чембало були відомі практично всі види продуктів середземноморської кухні, причому здебільшого їх вартість не перевищувала фінансових можливостей середньостатистичного громадянина, що робило їх доступними навіть для незаможних верств населення. Чільне місце у меню кожного мешканця займали морепродукти та риба: місцева морська та імпортна прісноводна. До щоденного раціону входила і рослинна їжа. Із пшениці, жита, вівса або ячменю готували хліб, а пшоно, рис та гречку вживали переважно у вигляді каш або додавали до супів. Крім злакових населенню були доступні різноманітні овочі, фрукти, ягоди, горіхи та спеції. Продукти тваринного походження, зокрема м'ясо та сир, також були незамінними складовими харчування місцевих жителів. Готували вищезазначене використовуючи каміни, вогнища та печі як в приміщеннях, так і надворі. Серед вуличних видів печей зустрічаються тандири, що свідчить про значний золотоординський вплив на повсякденне життя мешканців Чембало. Невід'ємною частиною буденного прийому їжі було вино, яке завдяки своїй дешевизні було доступним і для бідних верств населення. Вживали його як вдома так і в місцевих тавернах.

До дороговартісних страв належали цукерки. Їх склад достеменно невідомий, однак вони були практично недоступними, а середньостатистичний мешканець міг їх собі дозволити лише на свята і в невеликій кількості. З огляду на значну кількість постів, яких притримувалася християнська частина населення, релігійні святкування супроводжувалися пишними бенкетами.

Таким чином, результати дослідження демонструють, що жителі генуезької колонії Чембало мали досить широкий асортимент доступних продуктів. Ба більше, завдяки розвиненій міжнародній торгівлі, населення було знайоме з гастрономічним різноманіттям Заходу та Сходу.

***Пам'яткоохоронна діяльність в радянській Україні
(друга половина 1930-х років)***

Новак Олександр

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Novack_A@ukr.net

Метою статті є виокремлення тенденцій, що призвели до істотних змін в галузі охорони історико-культурного надбання радянської України в другій половині 1930-х років. Для досягнення поставленої мети використано проблемно-хронологічний, історико-порівняльний та історико-генетичний методи. Методологічною основою дослідження є полідисциплінарний підхід. Для вивчення "історичної політики" застосовано культурологічний підхід, а для вивчення законодавства — порівняльно-правовий аналіз.

В центрі уваги вітчизняних дослідників зазвичай перебувають нормативно-правові (В. Акуленко, С. Кот) та соціокультурні (С. Білокінь, О. Костючок, О. Нестуля) аспекти охорони історико-культурного надбання у другій половині 1930-х років. У порівнянні із 1920-ми — першою половиною 1930-х років, зазначений період менш широко представлений у розвідках вітчизняних та закордонних вчених.

З початком "Великого перелому" чимало цінних об'єктів історико-культурного надбання були втрачені. Руйнування пам'яток здебільшого аргументувалися турботою про суспільство та прагненням до прогресу. Самі "сліди минулого" виставлялися як "баласт", що не дозволяє досягнути задекларованих радянським режимом цілей. Намагання представників пам'яткоохоронних інституцій зберегти найцінніші об'єкти історико-культурного надбання не могли стати на заваді реалізації рішень органів влади різних рівнів.

Правовий нігілізм за часів сталінського тоталітарного режиму та впроваджувана в той час "історична політика" зумовили недбале ставлення до пам'яток минулого. Особливо кричущим було знесення Михайлівського Золотоверхого собору та інших пам'яток середмістя Києва. Пам'яткоохоронці та музейники неодноразово звертали увагу не тільки на цінність пам'ятки, а й на небажаний резонанс як всередині СРСР, так і за кордоном. Втім, бажаного ефекту ці звернення не мали.

Одна з найцінніших пам'яток України мала бути визнана "малоцінною" після формальної "експертизи". Після цього шлях до руйнування давньоруського храму був би відкритим. Першу з експертних комісій очолив М. Макаренко. Подвижник зробив усе від нього залежне для недопущення надання позитивного висновку експертизи. Невдовзі після цього М. Макаренко був заарештований за сфабрикованим звинуваченням. Науковця ув'язнили 26 квітня 1934 року. Вирок від тогочасної судової "трійки" не забарився: вже 23 травня Миколу Омеляновича перевели з Києва до Казані, а 4 січня 1938 року вченого розстріляли у Томську.

У 1936 році був створений Комітет у справах мистецтв при ЦВК УСРР на чолі із першим заступником наркома освіти А. Хвилею, який до цього був керівником Управління у справах мистецтв. Прикметно, що у цей період не існувало жодної інституції пам'яткоохоронного спрямування в структурі Народного комісаріату освіти УСРР. За часів сталінського тоталітаризму не могло бути й мови про системне збереження історико-культурного надбання. При цьому, навіть очільник Народного комісаріату освіти (НКО) радянської України В. Затонський констатував, що в республіці фактично не ведеться робота з охорони надбань минулого, а комітети охорони пам'яток культури фактично не існують. Водночас, В. Затонський зауважив, що діяльність цих комітетів є необхідною, як і Музейного відділу при НКО. Через відсутність затвердженого штату Музейного відділу, де-факто всі музеї УРСР перебували під керівництвом Комітету у справах мистецтв. Проте, з огляду на неузгодженість роботи цього комітету, будь-які заходи щодо збереження та популяризації історико-культурного надбання на території УРСР не мали чіткої організаційної основи в другій половині 1930-х років.

Після інкорпорації західноукраїнських земель (Східної Галичини та Північної Буковини) до складу радянської України у 1939–1940 роках на цих територіях поступово відбуваються перетворення пам'яткоохоронних структур за радянськими зразками. Зокрема, у Львові створюється мережа академічних інститутів — історії, археології та філія Бібліотеки Академії наук УРСР. Знані ренесансні пам'ятки Львова —

"Кам'яниця Корнякта" та "Чорна кам'яниця" стали музейними філіями, а замок у Підгірцях з прилеглим ландшафтним парком одержав статус державного історико-культурного заповідника.

31 серпня 1940 року було відновлено УКОПК (Український комітет охорони пам'яток культури) на чолі із письменником П. Панчем. Комітет перебував у структурі установ Наркомосу УСРР.

Отже, попри окремі спроби забезпечити спадщину минулого від руйнування, протягом другої половини 1930-х років тенденція до нехтування будь-якими пам'яткоохоронними нормами в радянській Україні стала менш різкою. Прагнення більшовиків збудувати якісно нове суспільство спричинило як докорінні зміни в архітектурно-містобудівних ансамблях та топоніміці, так і безслідне зникнення цілих історичних та природних ландшафтів з антропогенних причин. Музейні експозиції та масова історична свідомість також мали сприяти утвердженню панівного марксистсько-ленінського бачення історичного процесу.

***Крадіжки та повернення культурних цінностей
(на прикладі пограбування музею "Зелене склепіння" у Дрездені
в 2019 р.)***

Омелич Олена

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

omelych2021.9712509@student.karazin.ua

Серед резонансних випадків пограбування художніх музеїв, які відбулися останнім часом, слід згадати викрадення картин із Паризького музею сучасного мистецтва (2010 р.) та Музею Ван Гога в Амстердамі (2002 р.), крадіжку золотої сільнички "Сальєра" з Музею історії мистецтв у Відні (2003 р.), діяльність кримінального угруповання "Рожеві пантери" тощо. Неабиякий резонанс отримало пограбування дрезденського музею "Зелене склепіння" у 2019 р. За висновками експертів страхова вартість викрадених предметів становить більше 1 млрд євро. Випадки крадіжок музейних цінностей мають спільну проблематику, пов'язану з системою охорони музеїв. Водночас варто

враховувати сучасну специфіку функціонування мистецької галузі та підвищений попит на культурні цінності у світі.

Мета дослідження — проаналізувати пограбування музею "Зелене склепіння" у Дрездені та визначити характерні проблеми забезпечення охорони музеїв. Новизна роботи визначається недостатньою вивченістю проблеми, особливо серед пам'яткознавців.

Загалом, випадки крадіжок культурних цінностей недостатньо висвітлені в наукових дослідженнях (наприклад, у періодичному виданні ЮНЕСКО "Museum international" цій темі присвячено всього кілька розвідок). Водночас останнім часом з'явилося чимало праць науково-популярного характеру, присвячені музейним крадіжкам (Е. Дольнік, У. Бозер, Е. М. Аморе, Т. Машберг та ін.).

Джерельну базу дослідження становлять новинні інтернет-ресурси, що репрезентують історію викрадення та повернення коштовностей музею "Зелене склепіння" у Дрездені. Методологічною основою дослідження є компаративістський підхід, який дозволив порівняти випадок "Зеленого склепіння" з іншими музейними крадіжками 2000–2010-х рр.

Пограбування музею "Зелене склепіння" у Дрездені було здійснено 25 листопада 2019 р. членами кримінального клану "Реммо", що мають арабське коріння та мешкають в Німеччині. Участь у злочині взяли неповнолітні члени клану, а ідея пограбувати музей виникла під час шкільної екскурсії одного з них. За даними розслідування крадії відключили сигналізацію, влаштувавши загоряння трансформатора, зняли грати з вікна музею, розбили молотками вітрини і викрали музейні коштовності із золота з алмазами, діамантами та іншими дорогоцінними каменями. Загалом було викрадено два десятки ювелірних виробів (меч з інкрустованою діамантами рукояткою, нагрудна зірка польського ордена Білого Орла, егретки для волосся тощо). Зрозуміти масштаб крадіжки дозволяє заява генеральної директорки Дрезденського державного художнього зібрання Маріон Аккерман, яка пообіцяла винагороду в розмірі 500 тис. євро за допомогу в розкритті злочину. Наприкінці 2022 р. частина коштовностей була добровільно повернена крадіями. Мотиви такого вчинку дозволяють зрозуміти коментарі

працівників музею, згідно з якими повернені коштовності були пошкоджені, що призвело до суттєвого зниження їх вартості.

Слід відзначити, що музей "Зелене склепіння" у Дрездені має найбагатшу колекцію коштовностей в Європі. До крадіжки рівень його захисту вважався одним із найкращих для музеїв такого рівня. Деталі розслідування поки не розголошуються, але серед причин, що уможливили пограбування, називають також імовірну співучасть охоронців музею. Розслідування причетності співробітників музею до крадіжки триває.

Загалом, пограбування є одним із нетривіальних викликів, що постає перед системою охороною музеїв. Злочинці вигадують все більш нетривіальні способи викрадення культурних цінностей. Зазвичай, метою крадіїв є або конкретні твори мистецтва, або коштовності, як у випадку з пограбуванням "Зеленого склепіння". Наслідком крадіжок часто стає пошкодження викрадених цінностей, які можуть бути розділені на частини або взагалі втрачені. Вочевидь, для захисту музеїв слід приділяти увагу як посиленню засобів охорони музейних колекцій, так і трансформації принципів функціонування мистецької галузі та арт-ринку загалом.

Харківський стрит-арт: проблеми класифікації

Рядинська Валерія

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
valeriyariadynska@gmail.com*

Швидкоплинність, динамічність та постійна зміна процесів урбаністичного простору міста зумовлює специфічність буття стрит-арту в Харкові: короткий час фізичного існування об'єкту, складність фіксування досліджуваного матеріалу, а також численна кількість елементів, критеріїв та основ для типологізацій обумовлюють необхідність створення класифікації об'єктів вуличного мистецтва для його подальшого дослідження.

Теоретизація досліджень у галузі стрит-арту в Україні та світі наразі перебуває на стадії розробки, що зумовлює відсутність усталеного

термінологічного апарату та відсутність єдиної класифікації, попри неодноразові спроби типологізації дослідниками різних гуманітарних напрямків. Більшість визнаних класифікацій створені на основі аналізу первинної форми вуличного мистецтва — графіті. Зокрема, це поділ на політичні та неполітичні графіті (Ф. Боас та Р. Помар), виділення слоганів, загадок, афоризмів і діалогів (В. Кох), розподіл на екологічні та пацифістські, політичні та соціальні, символічні та інші графіті (Д. Козловська). Вчені А. Демін та В. Кашин пропонують три класифікації графіті: за комунікативною системою написів, за сферою комунікації та за цільовою типологією відправника. Українська дослідниця З. Кайс також пропонує декілька класифікацій графіті — за функціями, сферою комунікації та знаковою формою.

Основою дослідження стали візуальні джерела, зокрема різні види харківського стрит-арту. Виходячи з особливостей вуличного мистецтва міста Харкова, на нашу думку доречніше говорити про різні підходи щодо класифікації стрит-арту, виходячи із різних критеріїв, що дозволить найбільш повно охопити і схарактеризувати усі складові стрит-арту, адже декілька маркерів можуть бути одночасно представлені в одному арт об'єкті.

Видова класифікація базується на технічних особливостях виконання того чи іншого стрит-арту. Стосовно харківського стрит-арту можна виділити наступні типи: графіті — написи або зображення, виконані за допомогою аерозольної фарби; стінопис — малюнки, виконані фарбами чи пензлем на будь-якій поверхні; мурали — великий витвір нанесений на торцеву стіну будівлі; трафарети — малюнок, виконаний за допомогою платівки, в якій прорізано малюнки для їхнього швидкого відтворення; інсталяція — просторова композиція з різноманітних речей, або залучення навколишнього світу; скульптура — твори, що мають об'ємну, тривимірну форму і виконуються із твердих чи пластичних матеріалів.

Крім того, можна виокремити наявність елементів загального стилю в мистецтві, таких як поп-арт, нонконформізм, модерн та схожі течії. Проте єдиним видом стрит-арту, де на даний момент існують більш-менш усталені й загальновизнані і, окрім всього, оригінальні

стилі є графіті, де виокремлюються, зокрема: throw-up, blockbuster або WildStyle.

Характерні особливості, притаманні саме харківському стрит-арту, зокрема такі, як наявність робіт, виконаних на замовлення, в тому числі і міської ради, існування спеціальних проєктів, що курують стрит-арт, обумовлюють потребу класифікації робіт за соціальною спрямованістю. Можна виділити дві групи арт-об'єктів: перша — нелегальні (роботи виконані художниками без отримання на це спеціального дозволу, наприклад, власника стіни), друга — легальні (витвори створені на замовлення або з офіційного дозволу міської влади).

Вивчення стрит-арту неможливе у відриві від історичного контексту та культурних традицій країни, в якій він був виконаний та зафіксований. Відтак, необхідною є класифікація вуличного мистецтва за смислове навантаженням. Загальний об'єм харківського стрит-арту можна розділити на дві великі групи: нейтральні, що в свою чергу поділяються на художні, алюзії та рекламу, і соціально-навантажені, серед яких соціальні, протесні, політичні, культурні арт-об'єкти.

Сюрреалістична фотографія: особливості образів та техніки

Савельєва Анастасія

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

sav.xvi@gmail.com

Темою нашої роботи є фотографія сюрреалістів, які ми розглянули в двох вимірах — образному та технічному. Актуальність роботи полягає в зростаючому інтересі до фотографії як виду мистецтва в наукових дослідженнях. Наукова новизна зумовлена дослідженням одночасно й технічної, і іконографічної специфіки фотографії, які у сюрреалістів були невід'ємними одна від одної.

У 1924 році поет Андре Бретон опублікував перший "Маніфест сюрреалізму", започаткувавши те, що стало справжньою мистецькою течією, яка поширилася на низку візуальних практик і таким чином внесла свій внесок у створення сюрреалістської фотографії.

Дослідження несвідомого було однією з цілей сюрреалістів. Уява, на думку художників, дозволяла долучитися до сюрреалістичності. Тема снів була важливою для сюрреалістів, як прямий доступ до несвідомого. Несподіване, жахливе і фантазійне також важливі для сюрреаліста. Вони вважають божевілля сюрреалістичним способом вираження в тому сенсі, що божевільний створює свій власний всесвіт, а його розум насолоджується абсолютною свободою.

Розглядаючи це як виклик, а не перешкоду, багато фотографів-сюрреалістів експериментували в темній кімнаті, використовуючи світильники, котушки проявки, збільшувачі та хімікати. Наприклад, лише один Мен Рей створював сюрреалістичну фотографію, застосовуючи одночасно подвійну експозицію, монтаж, багатошаровість і соляризацию.

Але мова йшла не лише про створення незвичних образів. Йшлося про переосмислення фотографії загалом засобами сюрреалістичного, надання їй нового значення, естетики, контексту, навіть призначення. Хорошим прикладом такої практики є відома фотографія Дори Маар під назвою "Портрет Убу". Зображення, на якому ми бачимо зародок броненосця, занурений у формальдегід, саме по собі не передбачає жодних активних дій у кадрі або інтриги, але, тим не менш, є досить моторошним, нав'язливим, химерним і навіть гротескним, і це лише деякі з цінностей, які високо цінують сюрреалісти.

Що стосується фотографічної техніки, деякі ефекти були розроблені для нової фотографії спеціально, інші — абсолютно випадковими. Вони інсценували свої предмети або маніпулювали зображеннями під час процесу друку, щоб трансформувати (контрольованим чи неконтрольованим способом) остаточне зображення. Існує два типи сюрреалістичних фотографій: ті, які створені на основі технічних маніпуляцій, і ті, що створені в результаті дослідження. Ми також можемо говорити про контрольовані або спонтанні фотографії.

Щодо типів технік, які використовували сюрреалісти, то виокремимо найголовніші з них:

- Брюлаж (спалення). Цей процес, розроблений Раулем Убаком і Девідом Хером, полягає в "атаці" емульсії негативу теплом, у результаті чого зображення плавиться і спотворює кадр. Наприкінці це створює ефект "хмари" на кінцевому зображенні.

- Подвійна експозиція. Ця техніка друкує два зображення одне на одному. Ми робимо перше фото, а потім робимо друге на тому ж негативі, отже, отримуємо два накладених зображення. Для сюрреалістів це був спосіб показати в одному місці два різних стани.

- Комбінований друк — це фотографічна техніка використання негативів двох чи більше зображень у поєднанні одне з одним для створення єдиного кадру. Концепція комбінованого друку виникла з бажання додати більше образотворчого мистецтва в рамках фотографії та часто більш ідеалізованих зображень.

Таким чином, сюрреалісти ставлять під сумнів документальну цінність фотографії. Вони сприймають його здатність вловлювати прояви дивовижного, що може статися випадково. З одного боку, вони прагнуть зафіксувати спонтанне, несподіване, що вони порівнюють із автоматичним письмом. З іншого боку, вони інсценували ситуації, а потім фотографували їх, інколи переробляючи зображення після зйомки. Пристрої фіксують зображення, які око не сприймає, зображення може бути обмануте технічними засобами, і фотографія стає ілюзією.

***Образи Миколи II та його родини в кінематографі
епохи Перебудови (на прикладі фільму "Царевбивця")***

Шматько Євгенія

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
jenya_2001@ukr.net*

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що дана проблематика залишається малодослідженою. Кінематограф в радянській Росії був важливим інструментом ідеологічної та історичної політики і найбільш ефективним способом масової комунікації та пропаганди. Він несе у собі унікальний досвід взаємодії культурного та державного. Кіно дуже посприяло формуванню громадської думки про останню царську родину в радянський період. В картинах їх показано з "ідеологічно вірних" позицій: як кровавих злочинців і авантюристів.

Нами здійснюється спроба з'ясувати, в який спосіб та під впливом яких факторів відображалися образи Миколи II та його родини у художньому російському кінематографі періоду Перебудови, зокрема у фільмі "Царевбивця" К. Шахназарова. Також автором зроблено спробу вирішити такі проблеми: з'ясувати чи змінилося ставлення до останньої царської сім'ї у "перебудованому" кінематографі, чому саме так режисер представив родину Миколи II у своєму фільмі та чому картина отримала неоднозначний коментар критиків.

Історіографія дослідження представлена роботами Л. Мілюкова, С. Ліманова, І. Фатєєва, Є. Кащенко, П. Семіна, В. Кокоуліна, В. Дмитрієвського, М. Косінової, Є. Долгих, Л. Будяка, Т. Горяєвої, Н. Зорької. Важливим джерелом, використаним у роботі, є згаданий фільм. Однією із найважливіших груп джерел є інтерв'ю режисера К. Шахназарова та інших акторів картини.

Крім традиційних методів, таких як історико-генетичний, проблемно-хронологічний та біографічний, нам здалося цікавим проведення аналізу цього фільму у рамках семіотичного підходу за допомогою досліджень Ю. Лотмана та Р. Барта.

З початком перебудови кінематографісти звільнялися від партійно-державного диктату, але водночас — від гарантованого фінансово-виробничого забезпечення. Поступово почалася "комерційна" цензура. Водночас кіномистецтво стало могутнім засобом переосмислення минулого. У багатьох картинах починають підніматися раніше заборонені теми, вони стають навмисне гострими та натуралістичними. Руйнується найцікавіший ідеологічний моноліт — це радянська історія та історіографія. Руйнування цієї системи спричинило переосмислення історії Російської імперії, особливо життя Миколи II та його родини.

Фільм К. Шахназарова викликав до себе інтерес глядачів і став кінострічкою світового рівня, яка досі привертає до себе увагу. Все це — через те, що режисер наважився показати жахливий злочин більшовиків (вбивство останньої царської родини) та розкрити проблему "зсередини". Митець бере у свій фільм дуже цікаву ідею, він сполучає часи, долі, минуле та сьогодення, священну історію

та конкретну Російську історію, історію життя людини, яка опиняється в психіатричній лікарні та історію життя і загибелі імператора. Також він використовує унікальні семіотичні прийоми, які наповняють образи у фільмі. К. Шахназаров у своїх інтерв'ю зізнавався, що не хотів знімати просту історичну картину, просту костюмовану драму, він згадував, що намагався знайти цікавий хід, який глибше покаже трагедію царської сім'ї. Багато кінокритиків звинувачували режисера за те, що у фільмі не були показані історичні обставини, які визначали вину імператора перед країною.

Отже, у фільмі "Царевбивця" К. Шахназарову вдалося з принципово нового ракурсу показати образи. Вони показані людьми, які не здатні протистояти тектонічному історичному перелому. Олегу Янковському вдалося передати християнську смиренність і повне непротивлення, з яким імператор прийняв удар історичної стихії. У образі Миколи II відчувається тривога і приреченість самого лікаря, який починає хворіти на шизофренію.

РОЗДІЛ V
ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ
ТА ЦЕРКВИ

**Проблема співвідношення старозавітного образу серафима
з крилатим змієм**

Демченко Дарія

Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка

dariademchenko22@knu.ua

Давньоєврейське "сараф" має декілька значень: "змій" (євр. nachash) і "палаючий, вогняний". Інколи поняття "сараф" та "змій" стоять поряд в одному реченні і чітко відокремлюються, однак інколи фактично ототожнюються. Це дає підстави для обговорення іконографії сарафа, його образного співставлення з образами (крилатих) зміїв попередніх традицій. Більшість вчених підтримують думку саме щодо зв'язку сарафа з єгипетським уреем, втім однозначної і усталеної відповіді на це питання ще немає. До того ж, проблема потребує структурування, осмислення та аналізу наявної на даний момент інформації, тим паче, що є і певні невідповідності, що не дозволяють поки прийти до остаточної відповіді на дане питання.

Нашою метою є висвітлення проблем та переваг порівняння "сараф — крилатий змій", а також — перегляд та оцінка матеріальних пам'яток в контексті даної теми. Таким чином, в основі дослідження лежить іконографічний та історико-порівняльний методи. Завдяки семіотичному підходу здійснено аналіз символіки матеріальних джерел, які передовсім представлені ізраїльськими печатками VIII ст. із зображенням крилатих зміїв, а також печатками і прикрасами Єгипту та Месопотамії. Також, в якості джерел використовувалися тексти Чисел, Второзаконня, книги пророка Ісаї і небіблійні тексти, наприклад асирійська хроніка (хронологічно пізніша за книгу Ісаї), що описує експедицію царя Асархаддона до Єгипту, котрому на шляху трапилися небезпечні літаючі змії.

Вперше, інтерпретація сарафа як крилатого змія була висунута О. Келем. Додатково, можна виділити праці таких авторів, як Н. Амзаллаг, К. Раднер, С. Б. Нойгель, Б. Тесьє.

В ході дослідження, по-перше, було звернено увагу на те, що образ "сарафа" як крилатого "палаючого" (отруйного, небезпечного) змія пустелі і одночасно царського (Божого) "охоронця" дійсно має аналоги

в попередніх культурах. Сама схожість значень слова "сараф" дає більше підстав для обговорення гомології серафимів та крилатих змій. Крім того, образ мідного сарафа, котрий мав зціляти євреїв від укусів, має свої паралелі з асирійськими бронзовими зміями з поселення Тепе-Гавра. Подібні статуетки змій або божеств зі зміями були і в хеттів, і у вавилонців, і в шумерів, а також у ханаанських містах бронзової доби, Мегіддо або Тель-Гезер. Змієподібні боги, такі як Нехебкау, Нінгішзіда тощо, володіли цілющими здібностями, наприклад відомі амулети із зображенням першого, котрі мали б захищати від укусів скорпіонів та змій. Вони ж частково відповідають на питання щодо антропоморфності серафиму — "зміїність" не перешкоджає наявності ніг, рук чи обличчя. Тим паче, що нам відомі і урей з людською головою. Втім питання, котре вдається нам достатньо проблемним і невирішеним, — кількість крил. Серафими — шестикрилі створіння, згадані статуетки змій — безкрилі, як і змієподібні божества; якщо говорити про урей — він має два крила, а крилаті змії, що зустрічаються на ізраїльських печатках VIII ст. мають або 2, або 4 крила. Нам відома лише одна месопотамська печатка (3 тис. до Р. Х.), яка відображає змієподібне шестикриле створіння, під яким знаходиться скорпіон. Втім, символіка кількості крил є важливою, адже сенс у тому, що саме шестикрилі створіння стосуються дуже сакральних сфер, біля яких і перебувають. Також, жодне із шестикрилих створінь в міфології не має зв'язку із солярністю.

Таким чином, кількість крил є важливою складовою образу, а отже наскільки ми можемо співвідносити ці ізраїльські печатки саме з образом серафиму залишається під питанням. Вірогідно, вони були натхненні єгипетською іконографією та мали апотропеїчну функцію, лише опосередковано будучи джерелом для образу серафима. Отже, подальші пошуки вирішення проблеми співвідношення образів є необхідними, проте навряд згадані печатки можуть висуватися як головний аргумент підтвердження теорії.

**Прозелітична діяльність Мукачівського греко-католицького
єпископа Симеона Стефана Ольшавського
у комітаті Мараморош в 1733–1735 рр.**

Монич Олександр

ДВНЗ Ужгородський національний університет

oleksandr.monych@uzhnu.edu.ua

При дослідженні даної теми великою проблемою є нестача джерельних наративів для вивчення діяльності в одному комітаті двох контр-центрів — Мукачівської греко-католицької та Марамороської православної єпархій. Слабо презентована документальна база ускладнює повноцінне вивчення історії паралельного розвитку двох єпархій у 40-х рр. XVIII століття в Мараморощині.

Після утворення у 1723 році Марамороського унійного вікаріату, до 1735 року перешкодою в його прозелітичній діяльності був Марамороський православний єпископат. Цей фактор призводив до міжконфесійного протистояння, апогеєм якого був період управління греко-католицького єпископа Симеона Стефана Ольшавського у 1733–1735 рр.

Новизна і актуальність дослідження теми полягає в залученні і оприлюдненні наявного корпусу архівних матеріалів Державного архіву Закарпатської області (далі — ДАЗО). Виявлені і опрацьовані документи ДАЗО при дослідженні діяльності обидвох єпархій у комітаті Мараморош у вказаний період відкривають нові можливості для цілісного вивчення церковної минувшини Закарпаття. Крім всього, введені у науковий обіг нові джерельні матеріали ставлять перед дослідниками нові завдання. До них можна віднести, наприклад, пошук додаткових джерел, які б остаточно підтвердили або скорегували існуючі висновки. Крім того, архівні документи, беззаперечно, потребують більш ширшого стилістичного, орфографічного та археографічного дослідження.

Огляд історіографії та джерел свідчить про те, що спроби наукової розробки даної теми є узагальнюючими, часто упередженими та односторонніми. Враховуючи ж новоявлені архівні документи та історіографічні студії тема потребує оновлених оцінок, нового

бачення окремих явищ і процесів. Загалом існуючу історіографію можна презентувати як сталу, тобто, як таку, яка за останні десятиліття практично не розвивалася і не оновлялася новими працями, монографіями та публікаціями.

Авторські дослідження, в яких прямо чи дотично досліджувалася тема, представлені наративами: А. Годинки, М. Лучкая, А. Кралицького, І. Дулішковича, Ю. Жатковича, О. Петрова, В. Гаджеґи, А. Пекара, М. Ваврика, В. Проніна, О. Барана, С. Папа, В. Фенича, В. Кічери, С. Вискварко та інших. Документальна база теми представлена джерелами двох фондів ДАЗО, № 64 (Мукачівський монастир отців Василіан) та № 151 (Правління Мукачівської греко-католицької єпархії).

Використана методологія дослідження містить у собі передусім принципи евристики та історико-критичний аналіз джерел, які дозволяють ревіталізувати і по-новому зрозуміти окремі процеси та факти в локаційній церковній історії. При дослідженні був використаний міждисциплінарний підхід, який містить у собі методи археографії, топоніміки, археології, палеографії, тощо.

У ході вивчення теми передусім відбувся пошук нових джерел, які оновили сталу історіографію. Віднайдені джерела (грамоти, накази, листи), після їхнього аналізу і введення в обіг стали надбанням дослідників у подальшому вивченні спільної еклізіїної історії України та Румунії.

Результатами дослідження стали розгортка еклізіїних понять "вікарій", "генеральний вікарій", "вікаріат", "канонічні перепони", "епітимія", "юрисдикційна приналежність". Проаналізовано причини утворення і наслідки діяльності у 1733–1735 рр. Марамороського унійного вікаріату. Розглянуто ключові етапи міжконфесійної юрисдикційної боротьби між двома єпархіями у комітаті Мараморош. Значна увага приділена розкриттю процесів становлення і розвитку обидвох контр-єпархій у першій половині XVIII століття. Обґрунтовується думка про те, що обидві єпархії не мали абсолютного прагнення до конфесійного миру в комітаті.

Опрацьовані джерела та література дозволяють зробити попередні висновки, а саме: прозелітична діяльність Мукачівського греко-

католицького єпископа Симеона Стефана Ольшавського у комітаті Мараморош в 1733–1735 рр. була доволі активною. Після приєднання території Траснильванії до Габсбурзької монархії у 1711 році, остання всіляко сприяла поширенню на її території католицизму. Одним з провідників ідей прозелітизму в комітаті Мараморош і були Мукачівські греко-католицькі єпископи. У своїй діяльності Ольшавський в значній мірі скористався провладною підтримкою і провладним впливом на православне духовенство задля поширення унії в комітаті. Його діяльність була направлена на розповсюдження унії в комітатах Берег і Мараморош. Однак, в лиці православного духовенства "нова віра" отримує значний опір. Паралельно з утвердженням юрисдикції Мукачівського греко-католицького єпископа на території комітату в часи правління єпископа Симеона у 1734–1735 рр. розпочинається активний рух опору унії, який завершився лише у 1761 році.

Активна діяльність Мукачівської греко-католицької єпархії в Мараморощині у 1730–1760 рр. була пов'язана з існуванням в комітаті унійного вікаріату, який до свого єпископства очолював також о. Симеон Ольшавський (1729–1733). Виявлені джерела презентують нові відомості про роки правління Ольшавського в статусі вікарія. Зокрема, встановлено, що навіть до свого призначення вікарієм у 1724–1725 рр. о. Симеон активно займався упорядкуванням справ і організацією майбутнього Марамороського вікаріату Мукачівської єпархії. Про це свідчить його листування (25.09.1724) з Мукачівським єпископом Геннадієм Бізанцієм. У листі від 27.07.1733 р. до церковного кліру Мукачівської єпархії вже як генеральний вікарій Мукачівської греко-католицької єпархії о. Симеон забороняє православному єпископу Досифею Федоровичу Угольському висвячувати у сан священника духовних осіб на території Марамороського комітату.

Крім того в період правління перших двох вікаріїв, о. Годермарського (1723–1726) та о. Симеона Ольшавського, в комітаті мала місце також запекла боротьба за юрисдикційну владу між двома греко-католицькими єпархіями: Мукачівською та Фогарашською.

Загалом, відомості, вміщені у джерелах ДАЗО значно доповнюють і корегують сталі відомості про унійну діяльність та боротьбу

Мукачівського єпископа Ольшавського з Православ'ям. Поширення унії в комітаті у першій половині XVIII ст. так і не досягло цілковитого успіху.

Без сумніву, історичний розвиток двох контр-єпархій в комітаті Мараморош в першій половині XVIII ст. знаходився у біполярному державно-церковному просторі. Політичне і соціальне положення православної єпархії в зрізі підтримки провладним, протестантським елементом звичайно сприяв її розвитку і діяльності, однак динаміка процесів внутрішньої церковно-адміністративної розбудови єпархії через спроби юрисдикційної інкорпорації Мукачівської греко-католицької єпархії залишалася складною.

***До питання релігійного відродження в Україні
під час німецької окупації (1941–1944)***

Гей Світлана

*Афінський національний університет імені Я. Каподистрії
hutshepsut@yahoo.com*

Актуальність даного питання зумовлена не тільки нашим бажанням дослідити історичні події, що мали місце у минулому, а й зрозуміти ті процеси, що відбуваються у церковній сфері сьогодні. У даному дослідженні, поряд з загальнонауковими методами, використовувались, також, історичний, порівняльний та системний.

Одним з питань, яке цікавить усіх дослідників історії Православної Церкви, є наступне: чи було релігійне відродження в Україні під час німецької окупації (1941–1944). З німецьким вторгненням в Україну в 1941 році по всій країні почали масово відкриватися православні храми, переважна більшість з яких залишалися закритими за часів радянської влади. Зазвичай, для відкриття храмів німецька окупаційна адміністрація передавала віруючим приміщення, в яких до Жовтневої революції 1917 року знаходилися храми і які більшовики перетворили на клуби, склади, антирелігійні музеї тощо. Однак, якщо ці споруди були повністю зруйновані, церкви відкривалися в абсолютно нових приміщеннях, які надавалися віруючим німецькою адміністрацією, або навіть у будинках звичайних людей. У релігійній сфері німці

проголосили "свободу віросповідання". Це означало, що люди могли вільно відвідувати християнські храми і сповідувати свої релігійні вподобання. Ця нова реальність суперечила практиці Радянського Союзу, де релігія була оголошена засобом підкорення і поневолення населення. Як сказав один священик, виходячи з церкви в грудні 1941 року в містечку Гостомель, — "Знову настав час для відродження релігії".

Водночас, в архівах України знаходяться багато документів, які свідчать про руйнування православних церков німцями в часи окупації. Тільки у Чернігові німцями було зруйновано три храми — пам'ятки архітектурного мистецтва 12 століття. Згідно з офіційними заявами радянської сторони на Нюрнберзькому процесі, німці оскверняли релігійні місця: німецькі солдати носили облачення, в церквах тримали коней і собак, з ікон робили ліжка.

Розглядаючи питання релігійного відродження, яке відбувалося в Україні під час німецької окупації, необхідно сказати, що по суті, християнська віра, яка відродилася на початку німецької окупації, була нічим іншим як проявом релігійних поглядів, сформованих у населення ще за часів царату. Ніякі заходи радянської влади, спрямовані на викорінення християнської віри у населення, не мали вагомого результату, про що красномовно свідчить перепис населення 1937 року: і через двадцять років радянського панування більшість населення залишалась віруючою. Тому, коли німецькі солдати в серпні 1941 року запитали десятирічного хлопчика, чи вірить він у Бога, його відповідь була негайною і твердою.

Збереженням християнської православної віри пояснюються також масові народні молитви та паломництва під час великих релігійних свят, що відбувались за часів німецької окупації. Отже, чиновники Третього Рейху були змушені підтримувати цей прояв релігійних почуттів народу, щоб не налаштувати проти себе місцеве населення, адже в такому випадку було б складно вести ефективну війну проти більшовиків. Іншим аспектом релігійного відродження стало відкриття православних храмів, яке відбувалося з дозволу німецької влади. Порівнюючи кількість храмів, які діяли в царській Росії, з кількістю

храмів, відкритих під час німецької окупації, В. Алексєєв і Ф. Ставру приходять до висновку, що в деяких регіонах кількість храмів під час німецької окупації становила половину від царського періоду. Таким чином, відкриття церков мало обмежений характер й не досягало показників царської доби. Будь-які релігійні заходи, що пропагувалися німецькою адміністрацією, такі як друк релігійних книг українською мовою, обов'язкові хрещення та вінчання, могли лише посилити релігійні почуття народу, але жодним чином не були причинами їх появи.

Статус жінки у духовборницькому русі: історіографія проблеми
Шевченко Олександр

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
innokentyvayts@gmail.com

Повноцінне наукове вивчення релігійного руху духовборів почалось з середини XIX сторіччя. З цього часу дослідниками було створено та опубліковано значну кількість наукових робіт з вищезазначеної проблематики — монографії, статті та доповіді. У той же час, огляд історіографії проблеми засвідчує, що зацікавленість науковців у гендерному аспекті духовборницького руху була меншою, ніж у наприклад, у питаннях щодо історії руху духовборів або специфіки їх віровчення. Спеціальні дослідження, де акцентується увага на жіноче питання у русі духовборів, з'являються приблизно з середини XX століття. Актуальною науковою проблемою є комплексна характеристика та аналіз зміни наукових уявлень щодо статусу жінки в духовборницькому русі, а також визначення тих аспектів даної проблематики, що до сих пір не були в достатній мірі висвітлені в історіографії.

Значний внесок у дослідження руху духовборів внесли народники. Одним з них був І. І. Юзов, який акцентував увагу на внутрішньому устрої громад духовборів. Він вказував на те, що релігійний раціоналізм, який був притаманним цій течії, став причиною для формування особливо високого рівня моральності. Що стосується жіночого питання

у духовборництві, І. І. Юзов відзначив, що на рівні високого богослов'я пропагувались ідеї щодо рівності усіх людей, в тому числі і жінок.

Народник І. М. Харламов згадував про роль жінок у духовборницьких громадах в контексті обоготворення окремих представників руху, а також ідеї гріховності людського тіла. Таким чином в історіографії поширилися ідеї, які дозволяють провести паралелі між духовборництвом та рухами скопців і хлістів, в тому числі, і щодо ролі жінки у цих рухах.

Не менш важливу роль мають дослідження В. Д. Бонч-Бруевича. Загалом він і розглядав історію руху в контексті класової боротьби, ним було зроблено декілька цікавих висновків щодо становища жінки у громадах духовборів. Він відзначав, що жінки в середовищі духовборців інколи відігравали більш значущу роль ніж чоловіки. У той же час дослідник вказував на ґендерно-стереотипну роль берегині, яка була притаманна жінкам, а також на те, що саме жінки займалися питаннями виховання та навчання дітей. Тут слід відзначити, що Бонч-Бруевич симпатизував руху духовборів, що слід брати до уваги при характеристиці його висновків.

Сучасні дослідники значно більше уваги приділяли жіночій проблематиці у русі духовборів. Так, наприклад, Л. М. Дегтяренко достатньо детально описує становище пересічної духовборки, розкриває її внутрішній світ. Авторка приділила значну увагу тому, що деякі з духовборів вважали усіх жінок перевтіленням Богородиці. Вона вказує на те, що духовборка була повноцінним членом громади, а тому мала право голосу та право активно брати участь у житті духовборського суспільства. У той же час, слід сказати, що авторка більше сконцентрувалась не на соціальній історії, а на тому, що було догматично визначено у віровченні духовборів.

Інший сучасний дослідник, Д. І. Большой, зробив достатньо детальний опис соціально-економічного становища жінок у громадах Духоборів.

Отже, ми можемо стверджувати, що інтерес до жіночого питання у духовборництві значно зріс за останні десятиліття. Але, у той же час, ця проблематика, все ще розглядається побічно. Повноцінних великих

та якісних робіт, які б були присвячені саме цій проблемі, майже немає. Значна кількість наукових праць суттєво ігнорують соціальні аспекти історії духоборництва та спираються на інформацію, яка не завжди відповідає сучасним вимогам до аналізу джерел. З огляду на це, констатуємо, що подальші дослідження історії гендерного питання в русі духоборів є надзвичайно актуальними.

РОЗДІЛ VI
ІСТОРІЯ ОСВІТИ
ТА НАУКИ

**Організація патріархом Йосифом Сліпим роботи
науково-освітніх установ на еміграції**

Левочко Ольга

Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія

ім. Тараса Шевченка

lrunas@ukr.net

Сьогодні, коли в Україні триває російсько-українська війна, ворог руйнує все, у тому числі навчальні заклади, значна частина освітян вимушено виїхали закордон, тому з особливою гостротою постає питання щодо якісної підготовки кадрів, які були б не лише добрими фахівцями, але мали б патріотичні переконання. У цьому контексті актуальним є вивчення науково-педагогічної діяльності патріарха Йосифа Сліпого та використання його досвіду у наш час.

У вітчизняній історіографії над висвітленням діяльності Йосифа Сліпого працювала низка дослідників, зокрема, педагоги, історики та релігієзнавці, такі як Е. Бистрицька, І. Бойко, О. Гринів, В. Ленчик, О. Мишанич, Н. Опалко, В. Сергійчук, І. Хома, Ю. Щербяк, І. Скакальська, І. Швалюк, М. Шот та ін.

У 1963 р. Йосифа Сліпого звільнили від подальшого терміну ув'язнення і він з Радянського Союзу переїжджає до Риму. Йосиф Сліпий невтомно працював для того, щоб організувати духовне й освітнє життя українців в еміграції. Протягом другої половини ХХ ст. Митрополит Йосиф Сліпий відвідав країни Європи, Австралії й Америки з метою об'єднання українців діаспори і пожвавлення їхнього церковного життя. Блажніший встановлював із ними релігійні контакти, робив все для того, щоб дати їм можливість відчувати, що українська еміграція становить одну цілість пов'язану з рідним краєм.

Велику увагу Йосиф Сліпий приділяв українській духовній освіті, тому прагнув за кордоном створити осередок української культури і науки, відродити традиції українського богослов'я, відновити діяльність вищого теологічного навчального закладу. З цією метою він заснував Український католицький університет імені св. Климентія Папи у Римі з бібліотекою, видавництвом та архівом. Важливим завданням для Йосифа Сліпого була видавнича справа, яку він

організовував. За його сприяння був виданий багатотомник наукових праць про українську церкву і народ.

Йосиф Сліпий розумів, що не всі бажаючі студенти зможуть приїжджати на навчання до Риму, тому приймає рішення про створення філій. Йосиф Сліпий організував по всіх українських поселеннях філії Українського католицького університету імені св. Климентія Папи, зокрема, у Буенос-Айресі, Лондоні, Чикаго і Філадельфії. У цьому проявився його педагогічний та організаційний талант.

Варто відзначити, що крім навчання, належна увага приділялась і патріотичному вихованню у філіях УКУ. Так, дирекція Філадельфійської філії Українського Католицького університету у своїй програмі провела від два академічні курси, які були присвячені історії України ("Рух спротиву в Україні" та "Українські політичні партії на еміграції").

Всі починання Йосифа Сліпого мало підтримувати Товариство Св. Софія, засноване як добродійна інституція. Його завданням було піклуватися українською богословською наукою, різними галузями знання, розвивати таланти, піддержувати їх в їх розвитку.

Отже, Український католицький університет за 20 років свого існування особливо відзначився в підтримці українських науковців, які отримали змогу працювати і публікувати свої роботи. Йосиф Сліпий в еміграції розбудовував переслідувану в Радянському Союзі Українську греко-католицьку церкву. Його стараннями були відкриті науково-освітні установи для розвитку богословської науки. Він будував святині, організовував видавництва, при цьому відкладав частину книг для вільної України. Його діяльність за межами України була надзвичайно активною та плідною в ім'я своєї багаторокової Батьківщини. Патріарх Йосиф Сліпий представляв УГКЦ на міжнародній арені, на різних культурно-освітніх та духовних заходах та політичних форумах.

Об'єднані зусилля українських релігійних, освітніх та культурних закладів та товариств за кордоном, заснованих за сприяння Патріарха Йосифа, дали можливість зберігати українську ідентичність вихідців з України.

**Образи насилля у російській православній книжності
другої чверті – кінця XVI ст.**

Комаров Андрій

Харківський національний університет імені В. Н. Карзіна

urshunbek@gmail.com

До сих пір значної уваги конструкту "насилля" у справі дослідження російської культурної історії XVI ст. приділено не було. У даній роботі здійснена спроба заповнити цей пробіл — схарактеризувати образи насильства (тобто розуміння різноманітних діянь, які вважалися чи вважаються проявом у культурному, соціальному та інших аспектах) в публіцистичних творах другої чверті – кінця XVI ст., у яких використовується релігійна риторика при обґрунтуванні тієї чи іншої позиції стосовно теми.

Загальна історія Російської православної церкви вивчалася ще за імперських часів. Радянська історіографія значно розширила тематичний спектр, започаткувавши дослідження соціального та ідейного підґрунтя як церковної історії, так і світських творів. Всебічний розгляд успадкувала також і сучасна російська історіографія. Серед авторів, що вивчали саме публіцистику XVI ст. слід згадати Д. С. Лихачова, Н. В. Сініцину, Я. С. Лур'є, І. У. Будовніца, А. Л. Юганова та А. А. Зіміна. Окремо питання, що стосуються згаданої тематики, розкривалися у статтях багатотомної збірки "Праці Відділу давньоруської літератури". У них досліджувався ідейний світ російської публіцистики XVI ст., але спеціально конструкту "насилля" уваги приділено не було.

Джерельна база роботи складається з публіцистичних творів російських авторів, чиї праці відносяться до другої чверті – кінця XVI ст., починаючи з автора концепції "Москва — Третій Рим" старця Філофея до царя Івана Грозного з його листуванням із князем-перебіжчиком Андрієм Курбським.

Підсумком роботи є характеристика образів насильства у творах кожного автора. Визначається як можливе спадкоємство окремих положень, так і слабка кореляція між деякими ідеями. З'ясовано, що підтримуване у всіх творах самодержавство знаходить іноді зовсім

різну аргументацію, відповідно до чого різняться і розуміння меж насильства з боку влади. Крайня релігійність одних авторів (монаха Філофея, царя Івана Грозного) у своїй орієнтації здебільшого лише на християнські тексти може ідейно як співпадати, так і відрізнятись від більш світської точки зору публіцистів, на яких впливали філософські тексти і віяння ідей Відродження (Федіра Карпова, Івана Пересвєтова).

М. Лисенко та С. Дрімцов: до історії інтелектуальних зв'язків
Міщанчук Наталя

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
natalia.myschanchuk111@gmail.com

Злам XIX – XX ст. в українському інтелектуальному просторі позначений формуванням єдиного культурного кола, посиленням позицій інтелектуалів у визначенні національної ідентичності. Їх провідну роль у національному відродженні та державотворенні британський дослідник Ентоні Д. Сміт пояснює перенесенням процесу націєтворення в інтелектуальну площину, оскільки успішне втілення "національного проєкту" неможливе без інтегруючого інтелектуального доробку, на продукування якого якраз і заангажована національно зорієнтована інтелігенція. Його виробленню значною мірою сприяли інтелектуальні мережі, сформовані українськими науковцями, культурними та громадськими діячами.

Варто зазначити, що сьогодні попри значний дослідницький інтерес до національної інтелігенції другої половини XIX – початку XX ст. перед істориками залишається низка наукових питань, що потребують детальнішого вивчення. Прискіпливої уваги вимагають такі структурні елементи інтелектуальних мереж як міжособисті зв'язки. Саме особисті контакти і листування представників української інтелігенції в умовах відсутності мовної ідентифікації часто слугували інструментом створення інтелектуальної мережі.

У даному дослідженні звернемося до аналізу міжособистих контактів двох визначних громадських та культурних діячів, українських

інтелектуалів — Миколи Лисенка та Сергія Дрімцова. Векторне спрямування та інтенсивність їх спілкування, що припадає на 1900–1910 рр., визначені провідними тенденціями розвитку українського суспільства доби активного націє- та державотворення. Форми вираження — особисті контакти та листування — зумовлені значною територіальною віддаленістю, особливо у період в'ятського заслання С. Дрімцова, та професійною і громадською завантаженістю обох.

У цілому в міжособистих контактах М. Лисенка та С. Дрімцова можемо виділити три основні напрями: творчі, просвітницькі та наукові комунікації. Першою за часом є їх співпраця у царині просвітництва. Перебуваючи на посаді секретаря редакції "В'ятської газети", С. Дрімцов планує видати переклади "Кобзаря" Т. Шевченка російською мовою. Текст рукопису він надсилає до Києва на перегляд М. Лисенку. Результатом творчого симбіозу став вихід двох випусків "Мотивов поезии", що містили переклади десяти віршів та уривків з поеми "Гайдамаки". Вважаючи М. Лисенка кращим музичним інтерпретатором поезії Шевченка, видавець погоджує з автором включення до збірки шістнадцяти фрагментів нотних записів його мелодій, створених за мотивами "Кобзаря".

Ще одним прикладом просвітницької співпраці стала допомога С. Дрімцова композитору у відкритті кобзарсько-лірницького відділення в його Музично-драматичній школі. За рекомендацією харків'янина до викладацької діяльності було запрошено давнього приятеля С. Дрімцова, відомого кобзаря І. Кучеренка (Кучугуру).

Виявом творчих комунікацій українських інтелектуалів стало редагування М. Лисенком перших музичних творів С. Дрімцова — романсів "Колискова" та "Верховини гірні". Відомо також про активну репертуарну та консультативну участь композитора у підготовці благодійного концерту харківського Літературного-наукового товариства імені Квітки-Основ'яненка, кошти від якого за задумом С. Дрімцова мали йти на підтримку нотного відділу Української громадської книгозбірні.

Реалізація наукових комунікацій односторонніх здійснювалася шляхом тривалих консультацій з музикознавчої проблематики. Окрім

того, вже після смерті композитора С. Дрімцов видає "Шкільну збірку українських народних пісень для початкової школи", куди включає і народні мелодії в оранжуванні М. Лисенка. А 1922 р. виходить його музикознавча розвідка "Елементи народного стилю в творчості М. В. Лисенка".

Таким чином, можемо стверджувати, що тісні міжособисті зв'язки М. Лисенка та С. Дрімцова творчого, просвітницького та наукового спрямування стали вагомою складовою українського інтелектуального простору початку ХХ ст.

***Діяльність дворянських опік Волинської губернії:
межі контролю та ефективності***

Лоза Анна

Київський національний університет імені Т. Шевченка

anna.loza690@gmail.com

В історичній теорії та практиці бачимо, що становище, привілеї та обмежений доступ еліт до певних благ/можливостей існують завдяки забезпеченню зазначеного певним політичним режимом. Відповідно еліти зацікавлені в підтримці сталості такого соціального устрою. А імперія зацікавлена в підтримці еліт, забезпечуючи тим самим власну стабільність. В даному розрізі одне з найцінніших прав дароване дворянам — це привілей засновувати власні інституції. Що, водночас, було й механізмом їх зворотного контролю.

Дворянські опіки, що були одними із станових корпоративних органів дворянства наразі є недостатньо репрезентованими в українській історіографії та виступають об'єктами вивчення в поодиноких працях В. Шандри, Н. Рудого, О. Малишева, Г. Корогод, О. Барвінок, Ю. Константинової тощо. В більшості з них увага приділяється зовнішнім атрибутам їх функціонування. Водночас потенціал їх вивчення в сфері дослідження соціальної історії та елітології залишається поза увагою дослідників. Метою ж даного дослідження є виокремлення значення дворянських опік як органів опосередкованого контролю над дворянами із демонстрацією причин

їх неефективності. Основною методологічною базою дослідження виступають історико-порівняльний, історико-системний, історико-типологічний методи, а також абстрагування та синтез.

Дворянські опіки створювались як органи, що мали домінуючу соціально орієнтовану складову та мали забезпечувати підтримку сиротам та вдовам дворян. Проте, частина їх функцій свідчить про виражений контролюючий чинник, що втілювався відразу в декількох напрямках: тимчасова адміністрація над маєтком в результаті банкрутства дворянина; контроль над отриманням прибутків з маєтків на період перебування їх в адміністрації/опіці; виконання вимог інших державних органів, щодо відшкодування боргових зобов'язань дворянами тощо. Зазначений контроль, що його забезпечували опіки бачимо також й в динаміці їх діяльності. Так у другій половині XIX – на поч. XX століття відзначається їх активізація. Це співпадає з переходом імперії до ринкових відносин. Коли дворяни використовували опіки для збереження своїх майнових привілеїв, а держава для стягнення так званих "недоїмок".

Водночас, попри очевидну вигідність існування опік для блага імперії, під час дослідження архівних матеріалів знаходимо значний масив матеріалів, що свідчать про їх неефективність, що пояснюється низкою чинників. Першим і найпомітнішим з них є відсутність звітування як зі сторони опікунів/адміністраторів так й з боку опік вище стоячим від них органам. Останнє було пов'язане із неможливістю (регулярною) опік забезпечити поповнення державної казни за рахунок примушення дворян до відшкодування їх боргових зобов'язань. А також бюрократичною плутаниною, що призводила до колізій в розумінні опік меж своєї підлеглості. Іншою помітною проблемою було затягування дворянськими опіками розгляду деяких справ, наприклад, затримки із призначенням опікунів, їх заміни чи вчасного виведення маєтку з під адміністрації. Названі фактори, в свою чергу, несли загрозу економічному становищу маєтків, що знаходились під юрисдикцією опіки. Ще однією, доволі традиційною, причиною неефективного функціонування дворянських опік було зловживання її чиновниками власним становищем, або ж призначення ними на посаду опікунів

недостойних кандидатів, що зловживали власним становищем. Проте існувала й зворотна проблема — небажання дворян виконувати свій корпоративний обов'язок та ставати опікунами/адміністраторами.

Таким чином, очікування імперії того, що дворянські опіки як новостворені станові інституції стануть опорою монархії та допоможуть не лише в регулюванні, але й в своєрідному контролі за сталістю дворянського стану не були виправдані. Це було спричинене недосконалістю галузевої нормативної бази, складнощами бюрократичної системи імперії та банальною відсутністю мотивації дворян до виконання покладених на них опікунських завдань.

Володимир Ястребов і Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка

Собчук Ольга

Центральноукраїнський національний технічний університет

vsobchuk@ukr.net

Територіальний розподіл України та входження її до складу інших держав у XIX ст. мало значний вплив на усі сфери життя країни, у тому числі й на наукову сферу. Налагодження наукових зв'язків між вченими підросійської України та дослідниками півдавстрійської України було досить напруженим. Особливо це відчували дослідники Центральної та Південної України в умовах постійної цензури, дій Емського указу та Валуєвського циркуляру.

Вивчення наукових зв'язків вчених з різних частин України у XIX ст. є важливим етапом у дослідженні процесів становлення науки в Україні. Крім того, дослідження наукової комунікації, її змісту та особливостей, є актуальним й у контексті вивчення наукових біографій дослідників.

Відомим дослідником минувшини Центральної і Південної України другої половини XIX ст. був Володимир Ястребов. Його ім'я стоїть у одному ряду із такими відомими вченими як Ф. Вовк, М. Сумцов, О. Маркевич, Я. Новицький та ін. Володимир Ястребов вивчав історію, культуру та традиції центру та півдня України. Він активно співпрацював з багатьма науковими установами Російської імперії, був членом

французького народознавчого товариства, друкувався у багатьох спеціальних та науково-популярних виданнях, зробив значний внесок у історіографію та джерелознавчу базу історичної галузі. Особистий архів В. Ястребова після його смерті було втрачено, тому реконструкція наукового життя дослідника через наукові зв'язки є важливим пунктом у процесі реконструкції його наукової біографії.

Наукова спадщина, як, власне, й біографія В. Ястребова на сьогоднішній день залишається маловивченою. Спогади про вченого з елементами біографічного нарису у 1929 році були опубліковані сучасницею Володимира Миколайовича — Н. Бракер. Спробу укладання бібліографії праць вченого зробив В. Чуднов. Музеезнавчі аспекти діяльності історика проаналізував М. Тупчієнко. Епістолярну спадщину дослідника вивчали Н. Руденко, О. Пономаренко, О. Собчук. Спробу реконструкції наукових зв'язків вченого, а також вивчення співпраці В. Ястребова із вітчизняними та закордонними періодичними виданнями зробила О. Собчук. Однак, питання наукових зв'язків Володимира Ястребова досі залишається вивченим лише фрагментарно. Питання співпраці південноукраїнських вчених із західноукраїнськими вченими вивчала Л. Іваннікова, де серед небагатьох вчених, науковиця згадує й ім'я Володимира Ястребова.

Дане дослідження має на меті вирішення наступних завдань: визначення причин пошуку шляхів налагодження наукової комунікації Володимира Ястребова із НТШ; окреслення хронологічних меж співпраці науковця з НТШ; визначення типів опублікованих матеріалів та короткий аналіз їх змісту. У процесі проведення дослідження було використано такі загальнонаукові та спеціальні методи, як методи аналізу та синтезу, а також метод періодизації та метод систематизації.

Не дивлячись на ряд цензурних указів, у II половині XIX ст. відбуваються деякі позитивні зрушення у науковій сфері: відкриваються університети, організовуються наукові установи, діють наукові та науково-популярні видавництва. Науковці з обох частин України шукають можливостей налагодження наукової комунікації.

У кінці XIX століття на території Західної України активну діяльність розпочало Наукове Товариство імені Т. Г. Шевченка (далі — НТШ). З'явившись у 1873 році як громадська організація, Товариство імені Т. Шевченка у 1892 році було перетворене на наукову організацію, яку згодом очолив М. С. Грушевський. Влада Австро-Угорської імперії, до складу якої входила й Галичина, мала більш лояльне ставлення до утворення та діяльності українських інституцій, порівняно з жорсткими заборонами всього українського на частині українських земель, що були під владою Російської імперії. Саме тому українська інтелігенція з південної, центральної та східної України у НТШ вбачала можливість публікувати українознавчі матеріали, друкувати роботи українською мовою, ділитись результатами своїх досліджень.

Одним із таких вчених був В. Ястребов. Л. Іваннікова, вивчаючи питання відносин західноукраїнських та південноукраїнських дослідників, зазначала, що Володимир Ястребов був одним із небагатьох науковців із підросійської України, які намагались налагодити комунікацію зі своїми колегами із західної частини України. 1890-ті роки у діяльності Володимира Ястребова вважаються найбільш продуктивними. У цей період відбувається поживлення усіх напрямків його діяльності: історик проводить ряд археологічних досліджень, активно займається збиранням етнографічного матеріалу, публікує велику кількість статей, наукових розвідок, джерелознавчих матеріалів, готує та видає свої монографії.

Поживлення дослідницької роботи вимагало від вченого пошуку нових наукових зв'язків, які б давали можливість долучитися до тогочасної наукової спільноти. Окрім налагодження співпраці із закордонними видавництвами, В. Ястребов шукає можливостей співпрацювати й зі своїми колегами із західної України. Однією із вагомих причин налагодження наукової комунікації у цьому напрямку була можливість публікації дослідником етнографічних матеріалів мовою оригіналу, а також введення до наукового обігу специфічних матеріалів, як, наприклад, сороміцькі пісні, фольклорні матеріали із нецензурною лексикою і т. п. Більшість зібраних дослідником писемних джерел були зібрані серед селянства, записані українською ("народною") мовою,

тому підпадали під жорстку цензуру та заборону друку у виданнях на території Російської імперії. "Хотів би знати, коли ви почнете друкувати "Етнографічний збірник". Є у мене ще дуже цікаві матеріали про парубоцтво, але вкрай непристойного змісту, а так як в цьому питанні (комунальний та пробний шлюб) саме непристойності мають особливий інтерес, то ними не можна пожертувати", — писав дослідник до Михайла Сергієвича.

Допомагали дослідникові у налагодженні наукової комунікації із НТШ відомі українські вчені — Ф. Вовк, М. Сумцов, О. Маркевич. Із епістолярію дослідника бачимо, що знайомство В. Ястребова із М. Грушевським відбувається у 1895 році, коли М. Грушевський у "Записках..." опублікував свою рецензію на працю В. Ястребова "Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии". Дізнавшись про цю рецензію, ймовірно, від "одеського українофіла" О. Маркевича, який підтримував стосунки із М. Грушевським й отримував від нього примірники "Записок НТШ", Володимир Ястребов звертається у листі до М. Грушевського із проханням вислати йому в обмін на свої публікації та інші видання з його бібліотеки екземпляри "Записок". Також історик пропонує свої послуги щодо підготовки публікацій до "Наукових записок" НТШ. У листі до М. Грушевського дослідник писав: "Я дізнався випадково, що Ви надрукували свій відгук про мою роботу ("Опыт топографического] обзор[ения] древностей Херсонс[кой] губернии") в "Записках товар[иства] им. Шевченка". Не маючи можливості прочитати його не інакше, як, по слухам, "Записки", як і все майже, що видається в Галичині, не пропускається в Росію, звертаюсь до Вас з великим проханням, якщо Ви маєте відбиток своєї реценії, вислати мені в конверті... Можу написати звіти про звіти Археол[огічної] комісії за дек[ілька] років й про "Материалы по археол[огии] России", видані нею... а також про вид[ання] гр. Бобринського "Курганы в окрестностях Смелы"...". Крім того, В. Ястребов надіслав до бібліотеки НТШ свої монографії.

Вивчаючи матеріали, опубліковані на сторінках часопису "Записки" НТШ за період з 1892 по 1899 роки, бачимо, що кількість авторів

з підросійської України є незначною. Окрім одеських істориків Андрієнка І. та Маркевича О, ще одним південноукраїнським істориком, ім'я якого зустрічаємо на сторінках "Записок" НТШ, є В. Ястребов. З його ім'ям пов'язано сім публікацій на сторінках "Записок" НТШ. Серед них — чотири рецензії на праці В. Ястребова, одна публікація В. Ястребова — рецензія на працю О. Бобринського "Курганы и случайные археологические находки в окрестностях м. Смелы" та два некрологи, присвячені пам'яті Володимира Миколайовича, написані Михайлом Грушевським та Яковом Шульгиним. Хронологічно ці матеріали були опубліковані з 1895 до 1899 року. Усі рецензенти відзначали важливість досліджень, що провів Володимир Миколайович, вказували на його науковий підхід до проведення досліджень, на важливість зібраного ним етнографічного матеріалу.

Рецензії праць В. Ястребова підготували та опублікували М. Грушевський, М. Грушевська та В. Гнатюк. Михайло Сергійович прорецензував "Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии" В. Ястребова. Він відзначав важливість цього дослідження, але був не згоден із запропонованою автором класифікацією старожитностей. "Чув, що Ви не згодні з моїми поглядами на класифікацію, але, звичайно, за будь-які зауваження наукового характеру я можу бути своїм рецензентам тільки вдячним, хоча можу й розходитися с ними думками», — писав В. Ястребов до М. Грушевського. Дружина М. Грушевського — Марія Сильвестрівна Грушевська — прорецензувала статті "Новые данные о союзах неженатой молодежи на юге России" та "Свадебные обрядовые хлебы в Малороссии", які дослідник опублікував у науково-популярному виданні підросійської України "Киевская Старина". Рецензентка відзначала системність, із якою Володимир Ястребов згрупував подані у статтях відомості, вказувала на новизну матеріалу, а також висловлювала побажання, щоб подібні дослідження були проведені й в Галичині. Ще одним рецензентом В. Ястребова на сторінках "Записок НТШ" був український етнограф В. Гнатюк. Він розмістив у періодичному виданні рецензію на "Материалы по этнографии Новороссийского края, собранные в Елисаветградском

и Александрійском уездах Херсонской губернии В. Н. Ястребовым". В. Гнатюк висловлював критичні зауваження стосовно етнографічної збірки В. Ястребова. Суть зауважень до ястребовського дослідження полягала у тому, що, на думку критика, у збірці відсутні багато матеріалів. Автор рецензії нарікав, що "більшість матеріалів не подано, хоч їх є велике число". На таке зауваження Володимир Ястребов писав М. Грушевському, що йому здалося, що критик його "Матеріалів..." не вернув увагу на передмову, де було зазначено, що у збірці публікується не увесь масив зібраного дослідником матеріалу, а лише те, що не зустрічаються у інших збірках.

Рецензія на працю О. Бобринського авторства В. Ястребова була опублікована у VII томі "Записок НТШ" у 1895 році. Це була схожа за змістом публікація на цю ж працю гр. Бобринського, яку Володимир Ястребов надрукував у "Київській Старовині" у 1887 році. У "Записках НТШ" дана рецензія підписана криптонімом "М. А.", що свідчить про можливий страх дослідників із підросійської України (в тому числі й Володимира Ястребова), із яким вони співпрацювали із галицькими колегами, боячись, в умовах тотального контролю та тиску царської влади, підписуватись своїм ім'ям.

У 1899 році на сторінках "Записок НТШ" було опубліковано некрологи з приводу передчасної смерті Володимира Миколайовича Ястребова. Авторами некрологів були М. Грушевський та Я. Шульгін, з яким В. Ястребов познайомився у гуртку елісаветградських українофілів.

Таким чином, проведенням дослідженням було визначено, що основними причинами налагодження наукових зв'язків В. Ястребова із НТШ були: пошук нових наукових зв'язків, які б давали можливість долучитися до тогочасної наукової спільноти; можливість публікації зібраних дослідником етнографічних матеріалів мовою оригіналу та введення до наукового обігу спеціальних матеріалів; можливість отримувати літературу, знайомитись із результатами роботи своїх колег. Також встановлено, що перший крок для налагодження контакту з НТШ зробив В. Ястребов, написавши М. Грушевському листа із пропозицією співпраці. Хронологічним

періодом, на який припадає співпраця дослідника з НТШ, є період з 1895 по 1899 роки (до смерті В. Ястребова). Всього на сторінках "Записок НТШ" розміщено сім публікацій, пов'язаних із науковою діяльністю Володимира Ястребова. Одна публікація належить авторству В. Ястребова, інші — про нього та рецензії на його роботи. Загалом, типологічно ці матеріали відносяться до рецензій та некрологів.

РОЗДІЛ VII
ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО
СВІТУ

**Перша "нічна" битва під Сінгарою: до питання про наслідки
військової кампанії 344 р. н. е. в Месопотамії**

Строй Олександр

КЗ "Зміївський ліцей № 1 імені З. К. Слюсаренка"

kitan90876@gmail.com

Військова кампанія 344 р. у Месопотамії стала черговою спробою сасанідського керівництва досягти ліквідації римської гегемонії в регіоні Передньої Азії збройним шляхом. Після провалу кампанії 337–338 рр. Шапур II обмежив театр військових дій районом Північного Межиріччя, спрямувавши основний удар на фортецю Сінгару, поблизу якої розгорнулася повномасштабна битва, яка вирішила долю усієї кампанії 344 р., суттєво вплинувши при цьому на подальше розгортання збройного протистояння між Римом та Іраном у Месопотамії до самого початку 350-х рр. Аналіз наслідків цієї битви та кампанії 344 р. в цілому на подальший хід бойових дій в Північному Межиріччі і є метою нашої роботи.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі дати власну характеристику наслідкам битви під Сінгарою 344 р. як у тактичній площині, так і у стратегічному відношенні. Під час роботи нами використовувався широкий спектр як загальнонаукових (методи опису, аналізу, синтезу, індукції та дедукції), так і спеціально-історичних методів (історико-системний та історико-генетичний).

Джерельна база дослідження представлена в першу чергу наративними матеріалами. Серед них варто відзначити праці античних та середньовічних авторів: Юліана Відступника, Лібанія, Руфа Феста, Євтропія, Амміана Марцелліна, Павла Орозія, Сократа Схоластика, Ієроніма Стридонського. Також використовувалися дані нумізматики. Історіографія досліджуваного питання представлена працями К. Крафта, К. Мозіг-Вальбург, В. Дмитрієва, Д. Карєєва.

Пасивність римського керівництва після успішного для імперії відбиття перського наступу у 337–338 рр. дозволила Шапуру II виграти час для перегрупування своєї армії і переходу в 344 р. у новий наступ, основною ціллю якого було здобуття фортеці Сінгара. Імператор Констанцій зумів швидко відреагувати на перське вторгнення,

ризикнувши дати Шапуру неподалік міста вирішальний бій, який і увійшов в історію як перша "нічна" битва під Сінгарою.

Результати битви одразу ж стали об'єктом дискусій серед її сучасників і наступних генерацій дослідників. Переважна більшість давніх авторів прямо визнавала переможцем битви шахиншаха Шапура, у той час як інші — підтверджували невдачу римлян, шляхом характеристики бою як "втраченої перемоги"; і лише невелика група авторів намагалася різними засобами оголосити кінцевим переможцем римського імператора. Більшість сучасних дослідників визнає завдану римлянам поразку, трактуючи цю битву як переможну для персів. Інші ж схиляються до більш нейтрального тлумачення її наслідків, по суті визнаючи першу битву під Сінгарою як нічийну.

Зі свого боку хочемо зауважити, що аналіз подальшого ходу римсько-перського протистояння дає більше даних для точної характеристики наслідків цієї битви. По-перше, у тактичному відношенні це була справедлива нічия, оскільки жодна зі сторін не досягла поставленої мети: римляни не зуміли розгромити персів у генеральній битві, хоча до цього склалися усі необхідні передумови, і понесли вагомі втрати, які було доволі важко поповнити; у той же час, чергова спроба перського наступу була зупинена на самому її старті. Однак, по-друге, у стратегічному плані це була безсумнівна перська перемога, оскільки впродовж наступних років (аж до згасання активних бойових дій на початку 350-х рр.) військова ініціатива повністю перебувала на боці Сасанідів, які диктували римлянам свою волю, а ті були вимушені виключно реагувати на дії супротивника, свідомо перейшовши у глуху оборону.

Отже, битва під Сінгарою, як апофеоз кампанії 344 р. в Месопотамії, суттєво вплинула на увесь перебіг римсько-перського протистояння до самого початку 350-х рр. Тактична нічия кампанії 344 р. за результатами битви під Сінгарою визначила загальну стратегічну перевагу перської сторони, яка упродовж наступних років повністю володіла військовою ініціативою, змусивши Рим перейти до глухої оборони на усьому східному кордоні.

***Проблема тривалості Першого перехідного періоду
Стародавнього Єгипту***

Пучков Олександр

Дніпровський національний університет імені О. Гончара

alexandr.puchkov@gmail.com

Хронологія вважається "хребтом" історії, тому усунення хронологічної невизначеності в давній єгипетській історії завжди було одним з першочергових завдань для єгиптологів. Істотний прогрес, досягнутий у XX ст. у реконструкції хронології династичного періоду (E. Meyer; J. Breasted; W. Helck; K. Kitchen; J. Málek; W. Ward; J. Von Beckerath; I. Shaw; E. Hornung, R. Krauss, D. Warburton), не лише сприяв кращому розумінню етапів розвитку єгипетської державності, а й дозволив детальніше ідентифікувати культурні та економічні зв'язки цивілізацій близькосхідного регіону III–I тис. до н. е. Використання такого інструментарію як радіовуглецеве датування, дендрохронологія, люмінесцентне датування та археоастрономія дозволило провести незалежну перевірку коректності конвенційної хронології Стародавнього Єгипту, яка базується переважно на текстових даних із царських списків та інскрипціональних датах конкретних правителів. Сукупність наявних хронологічних даних, аналіз і зіставлення яких є метою цієї мультидисциплінарної розвідки, свідчить про високу ймовірність заниження віку Давнього царства (ДЦ) і всіх більш ранніх періодів єгипетської історії через недооцінку тривалості Першого перехідного періоду (ППП), хронологічної інформації про який критично мало.

Існує два протилежні погляди хронологів на PPP. Загальноприйнятий погляд, який відповідає конвенційній "короткій моделі" цього періоду, розглядає його як порівняно невеликий часовий відрізок (менш ніж століття) змагання за владу двох царських домів — Гераклеополітів та Фіванців, які виникли майже одночасно. Інший погляд, який відповідає Манефонівській "довгій моделі", включає додатковий період (до століття) сольного правління династії Гераклеополітів до виникнення Фіванського царства. На жаль, як сучасні цьому періоду хронологічні дані, так і дані Середнього царства (СЦ) відсутні, а царські

списки Нового царства (НЦ) містять лише фрагментарні відомості про нього: у Саккарському та Абідоському списках інформації про ППП немає; Карнакський список наводить лише часткові дані про Фіванців; Туринський список (ТС), що на момент створення містив список імен та індивідуальні тривалості правлінь царів обох ліній, був суттєво пошкоджений, зберігши більшість даних про Фіванців, але лише цифру загальної кількості царів Гераклеополя. І тільки *"Aegyptiaca"* Манефона, єгипетського історика Птолемеївського періоду, яка відома нам завдяки пізнішим цитуванням (Секст Юлій Африкан, Євсевій Кесарійський та ін.), містила конкретні дані про тривалість правління IX–X Гераклеопольських династій, хоча цифри істотно різняться залежно від проміжного джерела.

У ситуації, коли дані Манефона про тривалість цього періоду не лише суперечливі, а й не можуть бути підтверджені за допомогою інших джерел, хронологи скоригували їх на основі наступних міркувань: а) ТС наводить дані про єдину Гераклеопольську лінію, тому її поділ на дві окремі династії — IX та X, ймовірно, відбувся внаслідок різночитань і помилок при копіюванні хронологічних документів; б) оскільки кількість правителів Гераклеополя в ТС (18) майже збігається з кількістю правителів X династії у Манефона (по 19 у Африкана та Євсевія), то, дотримуючись авторитету більш раннього джерела, сумарну кількість правителів лінії можна прийняти рівною 18, а дані Манефона про IX династію повністю ігнорувати; в) за зміною Хорових імен і розвитку царського протоколу Ментухотепа II можна дійти висновку, що об'єднання Єгипту відбулося з 14 по 41 рік його правління. Перелічені пункти дозволяють дійти слушної угоди про кількість правителів Гераклеопольської лінії, проте з оцінки сумарної тривалості їх царювання хронологи змушені базуватися на непідтверджених цифрах Манефона (185 років для X династії), так як якщо відмовитися і від них, питання тривалості ППП ризикує повністю перетворитися на предмет спекуляцій. Підсумовуючи — існуючі текстово-базовані реконструкції цього періоду залишаються дуже хиткими.

Поки не будуть знайдені нові текстові джерела, з цього глухого кута можуть допомогти вибратися лише додаткові дані з суміжних областей, які надають об'єктивну перевірку вірності хронологічних реконструкцій. Протягом другої половини ХХ ст. увагу до себе привернули кілька дисциплін, які дозволяють оцінити вік контексту по органічним залишкам (радіовуглецеве датування), виробам з деревини (дендрохронологія) та виробам, що включають кварц та польовий шпат — компоненти із природною радіоактивністю (люмінесцентне датування).

Люмінесцентне датування засноване на детектуванні виділення мікродоз енергії, накопиченої в кристалічній решітці мінералу внаслідок радіоактивного розпаду деяких його компонентів. Зараз точність цього методу датування оцінюється в $\pm 5\text{--}10\%$, тому для династичного Єгипту похибка становить від 100–200 років для Елліністичного періоду до 225–450 років для ДЦ, через що люмінесцентне датування поки що не може допомогти в покращенні текстово-базованих реконструкцій єгипетської хронології, які вважаються вірними з точністю від 20–30 років для СЦ та НЦ, і до приблизно 50–80 років для ДЦ.

Дендрохронологія базується на побудові т. зв. дендрохронологічних рядів — створенні безперервної послідовності річних кілець дерев шляхом зіставлення зразків з багатовікової деревини певного регіону. Для династичного Єгипту дендрохронологічні ряди побудовані лише для деяких проміжків часу, а безперервної послідовності ще не існує, тому для визначення тривалості ППП цей метод поки що не може бути застосований.

Радіовуглецеве датування засноване на визначенні співвідношення радіоактивного і стабільного ізоотопів вуглецю $^{14}\text{C}/^{12}\text{C}$ у досліджуваному зразку; це співвідношення зменшується з віком зразка, що пов'язане з відомим періодом напіврозпаду радіоактивного ізоотопу. Так як цей метод датує припинення життєдіяльності органічного зразка, але не вік контексту, якому він належить, то при датуванні має враховуватися так званий "вбудований вік" зразка — вік його зростання плюс вік зберігання. Для зменшення впливу цих факторів в останнє десятиліття перевага надавалася аналізу органічних матеріалів з коротким терміном життя — трав'янистим та деяким чагарниковим рослинам

(датуються насіння, плоди, стеблові волокна, вироби з них тощо). Хоча статистичні моделі, побудовані на результатах датування зразків із короткоживучих матеріалів, показують, що вік всіх трьох єгипетських царств добре узгоджується з історичними очікуваннями, але результати більш масштабного дослідження зразків з відомих контекстів ДЦ демонструють значно варіативні результати, при чому вік великого масиву зразків вуглецю та деревини має розбіжність з очікуваннями на півтора-три сторіччя у минуле.

Велику користь в уточненні єгипетської хронології також має виявлення астрономічних синхронізмів (даних про спостереження єгиптянами сонячних та місячних затемнень, фаз Місяця в певні дати за єгипетським календарем та ін.), дати яких можуть бути встановлені з високою точністю через суворі закономірності, яким підпорядкований рух небесних тіл. Потрібно відзначити, що важливі "якірні" точки єгипетської хронології прив'язані до більш-менш точних абсолютних дат завдяки відомим записам про спостереження геліакального сходу Сіріуса (так званим сотичним датам), таким чином сучасна єгипетська хронологія має астрономічні прив'язки. На жаль, найраніша відома повна сотична дата відноситься до НЦ (царювання Сенусерта III), а для більш ранніх періодів астрономічні синхронізми поки не атестовані.

У 1984 р. було опубліковане дослідження, яке виявило паттерн в орієнтації пірамід III–V династій. Існування цього паттерну пояснювалося впливом прецесії земної осі, тобто орієнтацією цих монументів на небесні об'єкти (півні зірки), що прецесійно зміщувалися. Автор дослідження ідентифікував як цільові дві зірки (β Sco та α Ari), що спостерігалися під час сходу або заходу (тобто біля горизонту), а його модель підтвердила загальноприйнятий вік ДЦ (і, таким чином, конвенційну тривалість ППП). Основні труднощі, однак, полягали в тому, щоб переконливо ідентифікувати ці об'єкти, оскільки різні зірки у якості цільових передбачають різні дати будівництва пірамід. На межі тисячоліть в рамках методу "одночасного проходження" були запропоновані два інших варіанта цільових зірок: авторка методу розглянула вертикальне встановлення двох циркумполярних

зірок із сузір'їв Великої та Малої Ведмедиць (ζ UMa та β UMi відповідно), яке прогнозує дати ДЦ приблизно на 70 років більш ранні, ніж традиційні; пізніший різновид цього методу припустив використання для орієнтації двох зірок з ковша Великої Ведмедиці (δ UMa та γ UMa) і, як наслідок, дати, що збігаються з очікуваними. Нещодавно мною була запропонована гіпотеза, що передбачає орієнтування пірамід у скаральному положенні неба — "врівноваженому" положенні ковша Великої Ведмедиці, який відігравав важливу роль в релігійних віруваннях стародавніх єгиптян. Цей варіант прогнозує, що ДЦ на два сторіччя старше, ніж прийнято вважати, через те, що сучасні оцінки тривалості ППП занижені, і цей прогноз добре відповідає даним радіовуглецевого датування.

ППП все ще залишається хронологічно невирішеним, причому хронологи віддають перевагу нижній межі діапазону можливої його тривалості. Великий об'єм результатів радіовуглецевого датування для ДЦ перебуває у протиріччі із загальноприйнятими оцінками віку цього періоду. Модель мультизіркової цілі поточного автора пропонує збільшення віку ДЦ і, як наслідок, відповідне збільшення тривалості ППП, при чому ця корекція як добре узгоджується з даними радіовуглецевого датування, так і знаходить підтримку в даних Манефона про загальну тривалість правління Гераклеополитів.

***Політичне протистояння між Спартою та Афіними
в працях Ксенофонта Афінського***

Топчий Валерій

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

krassus64@gmail.com

Актуальність даного дослідження в тому, що політичне протистояння у Давній Греції періоду середини V – першої половини IV ст. до н. е., що знайшло відображення у працях відомого давньогрецького історика та філософа Ксенофонта Афінського, може розглядатися, як зіткнення двох різних політичних систем й показом того, що дані конфлікти призводять лише до серйозних криз та занепаду будь-якої держави.

Ксенофонт Афінський — це відомий давньогрецький політик, історик, філософ та полководець (прибл. 440 – прибл. 350 рр. до н. е.), який народився в Афінах у сім'ї аристократів й увійшов в історію як відомій військово-політичний діяч Стародавньої Греції, що усе життя підтримував Спарту та її олігархічну систему управління державою. Автором було написано велику кількість праць з історії, філософії, політики та економіки, в яких він дуже часто торкався боротьби політичних систем у Давній Греції. Передусім це стосувалося Спартанської держави та Афін, в яких загалом домінувала демократія.

З метою докладного дослідження даної проблеми, було проведено аналіз декількох праць Ксенофонта Афінського, серед яких передусім можна виділити такі, як: "Лакедемонська політія", в якій автор проводить огляд та аналіз основних спартанських законів, введених у IX–VI ст. до н. е. відомим спартанським політичним діячем та реформатором Лікургом Спартанським; "Грецька історія", де автор приділяє увагу розповідям про події пов'язані із Пелопоннеською, Коринфською й Беотійською війнами; "О доходах міста Афін", де робиться акцент на економічні поради автором Афінам та інші твори давньогрецького філософа. Ксенофонт Афінський не був першим істориком, що описував боротьбу між Спартою та Афінами, але фактично став першопрохідцем в плані висвітлення політичної та ментальної різниці між афінським та спартанським суспільством.

Взагалі, більшість сучасних вчених вважає, що саме боротьба за територію та владою над усією Давньою Грецією є причинами, які змусили олігархічну Спарту та демократичні Афіни воювати один з одним. Але, згідно творам Ксенофонта Афінського, можна припустити, що основною причиною конфліктів було не захоплення влади, а конфлікт політичних інтересів у суспільстві обох держав.

Справа в тому, що згідно наведених Ксенофонтом історичних даних, Спарта фактично була військовою державою, де більша частина служила в армії й підпорядковувалася двом царям, яких обирала рада старійшин, в яку входили виключно найбагатші та найвпливовіші спартанці. Інша частина населення була ілотами (землероби, які фактично були рабами), кількість яких перевищувала 20 тис. людей.

З приводу Афін, у висвітлені Ксенофонта Афінського, можна сказати, що їх система правління була дуже схожа на олігархічну. Наприклад, в них також була рада старійшин, в яку зазвичай обиралися люди аристократичного походження, були раби, які згідно законам обох держав не мали право, як і жінки, брати участь у політичному житті держави. Унікальність загалом була тільки в тому, що звичайним людям дозволили брати участь у політичному житті Афін, яке й обирало представників у верхівку влади в полісі.

В результаті певної різниці в поглядах у суспільствах Афін та Спарти й виникло зіткнення двох політичних систем, що призвело до серйозної політико-економічної кризи й ліквідації полісної системи як такої у 146 р. до н. е. Римською республікою.

Можна зробити висновок, що висвітлена Ксенофонтом у його роботах суспільно-політична боротьба між Спартою та Афінами є яскравим прикладом протистояння двох різних політичних систем й показом того, що дані конфлікти призводять лише до серйозних криз та занепаду у будь-якій державі.

РОЗДІЛ VIII
ІСТОРИЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Cursus honorum: стратиг Коментіол у війні з аварами 583–602 рр.**Лагодич Володимир***Львівський національний університет імені Івана Франка**lagodicvolodimir@gmail.com*

В історії ранньої Візантії період, що почався після смерті Юстиніана I (527–565 рр.) та завершився у першій половині VII ст. виокремлюється як етап трансформації Східної частини Римської держави у середньовічну політію, на час якого низка елементів Домінату була ліквідована. Каталізатором даного процесу був тиск з боку зовнішніх ворогів РOMEї, зокрема, протодержавного утворення кочовиків аварів.

Вивчення ролі корпусу військової знаті РOMEї у період кінця VI – початку VII ст. дозволяє пролити світло на еволюцію владної системи Імперії, адміністративно-територіальних реформ Візантії на час правління Іраклідів та розвитку військово-стратегічної думки ромеїв.

Теми еволюції мілітарної системи Імперії у контексті протиборства з кочовиками торкались зокрема П. Губер, Дж. Мартіндейл, Ф. Шлоссер. Корпус джерел, які описують участь полководця Коментіола у ході війни з аварами на Дунайських кордонах Імперії, яка тривала протягом 583–602 рр., представлений творами "Історія" Менандра Протектора, "Церковна історія" Євагрія Схоластика та "Хронографія" Феофана Сповідника.

Починаючи з розриву договору-стипендії у 565 р., авари розгорнули експансію супроти РOMEї, провівши низку походів на території провінцій Мезія I, Мезія II та Паннонія у 568–570 рр. З 583 р. кочовики розпочали повторну агресію, захопивши міста Сирмій (суч. Сремська Митровиця, Сербія), Сінгідун (суч. Белград), Августи та Вімінакій (суч. Костолац).

Імперія не була готова до війни і за короткий час направила до аварів посольство з метою укласти перемир'я. Серед його учасників був майбутній стратиг Коментіол, який до того часу був скрибонем. Посольство 583 р. завершилось для ромеїв невдало, зокрема, через дії скрибона, який виголосив патріотичну промову, звернену до кагана аварів Баяна.

Невдалі дії воїна у якості дипломата не погіршили ставлення до нього імператора Маврикія (582–602). Станом на 584 р. Коментіол у якості "начальника війська" завдав склавинам низку поразок на р. Герба, за що був призначений стратигом-автократором, і, очевидно, зайняв посаду *magister militum praesentalis* Фракії.

На фоні підготовки походу ромеїв у стан аварів у 586 р. офіцера було повторно призначено стратигом, та, як вказує Феофілакт, "... головнокомандуючим на час цього походу". Підготовка Коментіолом війська зайняла принаймні рік. Причинами слугували низький бойовий дух скутаріїв та війна із Сасанідами, яку в цей час проводив Маврикій. Разом із тим, кампанія 587 р. завершилась для Коментіола невдало, а командир, як вказує Феофілакт, "ніяк не проявив себе".

Повторно Коментіол очолив ромейські війська на фронті з аварами тільки у 599 р. Бойові дії з номадами проходили з перемінним успіхом, а вже у 601 р. Коментіола було відкликано в Константинополь на користь стратига Петра, який очолив війська у боротьбі з Баяном. Примітно, що під час протиборства з аварами населення Константинополя звинуватило стратига у зраді. Заступництво автократора врятувало полководця, який до того часу, очевидно, був особисто відданим правителю. Тим не менш, на тлі затяжного конфлікту з аварами, регулярної затримки платні солдатам та некомпетентності Маврикія як полководця, ромейські війська на Балканах підняли бунт супроти імператора у 602 р. Маврикій відступив у Константинополь. Оборону міста очолив Коментіол, що, однак, не врятувало ні Маврикія, ні самого полководця від страти з боку бунтівників того ж року.

Таким чином, кар'єра стратига Коментіола виступила своєрідним "лакмусовим папірцем" усього періоду царювання Маврикія. Зійшовши на престол, імператор був зацікавленим у наявності особисто відданих офіцерів вищої ланки. Того ж вимагало дипломатичне становище Східного Риму у 80-х роках VI ст. При цьому, зростання Коментіола у системі ієрархії військової знаті Імперії не було пропорційним його талантам дипломата та військового.

Оборона факторій Генуезької Газарії (XIV–XV ст.)**Спиридончук Богдан***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**spyrydonchuk2019.8144529@student.karazin.ua*

У сучасній історіографії та письмових, зокрема, епістолярних джерелах поширеною є думка, що основними причинами падіння Генуезької Газарії під натиском османів були корумпованість генуезьких чиновників та зрада етнічних меншин, але зовсім не звертається уваги на саму можливість понтійських генуезців захищатися. Наша праця покликана розширити спектр причин поразки генуезців у війні з османами у 1475 р. та встановити, наскільки вони були готові до вторгнення з огляду на фортифікаційну міць факторій. Центральну увагу приділено трьом найголовнішим із них — Кафі, Чембало та Солдайї.

Джерельною базою дослідження стали писемні джерела таких типів, як нормативно-правові акти, нотаріальні акти, мирні угоди, літописи, записки мандрівників та епістолярні джерела різного етнічного походження: італійські, татарські, арабські, турецькі та іспанські. Активно використовувалися археологічні джерела, які доступні завдяки археологічним експедиціям "Чембало" та "Кафа". Історіографічну базу дослідження становлять як ранні роботи: "Історія генуезьких поселень в Криму" (1837) М. Н. Мурзакевича та "Чорномор'я..." (1879–80 — 2 частини) Ф. К. Бруна, так і більш пізні: "La Romanie Genoise" (1978) М. Балара, "Укріплення Таврики X–XV ст." (1991) В. Л. Мица, "Фортифікаційні споруди Каффи (кінець XIII — друга половина XV ст.)" (1998) С. Г. Бочарова тощо.

У роботі були використані як загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція), так і загальноісторичні (історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-генетичний) методи. Метою дослідження є визначення рівня готовності міст Генуезької Газарії до вторгнення османів у 1475 р.

У ході дослідження нами було встановлено, що більшість генуезьких фортець в Північному Причорномор'ї мали слабе місце — берегові укріплення. Генуезці не надто переймалися загрозою нападу

з моря, скоріш за все, вважаючи свій флот здатним захистити факторії. Втім після 1453 р. геополітична ситуація для генуезців дуже сильно змінилася — зв'язок метрополії зі своїми колоніями був втрачений через закриття османами проток Босфор та Дарданелли. Було виявлено, що якраз після падіння Константинополю в Кафі та Чембало починається справжній бум у розбудові берегової оборони. У першій добудовується стіна бургу в західному напрямку, середня щільність веж якої, за власними підрахунками, становила 56 м! Втім, у цитаделі середня довжина куртин в бік моря дорівнювала 172 м, а перша половина укріплень бургу — 116 м. Генуезькі ж стіни не мали можливості витримати хоча б один залп з корабельної артилерії, що було доведено самими генуезцями під час визволення Чембало від феодоритів військами Карла Ломелінні (1434). Це викликало запізнілі спроби населення Чембало їх зміцнити. Солдайя, маючи природний захист з моря у вигляді Фортечної гори, закономірно більше уваги звертала на оборонну лінію з боку суходолу — саме тому вона протрималася під облогою осман найдовше. Наприклад, І. А. Баранов вважає, що Солдайя була взята приблизно за півроку, що, хоч і піддається сумніву, але є показовим у порівнянні з однотижневою облогою Кафи.

Завдяки Уставу 1449 р., нам відомо про наявність вогнепальної артилерії в генуезьких факторіях. Однак її явно не вистачало, зважаючи на кількість артилеристів у гарнізоні — тільки в Чембало був один пушкар, а в інших містах немає навіть згадки про них. Єдиним засобом для боротьби проти османського флоту залишалися требуше та баллісти.

В результаті дослідження отримано висновок, що генуезці не були здатними протистояти османській артилерії, найкращій на той час. Боротися з флотом турків було майже нічим, враховуючи, що їх кораблі могли зайняти позиції поза зони враження генуезьких балліст та требуше і при цьому вести вогонь з корабельної артилерії по стінам, які руйнувалися вже після першого пострілу. Тому рівень обороноздатності генуезьких факторій варто оцінювати як незадовільний.

Соціально-статусна роль ювелірних прикрас у візантійському суспільстві VI–XI ст.**Скульбоденко Артем***Скарбниця Національного музею історії України**a.skulbodenko@gmail.com*

Ювелірні вироби, як і більшість творів декоративно-прикладного мистецтва, потребують значних матеріальних ресурсів і неабиякої майстерності авторів для задоволення вимог вибагливих замовників. Візуальна репрезентація дорогоцінних матеріалів, оформлена за культурно-історичними традиціями певного народу, завжди показувала власника-носія прикраси як людину, приналежну до верхніх прошарків суспільства. Не стало виключенням із загальних правил і ювелірне мистецтво Візантійської імперії. Гармонійно ведучи своє походження від декоративно-прикладного мистецтва Стародавнього Риму, візантійські ювелірні прикраси поєднували в собі досконалі техніки обробки металу, античні міфологічні сюжети, а також християнську тематику і символіку.

Метою нашої роботи є дослідження соціально-статусної ролі ювелірних прикрас у візантійському суспільстві VI–XI ст. Актуальність теми роботи полягає у фактичній відсутності у вітчизняній історіографії ґрунтовних досліджень, які стосуються візантійських ювелірних прикрас у безпосередньому соціокультурному та історичному контексті.

Основною джерельною базою роботи є матеріальні джерела: ювелірні прикраси з багатьох музейних колекцій світу: Metropolitan Museum of Art, The British Museum, Dumbarton Oaks Byzantine Collection та ін. Немало творів обробки дорогоцінного металу знаходиться і в колекції Національного музею історії України. Також опосередковано про символіко-статусну роль ювелірних прикрас імперії розповідають деякі візантійські писемні джерела, зокрема "Про церемонії" Костянтина VII Багрянородного.

Історіографія даної роботи у своїй більшості складається з тематичних каталогів, присвячених колекціям музеїв світу та приватних зібрань. Серед найкращих зразків таких збірок варто виділити такі публікації: Age of Spirituality. Late Antique and Early

Christian Art, Third to Seventh Century; The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era, A. D. 843–1261 (Metropolitan Museum); Byzantium and the West: Jewelry in the first Millennium (Jeffrey Spier). В українській історіографії візантійські ювелірні прикраси досліджувались переважно в археологічному контексті знахідок з теренів Півдня і Криму. З цих матеріалів також можна почерпнути важливу інформацію про соціальний статус і багатство степових носіїв візантійських ювелірних прикрас, які "надихались", безпосередньо контактуючи із представниками імперії у Північному Причорномор'ї (Комар О. В., Хардаєв В. М. та ін.). Не варто применшувати і дослідження таких візантійських ювелірних виробів, які потрапили до колекцій українських музеїв, переважно з колекції Богдана і Варвари Ханенків (Пескова А. А., Строкова Л. В., Романовська Т. Є. та ін.).

Дорогоцінні матеріали та складні техніки виготовлення прикрас (гравірування, лиття, інкрустація, зернь, скань, чорніння, нанесення емалі тощо) символізували владу та багатство їхніх візантійських власників. Виготовлення найдорожчих прикрас напряму контролювалось імператорським двором у Константинополі, де знаходились найкращі столичні майстерні — *εργαστερίαι*. У них ювеліри виконували забаганки як столичних чиновників, так і багатії провінційної знаті. Розкішна біжутерія також використовувалася як засіб політичного впливу та дипломатії з іншими державами та народами. Зокрема, Перещепинський скарб, знайдений на Полтавщині, датований VII століттям і культурно приналежний кочовикам, містить значну кількість дорогоцінних ювелірних прикрас візантійського походження, ймовіріше за все наданих впливовому правителю степовиків як дипломатичний дарунок.

Таким чином, можна стверджувати, що візантійські ювелірні прикраси відігравали важливу соціально-статусну і естетичну роль у візантійському суспільстві і на суміжних з імперією територіях.

Шлюб вестготів. Аналіз на основі "варварської" правди**Буділовська Марія***Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара**mariabudilovskya@gmail.com*

Перші зареєстровані згадки про шлюби між чоловіком та жінкою датуються приблизно 2350 роками до н. е. Шлюб як юридично, так і обрядово протягом свого існування мав багато трансформацій і трактовок у кожній культурі.

Формування шлюбного інституту на початку Середньовіччя у Вестготському королівстві можемо розглянути за "Вестготською правдою", яка складалася протягом IV–VI ст. "Вестготська правда" — кодекс вестготських королів, який містив норми про право власності, діяльність судів, наслідування, шлюб, кримінальну відповідальність, релігійні питання та ін. Вписуючись у традицію римського права, кодекс був зібраний єпископами, учнями Ісидора Севільського. "Вестготська правда" стала важливим джерелом римсько-германського права та вплинула на розвиток правових систем у Європі. Вона також є важливим пам'ятником культури та історії Вестготського королівства. Зберігаючи в собі здебільшого римські риси та термінологію, ця "варварська правда" містить понад 500 законів, серед яких було й сімейне право.

Саме в сімейному праві можна знайти перші відмінності від римської норми. Так, у "Вестготській правді" бачимо відхід від римських традицій стосовно жінки — тепер вона має душу, як про це каже Ісидор Севільський. Вочевидь, на це впливали християнські доктрини.

Згідно з "Вестготською правдою", шлюб був визнаний дійсним тільки у тому випадку, якщо чоловік чи його родичі нададуть нареченій придане. За законом придане нареченої віддавалося на зберігання її батькові чи старшим братам. Готи та римляни могли вільно одружуватися між собою, для цього була потрібна лише згода родичів.

Цікаву позицію виробили вестготи стосовно шлюбів, де подружжя мали різний вік. Жінці заборонялося одружуватися на юнакові, тому що, як пише король Флавій Рецесвінт, це проти природи, бо від такого шлюбу могло народитися "двоформене" потомство (можливо, тут

маються на увазі сіамські близнюки). А ось чоловіки, навпаки, мали брати в дружину собі дівчину віком молодшу за себе.

"Вестготська правда" була важливим документом для розвитку права в Середньовіччі та стала першим законодавчим актом в історії, що зафіксував права і свободи всіх членів суспільства. Вона вплинула на правові системи різних країн, як тогочасні, так і більш пізні, зокрема, на правову систему Іспанії. Багато положень "Вестготської правди" залишилися чинними у Іспанії до XIX століття.

Ремісничі гільдії Оксфорда в XII–XV ст.

Польшакова Анастасія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

polshakova2022@gmail.com

Середньовічне місто є однією з важливих сфер дослідження у світовій медієвістиці. Зокрема, діяльність ремісничих цехів та гільдій як складника міського життя були достатньо поширеною темою досліджень XIX–XX ст. Але історики розглядали організації ремісників переважно як економічне явище. З урахуванням сучасних тенденцій розвитку соціальної історії варто спробувати проаналізувати ремісничі гільдії під іншим кутом зору — як складову соціокультурного простору, під впливом якої відбувалося становлення та розвиток міст.

Оксфорд не випадково став об'єктом нашого дослідження, адже це одне з найбільших міст ранньосередньовічної Англії. Завдяки заснуванню університету місто мало стрімкий розвиток. Вже на початку XII ст. в Оксфорді існувало дві ремісничі гільдії.

Деякі питання середньовічного англійського міста висвітлено у праці Я. Левицького "Місто та міське ремесло в Англії у X–XII ст." Він розглядав ранній період міської історії та створення перших гільдій. Також варто відзначити дисертацію Т. Мосолкіної про середньовічний Бристоль і дисертацію англійського вченого Свенсона, який детально дослідив ремесла пізньосередньовічного Йорка.

Джерельну базу дослідження ремісничих гільдій Оксфорда складають не лише ремісничі статuti, а й казначейські сувої, списки платників подушного податку та королівські хартії.

Теоретико-методологічною основою дослідження є комплексне бачення історичного процесу, визнання безперервного зв'язку виробничих та соціальних явищ. Застосування проблемно-хронологічного методу дало змогу розташувати матеріал у хронологічній послідовності, зазначивши закономірності та тенденції формування і розвитку ремісничих гільдій.

Отже, з урахуванням сказаного вище, мета нашої розвідки — комплексний аналіз ремісничих гільдій Оксфорда в період з XII до XV ст.

У ході дослідження виявлено, що, згідно із Казначейськими сувоями 1130 р., в Оксфорді на той час вже існувало дві ремісничі гільдії: ткачів та кордвайнерів (ремісників, що виготовляли взуття зі шкіри). Варто зазначити, що обидві гільдії, згідно з королівськими хартіями, мали монополію на своє ремесло в Оксфорді.

Було встановлено, що в Оксфорді у період XII–XV ст. діяло близько десяти гільдій ремісників. Принаймні, у документі за 1534 р. перераховано дев'ять гільдій, для яких міська рада збиралася видати спеціальні постанови. Це гільдії кухарів, пекарів, пивоварів, м'ясників, ткачів, рукавичників (ремісників, що виготовляли рукавиці), кордвайнерів, цирульників, торговців тканинами. Потрібно зазначити, що ткацтво, представники якого одними з перших створили власну гільдію, перебувало в занепаді вже у XIII ст. У 1439 р. ткачі були об'єднані в одну гільдію разом із сукновалами, але це не врятувало від кризи обидва ремесла.

Також цікавим відкриттям став той факт, що університет мав безпосередній вплив на ремісничі гільдії. Місто неодноразово судилося із університетом стосовно укладання певних договорів із гільдіями. Також ремісники деяких гільдій мали сплачувати вступні внески або штрафи до університету, наприклад шкіряники і кухарі. На нашу думку, постанова міста про ремісничі гільдії 1534 р. була спробою відновити контроль над гільдіями.

Підбиваючи підсумки проведеного аналізу ремісничих гільдій Оксфорду з XII до XV ст., варто зазначити, що у випадку з цим містом, університет виявився містоутворюючою установою, яка мала значний вплив не лише на ремісників, а й на міське населення в цілому.

**Західні царства майя в орбіті впливу гегемонів:
відносини Йашчілана і П'єдрас-Неграса з Теотіваканом та Тікалем
на початку VI століття**

Стюфляєв Максим

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

stuflyaev@gmail.com

Одним із найбільш важливих та дискусійних питань в історії Доколумбової Мезоамерики залишається полеміка про характер зв'язків численних царств майя класичної доби (III–X ст. н. е.) із далеким Теотіваканом — величезним містом-державою, розташованим неподалік від сучасного Мехіко, тобто за 1000 кілометрів на захід від низинної зони майя. Суперечки стосовно ролі центральномексиканського чинника в становленні найвідомішої індіанської цивілізації не вщухають десятиліттями. Вплив культури Теотівакана на майя знайшов вияв у поширенні особливих типів елітної кераміки та архітектури, але насамперед помітний у монументальній скульптурі. З другого боку, в самому Теотівакані археологи знаходять майяську кераміку і написи, виконані ієрогліфами майя. Дослідниками було запропоновано різні, подеколи діаметрально протилежні, інтерпретації цих очевидних міжрегіональних зв'язків. На думку А. Стоун та Л. Шіле, політичний вплив Теотівакана в області майя полягав у створенні зразків престижної чужинницької символіки, використаних місцевою елітою для зміцнення свого авторитету і влади над простолюдом. Про пряме зовнішнє вторгнення чи завоювання за такого тлумачення не йшлося. Протилежного погляду дотримувалася основоположниця епіграфіки майя Т. Проскурякова. Проаналізувавши написи на монументах із Тікаля, вона дійшла висновку, що у 378 р. туди прибула армія чужинців, яка скинула з трону попереднього царя і замінила його своїм ставленцем — вихідцем із Центральної Мексики.

На цей час уже очевидно, що відносини майя з Теотіваканом були двосторонніми й комплексними. Наприклад, деякі дослідники припускають, що на території мексиканського міста-імперії існував окремий майяський квартал. Водночас ієрогліфічні тексти з Тікаля, Копана і П'єдрас-Неграса переконливо свідчать, що після війни 378 р.

Теотівакан відігравав провідну роль у політичному житті майя. Як було доведено Д. Стюартом, С. Мартіном, Н. Грюбе та іншими епіграфістами, в останній чверті IV ст. у Тікалі і багатьох інших містах низинної зони відбулася стрімка зміна панівних династій. Внаслідок цих подій владу здобули царі, які або самі походили з Теотівакана, або були лояльні до мексиканської метрополії чи залежні від неї. Механізми контролю за такими підлеглими правителями різнилися залежно від обставин. Теотівакан не міг безпосередньо управляти віддаленим регіоном майя, тому потребував там надійного представника своїх інтересів, що спирався б на власні сили. Принаймні від першої половини V ст. провідним місцевим союзником для мексиканців, імовірно, став Тікаль. Завдяки продуманій політиці династичних шлюбів тамтешні правителі поширили свій вплив на більшу частину Центрального й Східного Петену та інші області.

Хоча вирішальна роль Теотівакана в трансформації політичного режиму у царствах майя сьогодні не викликає сумнівів, багато спірних питань залишаються нерозв'язаними. Зокрема тривають дискусії стосовно того, як довго Тікаль залишався в орбіті мексиканського впливу. Від середини V ст. у цьому місті спостерігалось поступове зменшення археологічних ознак присутності чужинців. З ієрогліфічних текстів того періоду також зникають прямі згадки про залежність царів Тікаля від Теотівакана. На цій підставі епіграфіст С. Гюнтер дійшов висновку, що у другій половині V ст. правитель Тікаля К'ан-Кітам здобув цілковиту самостійність від мексиканської метрополії і навіть став ворогом Теотівакана. Ми вважаємо, що подібні твердження є надто категоричними та не підкріплюються джерелами.

На нашу думку, гіпотеза про швидкий розрив Тікаля із Теотіваканом спростовується написами на монументах з Йашчілана та П'єдрас-Неграса — двох важливих міст, розташованих у західній частині області майя. Упродовж всієї класичної доби ці сусідні держави ворогували між собою, бо кожна з них прагнула домінувати в регіоні Верхньої Усумасінти. Про ранній етап їхнього конфлікту ми знаємо насамперед завдяки пропагандистським переможним реляціям із Йашчілана — перелікам бранців, взятих у полон місцевими владарями. Зокрема

в написі на одвірку 37 з Йашчілана повідомляється, що дев'ятий за рахунком цар цього міста Хой?-Бахлам I полонив К'ан-Ток-Лакам-Ішіім?-Вайааба — воєначальника, що служив правителю П'єдрас-Неграса Йат-Ахку II. Після цього першого триумфу Хой?-Бахлам I розвинув успіх і 10 серпня 508 р. полонив Ах-Бахлам-К'охбааль-О'хліс-К'уха — воєначальника царя Тікаля Чак-Ток-Іч'аака III. Цікаво, що сам Чак-Ток-Іч'аак III помер лише за два тижні перед тим — про його смерть згадано на монументі 160 із Тоніни. Навряд чи ми маємо тут звичайний збіг обставин, скоріш за все Чак-Ток-Іч'аак III прийшов із військом на Усумасінту як союзник П'єдрас-Неграса, проте зазнав поразки і загинув під час однієї з битв.

Поразка Тікаля, напевно, створила загрозу для позицій Теотівакана у регіоні майя і спонукала мексиканського гегемона до активнішої підтримки своїх союзників. Як повідомляється на панелі 2 з П'єдрас-Неграса, 13 листопада 510 р. Йат-Ахк II взяв мексиканський мозаїчний шолом *ко'хае* у присутності "західного імператора", тобто правителя Теотівакана, Тахоом-Ук'аб-Тууна. На монументах майя такі обладунки, виготовлені із оброблених мушель, є одним з елементів спорядження мексиканських воїнів. Крім панелі 2 про взяття шолома Йат-Ахком II згадано на дерев'яному ящику, знайденому в одній з печер Табаско. На превеликий жаль, ключові фрагменти цього другого тексту втрачено, але із нього випливає, що Йат-Ахк II здійснив довгу 155-денну подорож до Теотівакана, де й одержав важливий символ військової влади. Вочевидь, церемонія ознаменувала початок приготувань до походу. Ми не знаємо, як конкретно Тахом-Ук'аб-Туун допоміг Йат-Ахку II, але втручання Теотівакана цілковито змінило перебіг протистояння. Уже невдовзі правитель П'єдрас-Неграса здобув велику перемогу. На датованій 518 р. панелі 12 із цього міста зображено зв'язаних бранців, які стоять на колінах перед "підлеглим владарем західного імператора", тобто, імовірно, самим Йат-Ахком II. Як впливає з підписів, одним із полонених був цар Йашчілана Хой?-Бахлам I. Таким чином, П'єдрас-Неграсу вдалося взяти реванш за невдачі попередніх років. Завдяки підтримці Тахоом-Ук'аб-Тууна Йат-Ахк II перетворився на регіонального гегемона і якийсь час домінував у долині Усумасінти.

В історіографії дотепер давалися різні інтерпретації описаних подій. За версією С. Гюнтера, Тікаль станом на початок VI століття уже остаточно звільнився від опіки Теотівакана, тому новим провідником інтересів мексиканської метрополії в області майя став Йат-Ахк II. Розвиваючи ці ідеї, Д. Беляєв припустив, що цар П'єдрас-Неграса під час першої війни проти Йашчілана діяв як васал Чак-Ток-Іч'аак III, але після смерті цього царя перейшов до табору противників Тікаля, завдяки чому й отримав військовий шолом у Теотівакані. Подібні інтерпретації видаються нам дуже сумнівними. Судячи з джерел, правителі Тікаля, П'єдрас-Неграса і Теотівакана у 508–518 рр. діяли як союзники в боротьбі проти спільних ворогів, насамперед царя Йашчілана Хой?-Бахлама I. На ашу думку, це означає, що очолювана Тікалем коаліція царств майя, котрі визнавали верховенство Теотівакана, на початку VI ст. продовжувала існувати. Оскільки Чак-Ток-Іч'аак III загинув під час походу на Усумасінту і трон Тікаля перейшов до його малолітньої доньки, мексиканський гегемон Тахоом-Ук'аб-Туун зробив ставку на Йат-Ахка II й допоміг останньому здобути перемогу. У відповідь вдячний цар П'єдрас-Неграса на своїй тріумфальній панелі 12 особливо наголосив, що є васалом західного імператора.

РОЗДІЛ ІХ
НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН
ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ
ТА ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИН

**Позиція США щодо більшовицького уряду в Росії
(січень–березень 1918 р.)**

Зацепіло Валентин

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

fejenoordrotterdam@knu.ua

Після більшовицького перевороту в Петрограді 7 листопада 1917 р. перед адміністрацією В. Вільсона постало завдання вироблення нових підходів до взаємодії з більшовицьким урядом Росії та нової політики щодо цієї країни, яка була союзником США у світовій війні, а також виникла потреба узгодження цих нових підходів із союзниками по Антанті. Урешті, в серпні 1918 р. США взяли участь в інтервенції держав Антанти в Росію, унаслідок чого може скластися враження про антибільшовицький характер політики адміністрації Вудро Вільсона у 1917–1918 рр. Проте положення "Чотирнадцяти пунктів" і позиція США стосовно Радянської Росії в перші місяці роботи Паризької мирної конференції 1919 р. свідчать про те, що підходи адміністрації В. Вільсона в "російському питанні" були неоднозначними, тож потребують більш уважного вивчення.

Аналіз стану наукової розробки проблеми дослідження свідчить про її недостатнє розкриття у вітчизняній та зарубіжній історіографії, незважаючи на існування наукових праць, які безпосередньо або побіжно вивчали політику США стосовно Радянської Росії у 1917–1918 рр. Джерельна база дослідження є широка і різноманітна, що дозволяє досягти мети дослідження і реалізувати усі поставлені дослідницькі завдання. Серед них варто виокремити офіційне видання "Зовнішні відносини Сполучених Штатів" (FRUS), в межах якого видані документи держсекретаря США Р. Лансінга. Процес формування та видозміни позиції президента В. Вільсона дозволяє прослідкувати багатотомна збірка під редакцією А. С. Лінка "Папери президента Вудро Вільсона". Серед джерел особистого походження особливе значення мають мемуари американських політиків і представників дипломатичного корпусу союзників у Росії, зокрема посла США Д. Р. Френсіса та посла Великої Британії Дж. Б'юкенена.

Протягом роботи нами використовуються як загальнонаукові методи, серед яких аналіз та синтез, так й історичні наукові методи, що дозволяють вирішувати сформульовані завдання. Зокрема, це історико-системний, порівняльно-історичний (компаративний), історико-генетичний, що уможливають з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки та закономірності у формуванні позиції США щодо більшовицького уряду в Росії.

Впродовж січня-лютого 1918 р. позиція адміністрації В. Вільсона щодо більшовицького уряду в Петрограді залишалася невизначеною. З одного боку, США не визнали Раднарком і з'ясовували спроможність різних антибільшовицьких російських угруповань скинути його. З іншого боку, простежувалося прагнення американського уряду встановити неофіційні контакти і налагодити співпрацю з урядом Петрограда з метою не допустити виходу Росії з війни і краху Східного фронту. Крім цього, потрібно було унеможливити отримання німцями військових запасів зі складів на Далекому Сході. Для їх охорони союзники обговорювали можливість військової інтервенції, і спонукали США взяти у ній участь. Американський уряд був проти, передусім через прогнозоване негативне її сприйняття народом Росії. Також він виступав проти інтервенції Японії, оскільки вважав, що під прикриттям спільних союзницьких цілей, Японія буде реалізовувати в Росії власні інтереси, включаючи територіальну експансію. В. Вільсон зняв заперечення проти японської інтервенції на Далекому Сході Росії лише після того, коли стало очевидно, що Японія все одно її здійснить, навіть без порозуміння з союзниками. Надання їй повноважень на таку інтервенцію, обумовлену певними вимогами, створювало обмеження для її дій, що відповідало інтересам Росії.

Зміна позиції адміністрації В. Вільсона стосовно японської інтервенції, яка виявилася на початку березня 1918 р., була обумовлена також підписанням Раднаркомом сепаратного миру з Четверним союзом. Після цього президент заявив, що США не визнають більшовицький уряд навіть де-факто, а отже й підписаний ним мирний договір. Незважаючи на негативне ставлення до більшовицького уряду, В. Вільсон продовжував ставитися до Росії як до союзниці й намагався уникнути рішень, які не відповідали інтересам її народу.

Турко-месхетинське питання в політиці Грузії**Коняєва Карина***Київський національний університет імені Тараса Шевченка**karinakonjaeva@gmail.com*

У ХХІ столітті, коли вироблені правові норми щодо дотримання прав людини та національних меншин, а також створено таку міжнародну організацію як ООН, ми маємо проблему неможливості повернення окремих народів на історичну Батьківщину. У такій ситуації опинилися турки месхетинці, велика частка яких проживає в Україні. Вони за своє існування зазнали декілька депортацій: у 1944 та 1989 роках. До цього додалося ще вимушене переселення з Донбасу внаслідок російсько-української війни. Але головна їх проблема закладається в політиці Грузії, яка довгий час взагалі не дозволяла повертатися в Месхетію, їх історичну Батьківщину, та і в саму країну. Тільки коли почали тиснути міжнародні організації, вона зобов'язалася виробити законодавчу базу щодо цього питання.

Актуальність дослідження полягає в тому, що ця проблема мало висвітлена у світовому просторі. Громадськість не обізнана з існуванням такого народу, як турки-месхетинці, а також з тим, що вони не можуть повернутися на історичну Батьківщину. У сучасному світі повинні діяти механізми захисту людини та народів в цілому, адже саме для цього створені міжнародні організації. Мета дослідження — проаналізувати політику Грузії щодо турків-месхетинців на основі джерел та визначити, чим обґрунтована неможливість їх повернення до Месхетії.

Турко-месхетинська проблема була розглянута як у працях українських науковців (Олена Маліновська, Микола Гоманюк), так й іноземних (Юнус Зейрек, Айшегюль Айдінгюн). Але вітчизняні дослідники здебільшого присвячували свої праці життю месхетинських турків в Україні й тільки частково торкалися цього аспекту в інших країнах. До кола джерел, що використовувалися для висвітлення даної проблеми, можна віднести нормативно-правові акти (постанови Ради Міністрів Грузинської РСР та Верховної ради СРСР, укази президента Грузії та закони прийняті грузинським парламентом).

Під час дослідження був використаний метод аналізу при роботі з джерелами. У них чітко видно, що Грузія не була зацікавлена в поверненні турків-месхетинців. Спочатку це було аргументовано зв'язками з Туреччиною, а згодом соціально-економічними факторами та негативним ставленням місцевого населення, а також національних меншин до них. Починаючи з 1956 року було зроблено декілька спроб повернути цей народ в Грузію, але вони закінчилися невдачею. Тільки деякі змогли переселитися на територію цієї країни, але не в Месхетію. Байдужість Грузії була добре проілюстрована в 1989 році, коли в Узбекистані почалися Ферганські погроми. Тоді вона не тільки не відкрила свої кордони для турків месхетинців, але й у самій країні почалися гоніння. У XXI столітті її політика майже не змінилася. Було зроблено певні кроки для вирішення проблеми повернення на Батьківщину месхетинських турків. Одним з таких є прийняття в 2007 році закону "Про репатріацію осіб, насильно переселених із Грузинської РСР у 40-ті роки XX століття владою колишнього СРСР". Але Грузія зробила це не за власною ініціативою, а тому що так зобов'язала ПАРЄ при вступі до Ради Європи. Та й сам закон є неоднозначний. З одного боку туркам-месхетинцям дозволено повертатися в Месхетію, а з іншого в пунктах зазначено багато перешкод. Наприклад, термін повернення становить рік, а також, щоб повернутися треба витратити багато коштів для збирання документів та на переїзд.

Отже, політику Грузії щодо повернення турків-месхетинців на історичну Батьківщину можна оцінити негативно. Адже ця проблема не виникла в XXI столітті, вона тягне своє коріння ще з 40-50-х років XX ст. І досі не вироблено правових механізмів, як її вирішити, що немислимо в сучасному світі.

**Місце Першої Чехословацької республіки в дипломатії
Угорського королівства (1918–1939)**

Бердар Яна

Ужгородський національний університет

yanka.berdar23@gmail.com

Після поразки Австро-Угорщини у Великій війні на політичній карті світу з'явилась Перша Чехословацька республіка, що реалізувало багатовікову державницьку мрію чехів та словаків. Незважаючи на свої розміри, а також економічні та промислові потужності, молода держава знаходилась у вкрай напруженому геополітичному становищі, коли кожна із країн-сусідів оцінювала її можливості. Особливе місце тут займала Угорщина, що не приховувала своє невдоволення новими кордонами в Центральній Європі.

Політика Угорського королівства в першій половині XX ст. характеризувалась реваншизмом, мілітаризмом, розігріванням імперських амбіцій народу щодо повернення "несправедливо віднятих історичних територій", а також активною пропагандою. Подібна форма "дипломатії" застосовується і сучасною росією. Це спонукає до поновного аналізу угорсько-чехословацьких відносин. Політичну історію Першої Чехословацької республіки та її взаємовідносини з Угорщиною досліджували С. Віднянський, І. Шніцер, А. Пеганов, А. Сальков, Ю. Щербаков, Л. Контнер, К. Зденек, А. Клімек тощо.

10 вересня 1919 р. за Сен-Жерменським договором Австрія поступалась частиною своєї території на користь Чехословаччини. Проте, питання кордону не було вияснене остаточно, що і стало основою 30-літніх угорсько-чехословацьких суперечок щодо демаркаційної лінії. Підписання ж Тріанону в 1920 р. боляче вдарило по амбіціям угорців і лозунги "Ні, ні, ніколи!" стали основою майбутньої зовнішньої політики. Дипломатична ціль Угорщини була поставлена: зламати Тріанон.

Найбільш вагомий метод для досягнення цього був обраний вдало — використання карти національної меншини. Тези про пригноблення угорців словаками та чехами використовувались як для внутрішньої пропаганди, так і для світової спільноти. Це супроводжувалось

створенням мережі проугорської агентури на території Чехословаччини, пропаганди в органах друку (включно із закликами до порушення державного суверенітету ЧСР) та періодичними збройними провокаціями на кордоні. Разом з тим Прага неодноразово ініціювала різного роду перемовини про однаковий статус національних меншин як в Угорщині, так і в Чехословаччині. Втім, Будапешт ніяк не міг на них погодитись, адже тоді б проблема "визволення закордонних угорців" втратила б свою значимість, чим демонстрував свої справжні наміри — мати причини звинувачувати Прагу в порушенні домовленостей і тим самим усправедливити свою агресію й майбутньому.

Помітивши, що великі політичні гравці (США, Велика Британія, Франція) не поспішають втручатись, Угорщина вирішила шукати союзників у країн, що також були невдоволені Версальсько-Вашингтонською системою. Отримавши підтримку в Італії та Німеччині, Будапешт почав нарощувати військові потужності та готуватись до збройного переділу території. На жаль, поступова мілітаризація та ігнорування міжнародних принципів зустріло тільки засудження міжнародної спільноти, але ніяк не рішучу протидію. Сприйнявши це за слабкість, Угорщина в березні 1939 р. напала на словацькі землі, ставши таким чином одним із перших агресорів Другої Світової війни.

Імперські амбіції не виліковуються за одне-два покоління. Ностальгія за "колишньої величчю" та наратив про гноблення національних меншин — потужний аргумент для забезпечення владою авторитарного режиму та виправдання загарбницької війни. Як у випадку з хортиською Угорщиною, так і у випадку з путінською росією, толерування Європою імперських амбіцій цих країн, їх погроз та ігнорування принципів міжнародної співпраці, а також поступок сприймається ними як прояв слабкості і доказ правоти політики сили.

**Сполучені Штати Європи:
проект європейської інтеграції Луїджі Ейнауді
Самофатов Михайло**

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
samofatov.misha@gmail.com

Європейська інтеграція сьогодні є актуальною суспільно-політичною проблемою для України. Україна обрала євроатлантичний вектор розвитку та наразі є кандидатом на вступ до ЄС. Суспільно-політична актуальність зумовлює потребу в історичних дослідженнях європейської інтеграції, зокрема, процесу становлення ЄС та його попередників. Для дослідження історії утворення ЄС необхідно знати не лише фактичну частину його історії, а й погляди мислителів, суспільних діячів, які зробили свій внесок в розвиток ідеї об'єднання Європи. До таких належить Луїджі Ейнауді — італійський економіст, політик, журналіст, президент Італії в 1948–1955 рр.

Л. Ейнауді присвячена обширна історіографія, переважно, в самій Італії. Одним з останніх великих досліджень його біографії стала робота "Луїджі Ейнауді в культурі, в суспільстві і в політиці ХХ століття", авторами окремих розділів якої стали Рікардо Фауччі, Франческо Форте, Роберто Маркьонаті, Паоло Сільвестрі, Джорджо Монестароло, Стефано Феноальтеа, Джулія Біанкі, Еудженіо Бьяджіні, Джузеппе Галассо, Альберто Джордано, Массімо Сальвадорі та Умберто Мореллі — найбільш відомі сучасні історики, що досліджували особистість Л. Ейнауді. Наприклад, Р. Фауччі є автором біографії Л. Ейнауді та, разом з Р. Маркьонаті, видавцем його праць і окремих статей італійською та англійською мовами. Серед сучасних праць також можна виділити біографію Л. Ейнауді, написану Джованні Фарезе. Тематиці європейської інтеграції в працях Л. Ейнауді присвячені роботи У. Мореллі та Кл. Крессаті. В той же час, в українській історіографії Л. Ейнауді лише побічно згадується у статтях, присвячених дослідженню історії європейської інтеграції.

Статті Л. Ейнауді, присвячені темі європейської інтеграції, виходили переважно в два періоди: з 1915 по 1923 рр. та з 1943 по 1954 рр., тобто в періоди двох Світових війн, які виявилися для Європи

братовбивчими, та періоди післявоєнного відновлення. Варто зазначити, що статті Л. Ейнауді на цю тему не були суто науковими, вони виражали особисту думку автора і були часто сповнені роздумів на загальні теми. Переважно такі статті публікувалися в пресі і були елементом суспільної дискусії щодо майбутнього європейських держав. Зокрема, Л. Ейнауді був колумністом в таких виданнях, як "Corriere della sera", "The Economist", "Rivista di storia economica".

Основні статті Л. Ейнауді, присвячені темі європейської інтеграції, видані окремим виданням "Війна і європейська єдність" ще в 1950 р., яке перевидавалося декілька разів. Серед основних статей Л. Ейнауді можна перелічити наступні: "Догма суверенітету та ідея Спільноти Націй", "Війна і європейська єдність", "Хибні теорії надлишку виробництва та простору для життя", "Хто бажає атомної бомби?", "Перепони та обмеження федерації", "Об'єднання європейського ринку".

В цілому, можна виділити наступні тези Л. Ейнауді щодо європейської інтеграції:

- Після Першої Світової війни він пропагував ідею створення Сполучених Штатів Європи — на противагу консультативній Лізі Націй. Сполучені Штати Європи мають мати наддержавні органи, щоб мати змогу проводити ефективну політику в економіці та в інших сферах.

- Ідея повного економічного суверенітету, тобто ідея, що держава має володіти усіма необхідними ресурсами на своїй території та самостійно виробляти усі необхідні товари, є хибною та є однією з причин Світових війн.

Ці тези свідчать, що бачення Л. Ейнауді відрізнялося від моделі, за якою в дійсності були побудовані європейські інтеграційні структури. ЄЕС, а згодом і ЄС радше нагадують Лігу Націй з її принципом колективного прийняття рішень за відсутності влади, яка могла би приймати рішення, не рахуючись з владою держав-учасниць спільноти. Однак на це можна зауважити, що Л. Ейнауді звертався до ідеї Сполучених Штатів Європи в періоди війн або перші післявоєнні місяці, вважаючи головною метою європейської інтеграції не стільки сталий економічний розвиток, скільки забезпечення від нової можливої

загальноєвропейської війни. Сьогодні ЄС під впливом війни в Україні, а також під впливом епідемії COVID-19 починає приймати все більше загальнообов'язкових рішень для своїх членів і в більшій мірі визначає зовнішню та внутрішню політику європейських держав. Тому цілком вірогідно, що окремі положення Л. Ейнауді щодо необхідності централізованого ведення зовнішньої та внутрішньої політики європейських держав незабаром стануть актуальними.

***Палестинська проблема в американсько-британських відносинах
(2017–2021 рр.)***

Луценко Назарій

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
nazariilutsenko@gmail.com*

Впродовж 2017–2022 рр. відбулося переосмислення зовнішньої політики урядів США та Великої Британії стосовно Палестини та близькосхідного регіону загалом. Палестинське питання знаходиться в центрі уваги обох держав з кінця 40-х рр. XX ст. і за своїми масштабами є цивілізаційною проблемою. В цьому розрізі важливо проаналізувати зміни у підходах до врегулювання ситуації з боку США та Великої Британії. Наукова новизна дослідження обумовлена спробою проаналізувати палестинську проблему в контексті її впливу на американсько-британські відносини. Джерельна база дослідження представлена низкою міждержавних угод, заяв політичних лідерів та аналітичних звітів. Вказана проблематика частково висвітлена в роботах Олени Коппель, Томаса Грейна, Хама Сандберга. У дослідженні використано хронологічний, компаративний та історико-політичний методи.

Стратегію США та Великої Британії щодо палестинської проблеми у 90-х рр. XX ст. та на початку XXI ст. можемо охарактеризувати як політику "балансу та компромісу". Форма та методи реалізації геополітичних цілей Вашингтона та Лондона в регіоні обумовлюються переважно релігійним та економічним чинниками. Наголосимо, що Палестина стала місцем концентрації ісламського

фундаменталізму, на якому зросла низка радикально налаштованих політичних партій та терористичних організацій. У арабського населення регіону склався стійкий образ Палестини як жертви зовнішньої політики США та Великої Британії.

Дональд Трамп у 2020 році презентував амбітний план вирішення палестинської проблеми. Американський президент охарактеризував стратегію як "останню можливість" вирішити цю геополітичну катастрофу. Популістські за своїм характером заяви демонстрували відкриту проізраїльську позицію плану. Попри те, що Палестина мала здобути значні території, вона втрачала Єрусалим, який є ідеологічно значимим духовним центром, а також позбавлялася можливості мати армію. Борис Джонсон підтримав ініціативу Дональда Трампа, чим викликав розкол у британському парламенті. Жорстку позицію проти підтримки плану американського президента зайняв Джеремі Корбін. В контексті брекзиту підтримка плану американського президента підкреслювала дистанціювання Великої Британії від спільної політики з європейськими державами. Варто зауважити, що Борис Джонсон, ще обіймаючи пост міністра закордонних справ Великої Британії, під час святкування сторіччя Декларації Бульфура у 2017 році відзначав важливість цієї угоди для народу Ізраїля, уникаючи деталь щодо становища палестинців. У 2020 році Борис Джонсон назвав себе "палким захисником Ізраїлю", чим налаштував проти себе населення Палестини.

Однак Британія інтенсифікувала економічні зв'язки з Палестиною підписавши у 2019 році торгову угоду про співпрацю. У той же час США зменшили обсяги економічної та гуманітарної співпраці з палестинцями.

Серед американського населення немає одностайної позиції щодо палестинського питання. Проте станом на 2018 рік республіканцям вдалося досягти більшості у понад 70 % тих, хто займає проізраїльську позицію. У той же час демократи розділилися на три групи: проізраїльську (27 %), пропалестинську (25 %) і тих, хто симпатизує обом державам. Серед громадян Великої Британії немає одностайності щодо підтримки Ізраїлю чи Палестини. Відсутність чіткої позиції серед

населення стосовно палестинської проблеми продукує прорахунки у зовнішній політиці.

Таким чином, 1) стратегію США та Великої Британії щодо палестинської проблеми впродовж 2017–2021 рр. можна характеризувати як провальну, оскільки вона викликала ще більше суперечок між Ізраїлем та Палестиною; 2) надмірний популізм з боку Дональда Трампа та Бориса Джонсона послабив авторитет держав серед населення Палестини та інших арабських держав; 3) полярність системи ціннісних орієнтацій Заходу та Близького Сходу ускладнює пошук шляхів до вирішення палестинської проблеми.

Південноамериканські саміти: спроби перезапуску інтеграційного процесу в Південній Америці на початку XXI ст.

Фечко Іван

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ifechko@gmail.com

Важливою віхою інтеграційного процесу в Латинській Америці стало проведення трьох самітів південноамериканських держав на початку XXI ст., на які покладалися значні надії на фоні повільного об'єднавчого поступу в регіоні. Основою джерельної бази дослідження становлять спільні декларації, прийняті за підсумками самітів. Серед ключових дослідників теми можна виділити Ф. Санчеса, С. Коломбо тощо. Актуальність теми визначена важливим місцем інтеграційних процесів у світі та латиноамериканському регіоні зокрема у т. ч. на сучасному етапі, а також зростаючою роллю регіону у зовнішній політиці України. При проведенні дослідження використані історико-генетичний, історико-описовий метод, а також загальнонауковий метод індукції та аналізу.

Перший південноамериканський саміт відбувся з 31 серпня по 1 вересня 2000 року в м. Бразилія та був скликаний за ініціативою бразильського президента Фернандо Енріке Кардозо. Окрім голів держав до участі долучилися керівники впливових у регіоні інституцій: Економічна комісія для Латинської Америки та Карибського басейну, Президент Латиноамериканського парламенту, Фінансовий фонд

розвитку країн басейну Ла-Плати, Латиноамериканський банк зовнішньої торгівлі тощо. Підсумковим документом стало Комюніке Бразилія. Головні теми обговорення були виокремлені у 4 напрямки: демократія, торгівля, інтеграційна інфраструктура, незаконні наркотики та пов'язані з ними злочини. На першій зустрічі лідери країн зробили акцент на об'єднанні зусиль актуальних інтеграційних об'єднань, таких як МЕРКОСУР, Андське співтовариство та інших.

Головним питанням для пришвидшення інтеграційного процесу було визначено інфраструктурну розбудову. Латинська Америка через Амазонію, Анди та інші географічні особливості залишалась складним для внутрішніх фізичних комунікацій регіоном. Було погоджено створити простір для співпраці та обміну товарами та людьми. Практичним кроком висловлених думок стало утворення Ініціативи з інтеграції регіональної інфраструктури Південної Америки (IIRSA), на яку було покладено ціль розробити проєкти для покращення в регіоні транспортної, енергетичної та телекомунікаційної інфраструктури.

Другий саміт відбувся у м. Гуаякіль, Еквадор, 26-27 липня 2002 р. Оголошена ціль полягала у оновленні інтеграційних пошуків. За підсумками зустрічі було прийнято Гуаякільський консенсус щодо інтеграції, безпеки та інфраструктури для розвитку. Підкреслений взаємозв'язок між розбудовою інфраструктури та розвитком всього регіону відповідало принципу "відкритого регіоналізму", який лежав в основі самітів. Підтверджено зобов'язання розвивати співпрацю у сфері боротьби з тероризмом, торгівлею наркотиків, а також сприяти встановленню демократичних принципів та прав людини.

Третій форум відбувся 8-9 грудня 2004 р. у перуанських містах Куско та Аякучо. Лідерство у інтеграційному процесі на себе взяла Бразилія в особі президента Луїси, який заручився підтримкою президентів Перу Алехандро Толедо та Аргентини Едуардо Дуальде. У фінальному документі "Декларація Куско" було проголошено створення Співдружності Південноамериканських держав. Головними цілями було визначено консолідація південноамериканської ідентичності, суверенність та територіальна цілісність держав, культурне

різноманіття, підкреслено справедливий розподіл доходів та захист навколишнього середовища. У Декларації було визначено основні напрямки для досягнення розвитку: політична співпраця, зближення між МЕРКОСУР, Андською співдружністю та Чилі, Суринамом й Гайаною, енергетичну та комунікаційну співпрацю, агрополітика, обмін технологіями та освітою. У Декларації Аякучо було визначено обов'язок продовжувати консолідацію зони південноамериканського миру, продовжено підтримку IIRSA та рух за об'єднання Південної Америки в єдину організацію.

Таким чином, три південноамериканські саміти на початку XXI ст. стали спробою знайти нові шляхи в інтеграційному процесі — латиноамериканський формат інтеграції був замінений на південноамериканський. Саміти стали наріжним каменем заснування у 2008 р. організації Унасур (Союз південноамериканських націй), яка об'єднала всі держави материка.

***Чесько-словацькі відносини періоду становлення комуністичної
Чехословаччини у джерелах ЦДАГО України***

Фролова Вікторія

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

frolova6@ukr.net

Проблема формування чесько-словацького тандему у спільній державі в умовах протистояння комуністичних та демократичних сил у другій половині 1940-х рр. містить декілька вимірів. Один з них обумовлений радянським чинником, вплив якого став визначальним у перемозі соціалістичної моделі розвитку відродженої Чехословаччини. Вагоме місце у становленні держави "нового зразка" посіла Україна, зважаючи на територіальні питання та пов'язаний з ними комплекс національних проблем. Через різні завдання та підходи ці теми стали предметом ґрунтовних праць українських, чеських і словацьких дослідників О. Субота, І. Шніцера, І. Вовканича, І. Свеженцевої, К. Каплана, Я. Рухліка, Б. Зілінського та інших. Поряд із залученою ними інформаційною базою, зберігають актуальність

джерела українських зібрань, а саме — Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ).

Мета дослідження — презентувати не опубліковані джерела фонду ЦК КПУ, які розкривають деякі аспекти відносин чехів і словаків другої половини 1940-х рр. – початку 1950-х рр. у контексті українсько/радянсько-чехословацьких відносин. Йдеться про звіти референтів та працівників Українського товариства культурних зв'язків із закордоном про роботу з чехословацькими делегаціями, які відвідували УРСР протягом 1947–1950 рр., а також матеріали, пов'язані з цими візитами. Декілька основних тез результату опрацювання джерел:

Україна у повоєнні роки, коли за участі московського керівництва формувалися комуністичні уряди у країнах Східної та Південно-Східної Європи, ставала важливою ланкою у пропаганді радянської моделі державного та суспільного ладу, а інструментом цієї пропаганди ставали візити чехословацьких делегацій до СРСР та УРСР.

Інформаційну цінність звітів для вивчення особливостей чесько-словацьких відносин забезпечувало не офіційне, не формальне спілкування усіх учасників зустрічей під час перебування в Україні, що фіксували звіти і що дозволяло з'ясувати залаштункові настрої членів делегації.

Характер висловлювань з боку словаків, які, як правило, були ініціаторами у темах з національним змістом, відбивав напругу у суспільно політичній площині та "проривався" під час поїздки. Прояви "деякого антагонізму" (за висловлюваннями у звітах) у відносинах чеської та словацької частини делегації супроводжували практичну усю подорож письменницької делегації 1947 р., при цьому "словаки трималися один одного" та дистанціювалися від чехів.

Предметом протиставлення словаків і чехів з боку словацьких делегатів ставало мистецтво, література, мова: вони підкреслювали спільні риси, близькість між словацькою та українською культурами, наголошуючи на різниці між культурою словацькою та чеською, те, що словаки краще розуміють та відчувають українську культуру,

ніж чехи. Навіть танцюють словаки краще, ніж чехи, а їх стиль танців дуже схожий на український. Події Другої світової війни також стали приводом для порівняння та протиставлення ("воювали головним чином словаки, і в армії Л. Свободи більшість були словаки").

Проблема нерівноцінного забезпечення друкованою продукцією чеською і словацькою мовами у Чехословаччині стала предметом дискусії за участі радника чехословацького посольства в Москві, словацького письменника П. Ілемницького під час його візиту до Києва. За його висловом, чеська мова ставала переважаючою, нею володіли і словаки, натомість словацькі книги в Празі та містах Чехії часто не продаються та не видаються взагалі.

Показово, що у спробі протистояти чехам, словацькі гості України апелювали до більш щільних зв'язків двох народів, що мало сприяти формуванню й відповідних взаємин. Варто підкреслити, що напруга, властива у відносинах між словаками і чехами, практично не фіксувалася у звітах стосовно селянських делегацій.

Утворення Сполученого Королівства та міжпарламентська боротьба Англії й Шотландії

Гребінник Андрій

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
andriy.grebennik@gmail.com*

Піднесення Великої Британії в XVIII ст. і перетворення країни на одну з ключових держав світу безумовно пов'язано з історією створення Сполученого Королівства. Тому дослідження деяких аспектів політичної боротьби між англійським й шотландським парламентами при розробці положень Акту про Унію є цікавим епізодом формування політичної культури Британських островів і дозволяє переосмислити еволюцію політичної системи під час правління королеви Анни.

Історіографічна база роботи представлена переважно працями західних дослідників XX–XXI ст. До найбільш цінних належать роботи М. Кішланського, Н. Дейвіса, Т. Смоута та П. Брауна. Внесок кожного із них визначається оглядом елементів міжпарламентської боротьби

двох країн. Джерельна база дослідження представлена законодавчими актами Англії й Шотландії, такими як Акт про іноземців, Акт про безпеку, Акт про Унію тощо. Не менш важливими історичними джерелами є протоколи засідань англійського парламенту в другій половині XVII – початку XVIII ст.

Перші спроби утворення Сполученого Королівства відбулись не в середині XVIII ст., а навіть століттям раніше, коли 1603 року Англія та Шотландія опинились поєднаними особою спільного монарха. Втім у XVII сторіччі ще не склалися передумови для формування всеосяжного союзу двох країн. Ситуація стрімко почала змінюватись після Славної революції 1688 року, коли з престолу було прибрано Якова II Стюарта — претендента на повернення абсолютизму та католицизму на Британські острови. Після цих подій на островах розпочалася боротьба за легітимізацію нового режиму Марії II та Вільгельма III.

Початок безпосереднього утворення Сполученого Королівства стався за правління королеви Анни. Вона успадкувала трон після смерті Вільгельма III у 1702 році й була єдиною претенденткою протестантської віри серед династії Стюартів. За її правління англійська монархія зазнавала подальшого входження в рамки обмеженості з боку парламенту. В цей час Англія і Шотландія як державні утворення потребували формування нової моделі союзу, оскільки союз за рахунок спільного монарха вже не відповідав викликам часу. Глибинні причини цього явища полягали в протиріччях між політичними елітами двох країн, оскільки Лондон розглядав Единбург фактично як сферу свого політичного впливу. В Англії до того ж додатково відчували загрозу від можливості використання Шотландії в якості бази для повернення на престол спадкоємців Якова. Конфлікт інтересів двох країн полягав у тому, що кожна прагнула посісти якомога вигідніше місце в утвореній країні: Англія — підкорити собі Шотландію, а остання — мати як можна ширшу автономію.

Парламент Шотландії в 1704 році видав Акт про безпеку та закон про самостійність дій у зовнішній політиці. Непряма дія цих актів полягала в намаганні захистити суверенітет королівства. Також

було присутнє небажання визнавати Акт про престолонаслідування, що передавав корону Ганноверській династії після смерті Анни. Тому цілком природно, що вони викликали гостру реакцію у політичних діячів Англії. У формі ультиматуму в Единбург у 1705 році було спрямовано Акт про іноземців. У випадку вступу в дію цього закону шотландці в Англії ризикували опинитися під значними санкціями. Наприклад, їх би не захищав англійський закон у випадку скоєння злочинів проти них. Окрім цього, Англія погрожувала закрити ринки для шотландського вугілля, сукна й худоби.

Англійські можновладці, ухвалюючи Акт про іноземців, знали, що ультиматум буде дієвим з огляду на економічну залежність від них Шотландії. Остання погодилась на його умови. На початку 1706 року розпочала роботу комісія щодо розробки положень унії. Единбург був вимушений визнати Акт про престолонаслідування і прийняти ліквідацію шотландського парламенту. У 1707 році положення закону були ратифіковані обома країнами, і він вступив у дію.

Як показують результати, укладання Акту про Унію відбувалося значною мірою через маніпуляції Лондона. Такий розвиток політики спричинив втрату Шотландією незалежності. Хоч і Англія, і Шотландія пішли на взаємні поступки заради нового союзу, втім домінуюче становище в ньому здобула безумовно саме Англія.

***Правління Філіпа III Побожного: декаданс іспанської монархії
чи спроба приєднатися до ранньокапіталістичних країн?***

Кіктенко Олександр

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
geohistr@gmail.com*

Метою моєї роботи є визначення загальних аспектів внутрішньополітичної діяльності іспанського короля Філіпа III в галузі економічних перетворень в країні в роки його правління та схарактеризувати напрям та послідовність даної політики в рамках питання, поставленого у темі доповіді. Для дослідження я користувався працями як сучасних істориків, як-от АнтоніоФероса та Васкес-

Манасеро, так і хроністів короля, як Матіаса де Новоа. Важливими також є праці загального типу як "Історія Європи" Нормана Дейвіса. Правління Філіпа III Побожного, який став королем Іспанії в 1598 році, часто розглядається як період декадансу іспанської монархії. Однак, деякі історики вважають, що Філіп III також намагався приєднатися до ранньокapіталістичних країн того часу, таких як Англія та Нідерланди.

Декаданс іспанської монархії був спричинений рядом проблем, що трапилися в Іспанії в XVI–XVII століттях. Економічні труднощі, спричинені зменшенням добутку золота та срібла в Америці, зумовили чималу девальвацію та інфляцію. Одним з головних внесків Філіпа III в економіку Іспанії було створення в 1600 році Королівської торгової компанії, яка була схожа на такі компанії в Нідерландах та Англії. Ця компанія забезпечувала Іспанію товарами, які раніше доводилося купувати у інших країнах, тим самим зменшуючи залежність Іспанії від зовнішніх постачальників.

У цілому, Філіп III був настійливим в здійсненні своєї економічної політики та намагався обирати найбільш економічно підкованих радників, як-от герцога Лерму, що став королівським валідо (правою рукою). Філіп III намагався здійснювати в цілому миротворчу політику, що увійшла в історії під назвою *Pax Hispanica*. Політика укладання мирних угод із давніми ворогами та конкурентами країни принесла свої плоди в економічній галузі, за рахунок скорочення військових витрат, що роздувалися батьком та дідом короля, тобто Філіпом II та Карлосом I відповідно.

В цілому можна сказати, що правління Філіпа III Побожного було спробою зміцнити економічний стан Іспанії та приєднатися до ранньокapіталістичних країн. Можна зробити висновок, що правління Філіпа III Побожного було амбітним спробою зміцнити економічний стан Іспанії та приєднатися до ранньокapіталістичних країн. Одним із головних досягнень Філіпа III була реформа адміністративного апарату та судової системи країни. Він запровадив нову систему управління, що дозволяла зменшити бюрократичний апарат та більш ефективно використовувати ресурси країни. Також він запровадив ряд законів та норм, що регулювали відносини

між людьми та зменшували корупцію в уряді. Філіп III також активно розвивав гірничу та металургійну промисловість країни. Він залучив до цього процесу іноземних інвесторів та сприяв розвитку нових технологій. Завдяки цьому Іспанія стала однією з провідних держав у світі за виробництвом металевих виробів та збільшила свій вплив на світовому ринку.

Усі ці фактори, разом зі стратегією провінційного управління та відсутністю чіткого економічного плану на майбутнє, стали нашаруванням проблем, які Іспанія повинна була вирішити в подальшому. Наслідки правління Філіпа III стали насущною проблемою, яку необхідно було вирішувати, щоб зберегти позиції країни на світовій арені.

Загалом, правління Філіпа III Побожного можна оцінити як складну суму різних факторів. З одного боку — реформи, що сприяли розвитку економіки країни, та збільшенню її впливу на світовій арені. З іншого — релігійна інтолерантність та неефективне використання ресурсів країни, що призвели до труднощів та конфліктів. Незважаючи на це, Філіп III залишається одним з найвизначніших правителів Іспанії та його правління має значний вплив на історію країни та світу загалом. Він залишив свій слід у культурі, релігії, економіці та політиці, що досі відчувається в сучасній Іспанії та у всьому світі.

***Ідентичність ранньомодерної відьми:
конкретний випадок та апеляція до контексту***

Бойко Сусанна

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

boiko.s@stud.onu.edu.ua

Багаточисельні мікроісторичні дослідження демонструють актуальність реконструкцій ідентичності людей минулого, які частіше за все залишались поза увагою джерел. Анна Ролеффес (Anna Roleffes) — удова, яку судили і стратили в 1663 р. в м. Брауншвейг по звинуваченню в чаклунстві, за аналогією до головних дійових осіб таких праць, була частиною "безмовної більшості". Судова

документація її судової справи налічує 48 одиниць, більше 10 з яких були створені не в Брауншвейзі, де вівся процес. Записи, складені в Брауншвейзі, Нойбрюці (Neubrück), Кампені (Campen), Гіфгорні (Gifhorn), Єні засвідчують про мережу осіб, різним чином пов'язаних із судом, фокус уваги якого зосередився на Анні Ролеффес. Отже, описаний комплекс джерел дозволяє зробити реконструкцію ідентичності ранньомодерної німецької селянки, визнаної відьмою.

Апеляція до контексту стала можливою за умови вивчення джерел, що висвітлюють особливості ранньомодерного життя та, зокрема, явища полювання на відьом. Виділимо дві збірки — "Вік жінки, вік чоловіка: джерела з європейської соціальної історії, 1400–1750 рр." під редакцією Моніки Чоджнеки і Меррі Візнер-Хенкс та "Вірування в відьом та суди над відьмами в Середні віки" під редакцією Пітера Георга Максвелла-Стюарта. Стала в нагоді праця "Чаклунські наративи в німецькому Ротенбурзі, 1561–1652" Елісон Роуландс, яка демонструє приклад реконструкції мережі соціальних зв'язків. Зразком блискучого психологічного аналізу проблематики чаклунства слугувала монографія Ліндал Ропер "Манія відьомства: терор та фантазія в бароковій Німеччині".

Намагання інтерпретувати матеріали справи Анни Ролеффес, відчуваючи за ними групу живих людей, реалізовувались за допомогою принципу психологічного тлумачення, а апеляція до контексту — типологічного методу інтерпретації. Джерелознавчий аналіз дозволив встановити інформаційні можливості судових записів, а синтез — вибудувати з розрізнених одиниць документації цілісну картину соціальних зв'язків.

Спочатку була створена часопросторова характеристика справи Анни Ролеффес: 1) встановлено актуальні локації та їхня контекстуальна специфіка; 2) здійснено хронологічний огляд композиції суду та визначено його системне місце. Потім ми звернулись до аналізу спектра персоналій: контингенту свідків, судового штату, консультантів та "недопитаних". Врешті, ми створили конструкт ідентичності Анни Ролеффес, врахувавши: 1) її показання та поведінку; 2) свідчення сторонніх осіб; 3) позицію представників суду.

Отже, виділимо низку висновків — результатів проведеного дослідження. Значний комплекс записів справи Анни Ролеффес не містить опису її зовнішності. Аналогічні характеристики відсутні також і до інших персоналій, що фігурують у документах. Таким чином, стать та вік (близько 63 років) виявились основними категоріями, за якими ми можемо візуалізувати звинувачену. Апелюючи до ранньомодерного контексту, ми побачили поглиблення "відьомського потенціалу" Анни Ролеффес. Якщо вік та стать свідчили лише про її "вразливість" перед Дияволом, то показниками конфлікту випадку із порядком контексту стали: 1) медичні послуги та ритуали, за які Анна Ролеффес отримувала платню (часто пивом або їжею); 2) її розгалужені соціальні зв'язки (звісно, не виходили далі Нижньої Саксонії, але й не обмежувались її селом); 3) книги, які звинувачена отримала від матері тощо. Це був період, коли індивідуальність людини розумілась в контексті соціальних зв'язків, до яких вона була залучена, підтвердження чого ми бачимо в поведінці свідків та можемо вгадати в самовизначенні Анни Ролеффес. За версією свідків, які впродовж процесу намагались дистанціюватись від неї, маємо відому селянку, із репутацією такої, що може більше ніж інші, а за рішенням Вищого суду міста Брауншвейг — "власність Сатани".

РОЗДІЛ X
РАННЬОМОДЕРНА
ТА МОДЕРНА
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

***Аграризованість ранньомодерного міста Речі Посполитої:
на прикладі Золочева в Руському воєводстві***

Баштевич Ярослав

Львівський національний університет імені Івана Франка

yaroslav.b189@gmail.com

Одним з важливих ідентифікаторів у розрізненні міського й сільського поселення є переважний характер економічних занять його мешканців. Зокрема, вважається, що місто це спільнота, з переважанням ремісничого чи купецького люду. Але попри це, воно також часто виступало й як великий аграрний центр.

Представники австрійської влади приєднавши Галичину наприкінці XVIII ст., відзначали високий ступінь аграризації. При чому не лише щодо численних малих міст та містечок, але й щодо першої десятки найбільших міст, до якої входив і Золочів. Дослідники зазначають, що аграризація міст в Речі Посполитій найбільше темпів набрала саме упродовж XVIII ст., що пов'язують із загальним економічним спадом держави. Але в Руському воєводстві міста й у попередні століття, в умовах воєнних лихоліть, чимало агропродукції вирощуватимуть самостійно. Питанням аграризації Золочева побіжно торкнулася Л. Харевічова, але тема потребує детальнішого дослідження.

Місто Золочів було оточене численними полями, сіножатями, пасовиськами, садами й, до певного часу, лісами. Міські судові книги переповнені справами про купівлю-продаж оброблюваних земельних ділянок чи суперечками щодо них. Так зовнішньо Золочів, як і більшість тогочасних міських поселень, більше скидався на село.

Сільськогосподарські угіддя розташовувалися відразу ж за міськими укріпленнями. У розрізі міської громади чітко розрізнялось три категорії: міщани, передміщани та фільварочани. Але й перші були власниками чималих земельних площ (згадуються й т. зв. "паробки", "коморники" на цих ділянках). Серед культур, що найбільше засівалися були: ячмінь та овес, дещо менше жито та пшениця. На кін. XVII ст. на міській території знаходилось п'ять млинів. Не лише для власних потреб, а й селяни з околиць могли возити зерно до міста для помолу.

Багато міщан тримало й тварин: волів та коней для запрягання в орні знаряддя праці та вози, дрібну та велику рогату худобу, безпосередньо для отримання молока та м'яса. При броварнях і пекарнях розводили свиней. Але були й обмеження в поголів'ї. При чому тварин могли утримувати й у будинках, що прилягали до Ринку. Поруч з містом існував великий пташник, що забезпечував міщан яйцями та м'ясом. Поблизу міста розташовувалися добре знані в Руському воеводстві рибні стави, а у XVI–XVII ст. Золочів відомий і солінням виловленої місцевої риби.

Серед міщан було чимало тих, хто володів пасікою (розташовувалась в лісі, на міських фільварках, й на самому передмісті), її ж могли передавати у спадок. Частинами (кількома "рпіамі") могли розраховуватися за борги. Були й ті, для кого бортництво було основним заняттям. До уряду золочівського підстарости було встановлено сплату обов'язкової "бджільної десятини" ("belcowe").

У власності міщан траплялися сади (іноді нараховували понад сотню плодкових дерев), згадується й кілька виноградників. Свіжі та сушені фрукти були предметом вивозу та торгівлі міщан. Фруктові дерева росли навіть на межах між землями (як ось сливові, що відмежовували землі власника від тих, що належали пароху костелу). Серед дерев, що найчастіше зустрічалися, були звичні й нам: сливи, яблуні, груші, черешні. Одними з найбільших садів в околицях опікувалася вірменська громада, яка оселилася в місті в XVII ст.

Сільське господарство міщан додавало чимало клопотів магістрату, зокрема, райці застерігали власників фільварків від вигання худоби під час сівби, стежили, щоб тварини не нашкодили міських укріплень, щоб міщани самовільно не засаджували вільні ділянки, бо ті необхідні при обороні тощо.

Додаткові заняття, якими займалися міщани, дозволяли їм забезпечувати своє прожиття. Чимало з них, окрім заняття власне ремеслом, встигало також працювати на землі. Хоча за заняттями певна частка міщан не надто й різнилася від селян, але їхній правовий статус був вищим.

**Побут козаків Олешківської Січі
в контексті теорії "степового фронтиру"**

Зубрєва Анастасія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

anastasiazubreva03@gmail.com

Олешківська Січ — перша Січ Війська Запорізького Низового, що розташована на території Османської імперії. Інтенсивні стосунки січового товариства з татарами відкривали великі можливості для їх взаємного впливу на різних етапах історичного розвитку. Саме панування татар у степовій частині України стало однією з провідних причин виникнення запорозького козацтва у придніпровських степах. Цим і цікава концепція Степового Кордону, яку сформулював ще в XIX ст. Фредерик Джексон Тернер, а розвинув Вільям Гарді МакНіл, визначивши Степовий фронтір Європи та його унікальні особливості на території України. Завдяки цій теорії можна вивчити побут козаків Олешківської Січі (та й інших сусідніх суспільств) за допомогою нової моделі бачення подій і процесів. Використовуючи її, дослідник має змогу знайти нову інформацію та пояснити процеси, яким не приділяли достатньої уваги.

Олешківська Січ не є достатньо вивченою через малу кількість письмових і археологічних джерел. Варто зазначити, що вже багато років її територія зазнається руйнуванню. Першою причиною є незаконне будівництво, яке зайняло околиці Січі, де вже неможливо провести розкопки, з кожним роком будівельні роботи ще більше наближаються до центру колишнього поселення, що загрожує збереженню культурної спадщини. Другою причиною є агресія росії, бойові дії загрожують цій культурній пам'ятці, яка є зовсім невивченою.

Метою дослідження є вивчення побуту олешківських козаків, визначення спільних рис з сусідніми суспільствами та їх особливостей за археологічними джерелами. При дослідженні цієї теми були розглянуті дані джерела: Телегіна Д. Я. "Часи козацькі. Січі Запорозькі." 1997 р., Бойко В. Я. "Розкопки на Олешківській Січі в 1994 році" 2000 р., Титової О. М. "Археологічне вивчення Олешківської Січі Низового Дніпра" 2011 р. тощо. Окремо варто зазначити здобутки Телегіна Д. Я.

і Титової О. М., які неодноразово проводили дослідження на територіях Січі та представили світові свої результати. Ці науковці мають велику кількість публікацій про вивчення життя козаків на Олешківській Січі та найактивніше проводили археологічні розкопки.

Хоч доля Олешківської Січі є трагічною, адже вона лише віддалено нагадувала лад, що існував у попередніх Січах та ще й знаходилась посередині великого Степового Кордону, між конкуруючими державами, але варто зазначити, що саме завдяки цьому, вона й стала яскравим об'єктом впливу Степового Кордону на побут місцевого населення. Січ є черговим зразком взаємовпливів різних культурних, військових, господарських і етнічних контактів. Дана тема й досі є актуальною, адже сьогодні наш народ так само знаходиться на перетині різних культур та інтересів, але ця проблема має дещо інше сучасніше забарвлення.

Резюмуючи, матеріали розкопок на території, що належала Січі, надали цікаву інформацію про матеріальну культуру населення, яка допомогла скласти докладніший портрет умов життя на Кордоні. Як результат, вдалося визначити чітку різницю між суспільствами (при умові тісних культурних контактів, що простежуються за археологічними даними), що може свідчити про їх масштабні відмінності. Адже є унікальним той факт, що носії цих різних культур поглинали елементи, що були для них зручними та корисними, але одночасно з цим їх контакти не переростали у щось суцільне та спільне.

Звуження автономії Гетьманщини (1654–1764 рр.)

Утенко Ярослав

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

utenko2021is12@student.karazin.ua

Звуження автономії Війська Запорозького є досить актуальною темою в період російсько-української війни. Сьогодні як ніколи слід детально розібрати методи та шляхи зменшення суверенітету українців у Російській імперії аби не зробити минулих помилок та зберегти незалежність славного козацького народу. Через

ліквідацію всіх адміністративних інститутів у протязі 1654–1764 рр. нація втратила право проводити дослідження, навчатись та писати рідною мовою і саме це вплинуло на появу комплексу провінційності й меншовартості козацького народу. Новизна роботи полягає у тому, що було переглянуто попередні роботи науковців і виявлено поступовий комплекс уподібнення Війська Запорозького до загальноросійського зразка.

Історіографічну базу дослідження даної теми можна розділити на декілька груп, а саме: імперська, радянська, сучасна. У 1822 р. було видано Бантиш–Каменським "Історію Малої Росії". У цій праці було приділено значної уваги дипломатичній і військовій діяльності гетьмана Б. М. Хмельницького. У 1857 М. Костомаров написав монографію "Богдан Хмельницький". Він вперше висловив думку про те, що національно-визвольна війна українського народу — це прагнення до незалежності України. Що ж до радянської історіографії, то треба сказати, що з 40-х рр. XX ст., тодішні дослідники відкинули концепцію міждержавних відносин між Україною та Росією. Проте після перемоги СРСР у Другій світовій війні, у науці з'явилася концепція "входження" Гетьманщини до складу імперії, представником якої був М. Подорожний. Переломним моментом в історіографії даного питання стали 80–90-ті рр. XX ст., обумовлені реформами на кшталт гласності та розпадом СРСР. Треба відзначити дослідників — В. Смолія та В. Степанкова, котрі розробили нову концепцію зносин та Національно-визвольної війни; О. Гуржія та Т. Чухліба, котрі звернули увагу на негативну роль царської влади щодо українців. Тож, розвідки сучасних українських істориків не закінчуються, а набувають нових обертів.

Джерельний комплекс дослідження політики уподібнення української нації в Російській державі досить різноманітний, а саме: листи (між Б. М. Хмельницьким та царем Олексієм Михайловичем), козацькі літописи, статті (Березневі, Переяславські тощо), укази самодержців щодо уподібнення нації та фольклор (пісні, думи, балади тощо).

Козацько-московські відносини були започатковані набагато раніше 1654 року. Перші контакти двох етносів були пов'язані з активізацією безпосередньо запорожцями на початку XVI ст., а саме

у період їхнього розселення на узбережжях Сіверського Дінця та Дону. Україно-московські зносини почали закріплюватися за гетьмануванні Б. М. Хмельницького, але відносно стійкими їх назвати не можна, ми б охарактеризували їх як дещо нестабільні. Великої уваги приділено Переяславській Раді та Березневим статтям як основам рівносторонніх відносин. Слід додати, що у ході дослідження були розібрані такі договори як: Переяславські, Батуринські, Московські та інші статті. За перший договором, московські воеводи отримали право перебувати не тільки в Києві, а у Ніжині, Брацлаві, Переяславі, Умані, Чернігові; козаки не мали права обирати нового гетьмана без дозволу царя; скасували права гетьмана призначати полковників і старшину без козацький рад. Значно похитнули становище автономії Батуринські та Московські статті, які були укладені проросійським гетьманом І. Брюховецьким. Особливе значення мав перехід Київської митрополії під юрисдикцію Московського патріархату, котра поглибила втручання Москви у внутрішні справи Гетьманщини.

Таким чином, звуження суверенітету українського народу протягом 1654–1764 рр. відбувалось поступово. Спочатку московські царі, скориставшись розколом Війська Запорозького і суспільства та подальшою "Руїною", почали звужувати автономію, особливо гетьманську владу. Надалі царизм прибів до розквартирування російських військ та розташування у гетьманському дворі резидентів (так званих "наглядачів"). Врешті-решт за наказом Катерини II було ліквідовано у 1764 році Гетьманщину, що призвело до подальшої агресивної асиміляції українців.

Участь Григорія Полетики у Глухівському з'їзді старшини 1763 р.

Городницький Богдан

Полтавський національний педагогічний

університет імені В. Г. Короленка

horodnytskyi@gmail.com

Після оголошення про запровадження в Гетьманщині посади підкоморія та виборів кандидатів на цю посаду у Глухові постало питання як ситуація повинна розвиватися в подальшому. 3 серпня було розіслано ордери, які оголошували 10 вересня з'їзд старшин

для перегляду проекту "Прав за якими судиться малоросійський народ". Приїхати мав кожен полковник із двома полковими старшинами та двома сотниками. Решту членів ради набрали з нової шляхти: зберіглося запрошення зі списком старшин та інших чинів, яке стало джерелом тези, що тоді у Глухові були присутні 56 бунчукових та 38 військових товаришів.

В історіографії відома промова "О поправлении состояния Малороссии", яка була виголошена на з'їзді, питання її авторства довго було дискусійним. Історик Д. Міллер був переконаний, що Г. Полетика, не міг бути її автором, можна стверджувати, що цей висновок історик зробив на основі згаданого списку запрошених старшин. Питання авторства розглядалося низкою істориків і довгий час приписувалося Михайлові Скоропадському. Дослідниця Т. Литвинова обґрунтувала припущення, що справжнім автором слід вважати саме Г. Полетику. Остаточну крапку поставив С. Білокінь, який опублікував укладений сином Г. Полетики Василем "Розпись рукописнымъ и другимъ сочинениям покойнаго отца моего, Григорія Андреевича Полетики", а також оригінал промови, яка значилася у списку.

Постать Г. Полетики та його доробок досліджувала обмежена кількість істориків: Т. Литвинова, М. Василенко, З. Когут, також один громадянин країни агресора. Окремо відзначимо, що питання Глухівської ради та змін судочинства 1763 р. розглядалося Д. Міллером, О. Лазаревським, І. Черкаським й О. Путром.

Новизна і актуальність полягає у дослідженні постаті Г. Полетики у контексті "адвоката" ідеї відновлення шляхетських судів у Гетьманщині. У доповіді проаналізуємо промову Григорія Андрійовича використовуючи підхід американського філософа Джона Серла, який було описано у статті "Що таке мовленнєвий акт". Підхід полягає у тому, найменшою та основною одиницею комунікації є інтенція, намір із яким автор робить певне висловлювання. Цей намір Джон Серл називає іллокутивним актом. Саме у контексті цього наміру слід розглядати конкретне висловлювання. Ми розглянемо промову Г. Полетики, наявні інформаційні одиниці, а також спробуємо вказати її адресатів. Це дозволить глибше зрозуміти її ретроспективне значення.

Г. Полетика закінчив Київську академію й більшу частину життя працював у Петербурзі на різних імперських посадах, він однак колекціонував історичні документи, книги та займався дослідженням минулого Гетьманщини. Його поява у Глухові виглядає несподіваною, але виголошені ним тези цілком вкладаються у тогочасний політичний дискурс. У промові він згадує усі стани, які проживали у Гетьманщині, оминає лише гетьмана. На це могли вплинути два фактори: несхвальне ставлення до централізованої гетьманської влади та персональні конфлікти у Петербурзі із гетьманом К. Розумовським.

Одних (іноземних поселенців та селян) він звинувачує у бідах інших (старшина, духовенство, купецтво), однак і пропонує вирішення цих бід, вся промова є своєрідним маніфестом до змін, однак пропозиції Г. Полетика штовхнуть суспільно-економічні відносини у минуле. Г. Полетика обстоював повернення до устрою, який існував до повстання гетьмана Б. Хмельницького. Виголошуючи промову він звертався до присутніх як до спадкоємців шляхти часів Хмельницького у праві яких повернути все як "було колись". Наміром автора було закріплення юридично нового укладу та захист привілеїв місцевої шляхти від посягань ззовні через повне повернення шляхетського судочинства, яке для Г. Полетика було основою суспільного порядку.

У результаті Глухівської ради з'явилися документи (гетьманський Універсал 19 листопада 1763 р. та Прохання малоросійського шляхетства 1764 р.), які відповідали основним тезам Г. Полетика. Було продовжено зміни у судовій системі, розпочато процес вирішення питання власності землі та вільного переходу селян.

***Рід князів Вишневецьких у політичному та культурному житті
українських земель у XIV – на початку XVIII ст.***

Золтан Олександра

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

alexandra2002zoltan@gmail.com

Вишневецькі були одним із наймогутніших та найвпливовіших князівських родів періоду XV–XVIII ст. В аристократичному прошарку

Великого князівства Литовського князі Вишневецькі займали поважне місце — родина меценатів, полководців, адміністраторів, оборонців православ'я та захисників української землі. Різні представники роду, за своїх часів, стояли біля витоків багатьох історичних процесів. Вишневецькі володіли величезними землями, багато з яких передавались у спадок та розширювались за рахунок династичних шлюбів.

Зміна дослідницьких уподобань наприкінці ХХ ст. призвела до актуалізації сюжетів, пов'язаних з історією окремих шляхетських родин як в плані сімейної історії, так і в плані їх впливу на загальнодержавні процеси. Проблемні питання, яким за радянських часів майже не приділялася увага, тепер стають все більш досліджуваними. Актуальним стає вивчення еліт, які виступали в ролі основної державотворчої сили, забезпечували законність і стабільність влади в регіонах. Саме тому вивчення та дослідження історії шляхетських родів або окремих представників всередині них є актуальним, адже це надає змогу краще розуміти сучасні історичні процеси та державотворчі чинники.

Історіографія дослідження представлена кількома групами історичних досліджень. В імперську добу дослідженням роду Вишневецьких займалися М. Стрийковський, К. Стадницький, Ю. Пузина. В радянський період даній проблематиці присвятили свої праці М. Попов, О. І. Баранович, В. О. Голобуцький. Сучасна вітчизняна історіографія представлена працями Н. М. Яковенко, Н. Грінко, Ю. А. Мицика. Не залишилися осторонь і представники зарубіжної історіографії — І. Чаманська, О. Ю. Кузнецов, Л. Винар.

Джерельна база дослідження представлена законодавчими актами та різноманітними актовими матеріалами ("Акти про заселення Південно-Західної Росії" та ін.), генеалогічними розписами ("Оксамитова книга"), та документами особового походження.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали напрацювання польських істориків про походження князів Вишневецьких. Для розв'язання поставлених завдань було використано такі методи: біографічний, історико-хронологічний, генеалогічний, просопографічний.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше рід Вишневецьких та діяльність його представників розглянуто у розрізі генеалогії та біографістики. Докорінно переглянувши та заново інтерпретувавши існуючі в історіографії версії, було виявлено та отримано нові результати, а саме — уточнено дані щодо походження Вишневецьких, створено колективний портрет представників роду, зазначено основні шляхи розширення територіальних володінь.

Під час дослідження було проаналізовано існуючі версії походження роду та, завдяки залученню широкого кола джерел, встановлено, що князі Вишневецькі походили від сина великого князя Литовського Ольгерда Гедиміновича, Корибута-Дмитрія. Князь Солтан — правнук Корибута-Дмитра, першим почав себе називати князем Корибут-Вишневецьким. У брата Солтана, Василя, народився син Михайло, який і став родоначальником князів Вишневецьких.

Базуючись на широкий джерельній та історіографічній базі було проведено комплексну генеалогічну розвідку. Від синів Михайла, Івана та Олександра походять дві лінії князів Вишневецьких. Друга лінія обірвалася на Михайлі (1673 р.), польському королі, а перша — на князі Михайлі Сервації (1774 р.), гетьмані литовському. Перша лінія дала такого відомого діяча, як Дмитро (Байда) Іванович Вишневецький. До другої лінії князів Вишневецьких належить не менш відомий князь Єремія (Ярема) Вишневецький.

Більшість представників досліджуваного князівського роду прославилися своєю меценатською та військовою справою. На теренах Лівобережної України виникла так звана "Вишневещина", або "Держава Вишневецьких" (в межах сучасних Полтавської, Черкаської та Сумської областей). Будучи найбільшим осередком володінь Вишневецьких, ця територія стала плацдармом для заселення та господарського освоєння не тільки Лівобережжя, а й Слобожанщини. Маючи власну армію, династичні зв'язки, значні статки та значний політичний авторитет, Вишневецькі вміло маневрували у руслі внутрішньої політики Речі Посполитої. Представники досліджуваного роду займалися не тільки розвитком своїх маєтків, а й виступали активними гравцями у зовнішній політиці Речі Посполитої та Московії, утримували військово-політичну

рівновагу на південних кордонах, стримуючи постійну загрозу татарських нападів.

Загалом, "епоха Вишневецьких" лишила величезну спадщину, яка сьогодні, в її духовному та матеріальному вимірах, не має кордонів та визнається світовим культурним надбанням.

Працевлаштування киян наприкінці XIX – на початку XX століття

Калитенко Таміла

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

kalytenko714@ukr.net

Бурхливий початок XX ст. спрямовував увагу істориків здебільшого на військово-політичний аспект історії України. У той же час історія повсякдення, як самостійна тематика для вивчення виділилася порівняно нещодавно. Актуальність теми пов'язана із недостатнім рівнем розробки та вивчення історії повсякдення, підвищенням цікавості дослідників до вивчення буденності міських спільнот як окремої історичної проблематики. Історія повсякдення дозволяє сформуванню розуміння про тенденції, що панували серед міського населення Києва, де активно відбувалася індустріалізація, розвивалося залізничне та транспортне сполучення, збільшувався потік населення на заробітки. Відповідно це все сприяло збільшенню кількості міського населення і розширенню Києва територіально. Хронологічними межами даного дослідження є від кінця XIX століття по 1914 рік. Верхня межа обумовлена початком активної індустріалізації, що змінює вигляд міста та проведенням першого в Російській імперії перепису населення 1897 року. Нижня межа обумовлена початком Першої світової війни, що докорінно змінює повсякденне життя населення.

Аналіз історіографії показав, що нині є дуже мало праць, які стосуються повсякдення киян даного періоду. Першою дослідницею, яка повною мірою висвітлила та систематизувала проблематику історії повсякдення Києва за рахунок київських періодичних видань 1905–1914 рр., стала Олена Левчук у дисертації "Газетна періодика Києва як джерело дослідження міського повсякдення (1905–1914 рр.)". Іншою

вагомою роботою є книга Тетяни Водотики "Історія повсякдення. Київ. Початок XX століття", в якій авторка у досить стислій формі висвітлює різні аспекти повсякденного життя Києва, включно із питаннями робітників та соціальної інфраструктури. Коротко перерахую дотичні до теми роботи: Михайло Рибаків "Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва", Ігор Гирич "Український Київ", Катерина Діса "Образ модерного міста в путівниках по Києву межі XIX–XX ст."

Тема є достатньо забезпеченою джерелами. Відтак, основу дослідження склали перший та єдиний перепис населення у Російській імперії 1897 року; періодичні видання преси: "Громадська думка", "Рада", "Боротьба", "Києвлянин"; спогади Євгена Чикаленка та Сергія Ярона; путівник М. Богуславського. Мною було використано історико-порівняльний та історико-системний методи.

У ході дослідження було виявлено, що з 1874 по 1897 рр. у Києві простежується збільшення у більш ніж 2 рази кількості мешканців. У місті переважало молоде працездатне населення, що дуже різнилося між собою родами занять. Про зайнятість серед міщан загальну інформацію надає періодична преса. Оголошення про пошук роботи демонструють професії, на які був попит серед роботодавців та працівників. До прикладу, у газеті "Києвлянин" найчастіше зустрічаються такі види занять: вчителька французької мови для дітей, няня, кухар, покоївка, садівник, кучер, лакей. Ці професії надавали людині право на проживання приїжджим. Також поширеними були такі професії як продавці, касири, музиканти на заходах, швачки, переписувачі паперів, працівники технічних галузей. Збільшується кількість найманих робітників, які працювали на великих підприємствах Києва (машинобудівний завод "Гретера і Криванек", завод "Арсенал", паровий млин Л. Бродського). З середини XIX ст. у Російській імперії здійснювалася розбудова залізниць, тому велика частка робітників працювала у цій галузі. З перепису 1897 р. також можна під черпнути інформацію про певні промисли, якими займались мешканці Києва.

Мною було зроблено висновки, що у даний період у Києві професійна зайнятість населення була досить різноманітною. Майже 80 % населення складали міщанство та селянство. Дещо менше було

дворян, духовенства та купців. Статистичні дані зазначених вище джерел дозволяють диференціювати та визначити основні професійні заняття різних груп населення Києва.

Кредитні установи у Буджаку на початку XX ст.

Шевченко Андрій

Громадська організація "Краєвєд" (Одеса)

shew7961@ukr.net

Питання поширення кредитних установ в Буджаку було фрагментарно досліджено у працях І. Пелівана, С. Новакова, Д. Шемякова. Хоча дослідники визнавали Буджак регіоном з ринковою економікою, однак розглядали його лише у контексті загальнобесарабського ринку. Тому висвітлення діяльності кредитних організацій саме в районі товарного сільського господарства (Буджак), який забезпечував чорноморські порти аграрною продукцією є актуальним питання сучасного краєзнавства. Значної уваги приділено діяльності та утворенню кредитних установ, їх операціям та ролі у фінансовому житті Буджака.

З кінця XIX ст. швидко поширилися кредитні товариства в Бессарабії. Бессарабська губерньська земська управа в листі до Аккерманської повітової земської управи 24 лютого 1892 р. повідомляла: "Губернські земські збори постановою від 12 січня 1897 р. уповноважили губерньську управу клопотати перед урядом про дозвіл земствам відкривати сільські банки та інші установи дрібного сільського кредиту".

Впродовж 1906–1911 рр. кількість кооперативів зросла з 23 до 165, позичальних кас — з 13 до 117. Уставний капітал позичальних товариств зріс з 9,7 до 14,6 млн. крб. Центрами кредитування були Кишинівське кредитне об'єднання та Дунайське кредитне об'єднання (м. Ізмаїл).

У 1905 р. нараховувалося тільки 3, у 1910 р. — 130, в 1913 р. — 231, в 1917 р. — вже 270 кредитних товариств. Їх зростання пояснюється тим, що вони отримували значні кредити у Державному банку для свого основного фонду. Аккерманське повітове земство повідомляло: "... кредитні товариства мають безумовні переваги перед іншими формами організації дрібного кредиту: по-перше, завдяки Міністерству

фінансів, кошти на їх утворення на перший випадок вже є готовими, а по-друге, існуюча в таких організаціях кругова порука, залучає кожного члена до живої участі, що сприяє ефективності та злагодженості дій самих товариств".

Кредитні товариства створювалися декількома жителями будь-якого стану (не менше 20 чол.), що підписали статут. Всі такі товариші вважалися власниками кредитного товариства, на загальних зборах обирали з свого середовища правління і раду. Правління видавало позики, отримувало їх і приймало внески. Рада спостерігала за справами, перевіряла звітність і ревізувала правління. Загальні збори, які складалися з усіх товаришів, встановлювали згідно статуту регламент, перевіряли видання позики, затверджували звіти, приймали нових товаришів тощо. Таким чином, кредитні товариства були більш надійними і зручними для сільського населення. "Для забезпечення населення у позиках можуть відкриватися в повітах так звані кредитні установи за загальноприйнятим статутом, що був виданий для цього урядом...".

Особливим видом кредитної діяльності була організація позиково-ощадних кас. У статуті кас вказувалось: "Позикою можуть користуватися тільки члени каси. Ті, хто бажає отримати позику мають заявити правлінню каси письмово: в якій кількості бажають отримати позику, на який термін, яким шляхом будуть сплачувати позику... Позика не могла перевищувати вартість капіталу позичальника і половини його місячної зарплати. Але за дорученням двох членів каси позика могла бути більшою. Внески приймалися від учасників каси і могли бути або грошовими, або у цінних паперах. Загальна сума грошових внесків від однієї особи не повинна була перевищувати 300 крб."

Приблизно такі були умови в товариствах взаємного кредиту. У 1901 р. в Аккермані, Ізмаїлі, Кілії, Болграді відкрилися філії Товариства взаємного кредиту. Капітал Товариства в зазначених містах не перевищував 109 тис. крб., а кредиторів нараховувалося понад 2500 осіб. Здебільшого кредит видавався на 14-100 крб., однак за дуже високою відсотковою ставкою — 25-60 % річних. Через високу процентну ставку 90 родин у Бендерах не могли своєчасно розрахуватися.

У 1906 р. відкрилася Бессарабська губернська каса дрібного кредиту. Вона видавала позики землевласникам для купівлі агротехніки, саджанців з-за кордону, будівництва елеваторів. На початку 1913 р. каса об'єднувала 40 кредитних установ в Аккерманському та Ізмаїльському повітах, які видали за відкритими короткостроковими кредитами 482 тис. крб., за короткостроковими кредитами — 304,75 тис. крб.

Місцеві кредитні установи виконували потрійну функцію: сприяли мобілізації коштів середньої і дрібної буржуазії на службу великому капіталу; прискорювали розвиток ринкових відносин, розширювали ринок збуту і забезпечували збут товарної продукції; великі банки в їх особі мали колективного клієнта і з меншим ризиком могли вести операції, у випадку неустойки стягуючи позичені суми за існуючою круговою порукою. Таким чином, кредитні установи сприяли завешенню формавання регіональної фінансової системи Буджака на початку XX ст.

Шляхи сполучення Волинської губернії XIX ст.

(за творами Ю. І. Крашевського)

Чорний Іван

Волинський національний університет імені Лесі Українки

johnchorniy@gmail.com

У дослідженні соціально-економічної історії Волинській губернії актуальною проблемою є історія розвитку транспортних комунікацій у XIX ст. Питання функціонування шляхів сполучення потребує детального опрацювання на широкому колі джерел. Одним із таких типів джерел є наративні джерела, зокрема праці польських письменників XIX ст.

Розвиток ґрунтових шляхів наприкінці XVIII ст. — у 1870-х рр. досліджував Василь Денисюк; вплив мережі доріг на розвиток міст Волині у другій половині XIX ст. розглянула Олена Прищепа.

Основним джерелом поданої розвідки стали твори Ю. І. Крашевського "Спогади з Полісся, Волині і Литви", "На Поліссі"

та "Уляна, повість поліська" та деякі інші. Вони проаналізовані з використанням загальнонаукових (аналізу, синтезу, узагальнення, дедукції) та спеціально-історичних методів (порівняльно-історичного, хронологічного та ретроспективного).

Юзеф Ігнацій Крашевський (1812–1887) — відомий польський письменник, публіцист, громадський діяч, який у 1830–1850-х рр. мешкав на Волині. У 1836–1837 рр. він подорожував по Волині та Поліссю, а згодом свої враження від цієї тривалої мандрівки виклав у "Спогадах з Полісся, Волині і Литви" (1840) та у низці літературних і публіцистичних праць.

Крашевський описав стан ґрунтових доріг Волинської губернії, природні умови, в яких вони пролягали, придорожню інфраструктуру — поштові станції, корчми, стайні тощо. Він акцентував увагу на тому, що дороги на Поліссі перебували в жахливому стані, тому пересування по них займало багато часу, а навесні та пізньої осені вони ставали непроїзними. Автор не забув наголосити на значенні корчм на дорогах як місць, де подорожуючі могли відпочити, переночувати та поїсти.

Важливо, що Ю. Крашевський також відзначив роль доріг у розвитку окремих містечок. Так, описуючи Торчин, він зазначив, що це містечко — невелике, але воно б занепало повністю, якби не поштовий гостинець, тобто дороги, про справність якої дбали поштові службовці. Цією дорогою користувалися місцеві купці, які регулярно з'їжджалися на кілька щорічних ярмарків до Торчина, перетворюючи таким чином його в місце локального товарообміну.

У повісті "На Поліссі" (1883) Крашевський вказав наявність поштових станцій на великих дорогах. Він зауважив, що на таких станціях було мало людей. Це свідчило про те, що дорожній рух не був інтенсивний. Звуки поштового дзвона, які сповіщали про прибуття поштарів з новинами, були чи не єдиною розвагою в монотонному житті навколишніх мешканців. Дороги також позначалися придорожніми стовпами з вказівками відстаней до найближчих населених пунктів.

В іншому творі "Уляна, повість поліська" (1842) Крашевський детально описав, в яких природних умовах пролягали дороги на Поліссі. Автор також відзначив, що в тих населених пунктах,

як лежать осторонь важливих поштових і торгових шляхів, "нічого не видно, нічого не чути".

Отже, у своїх творах Ю. Крашевський відмітив важливість шляхів сполучення як у господарському розвитку краю загалом, так і у розвитку окремих населених пунктів.

РОЗДІЛ XI
НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

**Політичні партії як інститут громадянського суспільства
в Україні: сучасний дискурс**

Журкін Єгор

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

egorzhurkin@ukr.net

З відновленням незалежності України розпочався активний процес формування нової політичної системи, складовим елементом якої стало утвердження принципів демократії та політичного плюралізму, створення дієвих інститутів громадянського суспільства. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю теоретичного осмислення формування і функціонування інститутів громадянського суспільства в Україні, що артикують інтереси та потреби українських громадян.

У сучасній історіографії відсутнє єдине тлумачення термінів, що пов'язані зі становленням громадянського суспільства, тривають дискусії щодо приналежності політичних партій до інститутів громадянського суспільства. Новизна полягає в тому, що узагальнено характеристику підходів до визначення громадянського суспільства та його інституціоналізації, проаналізовано дослідження присвячені приналежності політичних партій до інститутів громадянського суспільства.

Різні підходи до аналізу нормативно-правової бази формування політичної системи та громадянського суспільства в Україні, тлумачення термінів зустрічаються в працях Т. Бельської, Ф. Рудича, А. Кудряченка, В. Бесчастного, А. Костенко, Л. Юзькова, С. Головатого, М. Іванюка, В. Паценка, П. Любченка, Б. Заяць, Т. Наливайко та ін. Зокрема, Т. Бельська висвітлює тлумачення терміну "інститути громадянського суспільства" в українській та зарубіжній історіографії. Ф. Рудич вважає, що основним елементом громадянського суспільства є особа, то його елементи — всі ті соціальні інститути, які покликані сприяти всебічній реалізації особи, її інтересів, устремлінь. П. Любченко зазначає, що політичні партії є важливим інститутом громадянського суспільства, а держава, сім'я, місцеве самоврядування, громадські, релігійні організації, профспілки, політичні партії, засоби масової інформації є соціальними інститутами, на основі яких формується громадянське суспільство.

Серед джерел особливу увагу привертають конституційні проекти, нормативно-правові документи періоду відновлення та розбудови української незалежної держави. Зокрема, концепція нової Конституції 19 червня 1991 року, конституційні проекти в редакціях від 1 липня 1992 року, 27 травня 1993 року, 26 жовтня 1993 року, постанова Кабінету Міністрів України "Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики" від 03.11.2010 № 996 тощо. В документах зазначається, які соціальні інститути належать до громадських об'єднань, що таке громадянське суспільство та взаємовідносини між громадянським суспільством та державою. Методологічною основою дослідження стали наукові методи: історичний, аналізу та синтезу, індукції та дедукції.

Значна частина українських дослідників наголошує, що інститутами громадянського суспільства можуть бути лише організації, які не ставлять за мету отримання прибутку, в той же час європейська практика виділяє інститути громадянського суспільства відповідно до їхньої мети діяльності, а не організаційно-правових форм. Це стає підґрунтям до дискусій. Більшість дослідників обґрунтовують належність партій до інститутів громадянського суспільства тим, що вони відіграють основну роль у залученні мас до політики, доборі кадрів, їх підготовці й висуненні на посади в органи публічної влади. Інтереси і потреби різних груп населення виражаються через такі інститути громадянського суспільства як партії, органи місцевого самоврядування, суспільно-політичні об'єднання, незалежні засоби масової інформації, профспілки, асоціації підприємців, різноманітні творчі, наукові спілки, національно-культурні товариства, релігійні конфесії, сім'я, тощо.

Отже, у сучасному дискурсі питання становлення громадянського суспільства в незалежній Україні є проблемним, викликає дискусії щодо підходів до тлумачення термінів. Політичні партії в багатьох дослідженнях визначаються як важливі інститути громадянського суспільства.

Репрезентація пам'яті про Голокост у дитячій художній літературі у другій половині XX – на початку XXI століття

Пігарєва Анна

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

piharieva2018.7419869@student.karazin.ua

В останні два десятиріччя стрімко актуалізуються питання пам'яті про Голокост. Проте на рівні художньої літератури, а особливо дитячої, цей травматичний досвід досі лишається мало проговорений. Популяризація знань про Голокост є важливим елементом формування громадянського суспільства. Аналіз репрезентації пам'яті про Голокост у дитячій художній літературі дозволяє виявити як українське суспільство долає травматичне минуле. Метою дослідження є визначення особливостей репрезентації пам'яті про Голокост у дитячій художній літературі України та світу.

Українська історіографія зосереджується передусім на власне історичних проблемах вивчення Голокосту. Питання рецепції Голокосту в інших проекціях ще не набули статусу академічних. Натомість у західноєвропейських дослідженнях образ Голокосту в художньому літературному просторі є самостійним предметом історичних досліджень. Тут варто згадати передусім роботи Х. Босмаджян, В. Джамбастіані, А. Керцер та Л. Коккола. Джерельну базу дослідження складають двадцять творів про Голокост для дітей 6-11 років. Задля можливості їхнього комплексного дослідження, було сформовано базу даних, що містить інформацію про специфіку репрезентації пам'яті про Голокост у дитячих творах, дані про час зліту рівню публікацій книг на дану тематику, етнічну приналежність авторів, ступінь реальності подій в творах та найпопулярнішу вікову категорію книг про масове знищення євреїв для дітей.

Методологічною основою роботи є концепція П. Нора про "місця пам'яті" та дослідження "культурної пам'яті" А. Ассман. В цьому контексті дитячу художню літературу проаналізовано як "місце пам'яті". Дослідження передбачає використання таких методів, як історико-порівняльний, компаративний та контент-аналіз.

З 20 досліджених пам'яток світової та української літератури, 19 книг були випущені іноземними авторами та за підтримки іноземних видавництв. Цінність дитячих книжок про Голокост пояснюється й тим, що вигаданими історіями були лише 7, що були написані авторами інших національностей (французи — 1, американці — 2, англійці — 1, поляки — 1, італійці — 2). В усіх з проаналізованих книжок нами були виділені об'єкти, предмети, або щось абстрактне, що змушує дитину поглибитися в події, відчувати спокій, близькість до головних героїв та співчуття: іграшка рожевий кролик; кульки; біле мишеня; собака; пір'яне ліжко; ведмедики; світлячки; метелики; дерево; оливкове дерево; герої-кролики; кондитерський магазин; дружба; допомога дорослої людини; допомога добрих людей; сестринська любов. Також було виявлено, що більшість пам'яток дитячої літератури призначені дітям від 10 років і старше (11), на другому місці книжки для дітей від 8 років (5), на третьому — від 6 (4). За даними аналізу, кількість творів про масове знищення євреїв для дітей з 1970-х рр. і до сучасності збільшилася приблизно в чотири рази. Пік публікацій належить до 2010-х рр., а остання з книг опублікована в 2020 р.

Таким чином, специфікою дитячих книг про Голокост є фрагментарність, спрощеність і пом'якшеність — наявність яскравих картинок та "посередника" — реального або абстрактного предмету чи об'єкту для більш легкого сприйняття інформації. В більшості випадків історії реальні та написані євреями, що розповідають свої чи своїх родичів/знайомих спогади про власне дитинство, а також завершуються щасливим кінцем. Те, що книги регулярно випускаються, говорить про те, що тематика Голокосту в дитячій літературі продовжує розвиватися. В більшості випадків, це книги для дітей від 10 років. Нажаль, наразі відома лише одна українська публікація, проте виховання в дітей пам'яті про Голокост в Україні відбувається й за допомогою перекладів іноземних видань, яких з кожним роком стає все більше.

Образ кримських татар в шкільних підручниках сучасної України
Шворак Ірина

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

shvorak2021is13@student.karazin.ua

Після здобуття Україною незалежності постала проблема формування спільної історичної пам'яті для всіх її регіонів, почалося запровадження нового покоління шкільних підручників. Завдяки зусиллям радянських історіографів довгі десятиліття у масовій свідомості вирощувався міф про споконвічну ворожнечу між слов'янами і тюрками, між християнами і мусульманами, а отже — між кримськими татарами й українцями. Дані міфологеми продовжили існувати і в шкільних підручниках незалежної України. Вони писались у жорсткій етноцентричній парадигмі: українці та усі інші етноси. Тому не дивно, що кримські татари, які тривалий час населяли українські землі були представлені негативно, як завойовники, работоргівці, в контексті одвічної боротьби козаків за визволення. Після подій 2014 р., що значно вплинули на політичну свідомість громадян та спричинили переосмислення українців свого місця в історичній парадигмі разом з іншими народами, у шкільній програмі з історії України з'явилися деякі важливі епізоди з історії кримськотатарського народу, а саме: створення Першого Курултаю, проголошення Кримської Народної Республіки, примусова депортація татар із Криму, передання Кримської області до складу УРСР, кримськотатарський національний рух тощо.

Актуальність дослідження пояснюється необхідністю вивчення формування і динаміки образу репрезентації кримських татар у підручниках незалежної України. Наукова новизна роботи полягає у тому, що вивчення репрезентації образу кримських татар було здійснено на основі контент-аналізу сучасних підручників з історії рекомендованих Міністерством освіти та науки України.

Джерельна база роботи представлена шкільними підручниками з історії України 10-11 класів 2003–2019 років. Серед авторів можна зазначити О. Струкевича, С. Дровозюка, В. Власова, С. Кульчицьку, І. Романюка, Ю. Лебедева. Стосовно літератури треба відзначити

праці на тематику культури історичної пам'яті таких дослідників як Н. Яковенко, Я. Потапенка, Л. Нагорної, О. Бойка, Ю. Шаповалова.

Перші підручники незалежної України мали на меті чітко окреслити українську націю, її культуру, здобутки та територію. В той час коли про долю інших народів, що проживали поряд із українцями на цих теренах, згадки були або поверхові або їх не було взагалі. Проаналізувавши п'ять шкільних підручників для 10 класу рекомендованих Міністерством освіти та науки України, що були опубліковані в 2003–2012 роках, було встановлено, що лише в одному з них була поверхнева згадка про кримських татар як місцевих жителів Таврійської губернії. Дещо ліпша ситуація з підручниками для 11 класів. Але більшість згадок про кримських татар стосується лише однієї теми — депортації 1944 року. Нині ситуація зі шкільними підручниками в Україні помітно поліпшується. В підручниках почастишали згадки про кримських татар, Крим, Курултай, Меджліс, кримськотатарський національний рух та його провідників, почала приділятися увага кримському питанню, територіальній приналежності півострова. Інформація стосовної даної теми почала подаватися не лише за допомогою тексту, а й зображень, таблиць та карт. Учнів почали знайомити з визначними представниками кримськотатарського народу, а саме: А. Султаном, М. Джемільєвим, М. Османовим, Р. Годженовим. З'явилися завдання, що пропонують школярам проаналізувати ту чи іншу подію з історії кримських татар та висловити власну думку. Тим не менш в шкільних підручниках продовжують використовувати негативно забарвлені терміни, які були поширені ще в радянські часи. Досі можна зустріти помилки та використання недоречних позначень, таких як "татари" по відношенню до кримських татар. Не дивлячись на помітне збільшення обсягу інформації стосовно кримських татар у шкільних підручниках, кримську тематику все ще продовжують подавати окремо від загальних тенденцій чи аналізу культурного, соціального чи економічного розвитку українських земель.

Як показують результати дослідження, після довготривалого радянського впливу, образ кримських татар у шкільних підручниках

був сформований здебільш негативно, їх описували як зрадників, ворогів православної віри, завойовників тощо. Проте дана ситуація почала змінюватися у останні декілька років. Можна помітити збільшену динаміку згадок кримських татар та Криму після подій 2014 року, зміни торкнулися і якості репрезентації. Відбувається новий етап у формуванні та становленні їх образу у шкільних підручниках сучасної України.

Георгій Жуков: війни пам'яті в меморіальному просторі Харкова
Короткова Єлизавета

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
korotkova2021is14@student.karazin.ua

Наукова проблема дослідження полягає у вивченні динаміки інструменталізації образу Георгія Жукова в меморіальному просторі Харкова. Наукова новизна роботи визначається тим, що в дослідженні проаналізовано твердження дослідників стосовно проблеми політики пам'яті в меморіальному просторі на конкретному прикладі в локальному середовищі (м. Харків) — "місця пам'яті", яким є Георгій Жуков.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що робота дасть змогу прослідкувати метаморфози і їхні причини символічного значення постаті Г. Жукова в колективній пам'яті українців, а саме харків'ян. У контексті подій сьогодення, в умовах війни з Російською Федерацією, історична політика України спрямована на максимальний розрив усіх, насамперед культурних зв'язків із країною-агресором, цей процес можна простежити на прикладі стрімкої "декомунізації" постаті Жукова в Харкові, хоча, до повномасштабного вторгнення місцева влада намагалася всіляко саботувати ліквідацію Г. Жукова з публічного простору міста. Саме тому важливо розбиратися в механізмах і принципах конструювання "місць пам'яті", в причинах і передумовах їхніх "життя та смерті". Мета — дослідити інструменталізацію образу Г. Жукова протягом 1990-х – 2020-х років в меморіальному просторі Харкова.

Питаннями, що стосуються проблеми історичної пам'яті в публічному та меморіальному просторах займалися Моріс Альбвакс, що ввів в науковий обіг термін "колективна пам'ять"; П'єр Нора, який розглядав проблему окремішності пам'яті та історичної науки в наш час, і найбільш відомий за працею "Les lieux de mémoire" ("Місця пам'яті"); Барбара Шацька, Георгій Касьянов, Лариса Нагорна, Юрій Шаповал, Олександр Гриценко, що аналізували проблему взаємодії історії та пам'яті також і на теренах України та інші.

Джерельну базу дослідження складють нормативно-правові документи; свідчення представників місцевого самоврядування та громадського сектору в соцмережах та ЗМІ. Методи дослідження спираються на поєднання підходів сучасних студій пам'яті та історичної урбаністики.

Хід роботи полягав у вивченні та аналізі наукової літератури стосовно напрямку "memory studies"; далі — в обробці нормативно-правових актів та документів держустанов; після цього фокус дослідження змістився на дані ЗМІ, думки містян та висловлювання представників Харківської міськради. Здобута інформація була проаналізована та об'єднана, були сформульовані висновки. Результати дослідження показали, що влада активно вписувала в контекст історії України маршала Жукова, зокрема в локальному середовищі (на прикладі міста Харкова), і намагалася конструювати в уяві громадян відчуття близькості і спільності "радянських народів", а також спільної Перемоги у "Великій Вітчизняній війні" задля власної вигоди. Кінець такої риторики настав із початком повномасштабної війни з Росією, коли мер Харкова Ігор Терехов заявив: "Усе, що використовується РФ в пропагандистських цілях, — все буде перейменовано".

Отже, дослідивши динаміку інструменталізації образу радянського діяча Георгія Жукова протягом 1990-х – 2020-х років в меморіальному просторі Харкова, стає зрозумілим, що позиція акторів історичної політики щодо "маршала Перемоги" змінювалася відповідно до умов політичної ситуації. З 1990-х рр. були започаткована комеморація Жукова, цю постать місцеве самоврядування інтерпретувало як героя,

завдяки якому була звільнена територія УРСР (зокрема й Харків) та здобута перемога у Другій Світовій. Місцева влада до останнього відстоювала право вшанування пам'яті Жукова в Харкові, навіть після ухвалення декомунізаційних законів (бо він "маршал, що виграв війну і не причетний до політики комунізму") й аж до розгортання повномасштабної війни, що поклала початок тотальній декомунізації. Це торкнулося й особи Жукова в Харкові, постамент якому повалили, урбанонім — замінили, уже без перешкоди місцевого самоврядування.

***Репрезентація образу Тараса Шевченка в політиці пам'яті:
імперський, радянський та сучасний виміри***

Кабаргіна Варвара

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

kabarginmobile@gmail.com

Постать одного з найвідоміших українців усіх часів — Т. Шевченка є об'єктом інтересів у галузі "memory studies" в сучасному дослідницькому полі не лише істориків, поетів, письменників, мовознавців, а й політиків, соціологів та культурологів. Постать Кобзаря є "каменем спотикання" не лише через наявність двох наративів: націоналістичного й радянського (ностальгійного), а й через появу нових альтернативних версій, які ставлять під сумнів ототожнення Шевченка як символу нації що, в свою чергу, породжує "конфлікти" та "війни пам'ятей".

Метою даної роботи є аналіз репрезентації образу Т. Шевченка крізь призму імперського, радянського та сучасного дискурсів для розуміння формування національної ідентичності українського суспільства сьогодні. Однією з головних ідей є визначення широти інтерпретацій образу поета, що в соціокультурних та політичних умовах творення нової України сьогодні має актуальне значення.

Історіографія представленої роботи базувалася на наукових розвідках Є. Кротевича, Я. Потапенка, І. Бражицької, Г. Боряка, які працювали над вивченням "руйнації" імперського образу Кобзаря, працях радянських авторів М. Марченка, О. Романишина, І. Гуржій,

які висвітлили історичні погляди Т. Шевченка з позиції радянського дискурсу, дослідженнях Є. Альварт, G. Siedina, B. Масненко, О. Ройтбурда, спільним для яких було вивчення конструювання і трансформації образу Т. Шевченка як місця пам'яті в сучасній Україні, роботі Я. Грицака, в якій було проаналізовано взаємозв'язок конструювання пам'яті про Кобзаря з політичним контекстом у сучасній Україні.

Джерельну базу дослідження складають документи та нормативні акти імперського часу, які забороняли розповсюдження української літератури й творів Кобзаря зокрема (Валуєвський циркуляр, Емський указ), матеріали радянської доби: від політичних сатир, інвектив та агітстатей у навчальній літературі до шкільних підручників, книжок для позакласного читання, формулярів "Кобзаря" та спогадів, а також матеріали сучасної періодики, укази президентів України тощо.

Фокусом дослідження є сукупність наукових підходів та ідей в галузі "memory studies", представлених концепцією місць пам'яті П. Нора та науковими доробками А. Ассман. Робота передбачає використання як загальнонаукових методів — контент-аналізу, кластерного та компаративного аналізу, метод синтезу, включеного спостереження, так і конкретно історичних: історико-системного, хронологічного та історико-персоналістичного. Методологічною основою роботи є міждисциплінарний підхід, завдяки якому можна систематизувати та проаналізувати конструкти, які формувалися під час інтерпретацій образу Т. Шевченка в різні хронологічні періоди.

Дослідження умовно можна поділити на три етапи: на першому було проаналізовано формування конструкту пам'яті про Т. Шевченка в імперський період, для якого характерним стало "заперечення" та "забуття" персоналії на державному рівні, визначено головних акторів, які конструювали "негативний" образ Т. Шевченка та ступінь ефективності цієї кампанії на території України та Росії. На другому етапі було досліджено трансформацію пам'яті та "бронзування" образу Т. Шевченка в дусі соцреалізму, надання Кобзарю статусу народного революціонера-демократа, поширення пропаганди "братання" двох народів — українців та росіян, використовуючи постать Шевченка

тощо. Для третього етапу характерним є еволюція образу Кобзаря в незалежній Україні: визначено головних акторів формування пам'яті про Т. Шевченка, проаналізовано загальний образ поета-художника, що транслюється у маси, механізми сучасних комеморативних практик, руйнація монолітного образу Т. Шевченка, порівнюючи із імперським та радянським наративами. Важливим також є питання глорифікації діяча: з одного боку — еволюція "культу" Шевченка: поява "шевченкофільства" в сучасному українському суспільстві та комерціалізація пам'яті, з іншого — тенденції до "шевченкофобії": деконструкція та іронізація постаті Т. Шевченка в мистецтві, критика "постколоніального синдрому", пов'язана із поділом українського суспільства та наявністю різних дискурсів — націоналістичного та радянського ностальгійного (проросійського).

Репрезентація образу Т. Шевченка функціонує не лише в історичній та культурній пам'яті України, а й державній політиці пам'яті зокрема. Сьогодні ми можемо спостерігати, як образ поета використовується політиками, громадськими діячами та активістами, представниками культури для конструювання наративів, які нерідко містять свідомі маніпуляції та політизують образ Кобзаря для власних цілей. Отже, Т. Шевченко є винятковою фігурою і незважаючи на кількість оцінок, ми можемо спостерігати унікальну інтегративну роль цього діяча для українського суспільства сьогодні, бо постать Кобзаря є частиною різних дискурсів, проте її об'єднувальний потенціал як місця пам'яті для українського народу є беззаперечним.

Вячеслав Чорновіл: політик на тлі епох

Астахов Гліб

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

glebastahov4@gmail.com

Сучасні події війни в Росії проти України актуалізують інтерес до вивчення процесів державотворення і проголошення Незалежності наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. Однією із центральних постатей цих процесів був відомий дисидент, співзасновник Народного Руху України за перебудову Вячеслав Чорновіл.

Вивчення біографії В. Чорновіла та його громадсько-політичної діяльності на тлі епохи дозволяє не лише розкрити його вплив на процеси державотворення, а й глибше реконструювати механізми цих процесів, дослідити його ідейні зв'язки з іншими діячами того часу.

Об'єктом дослідження є суспільно-політичне життя УРСР 1980-х – на початку 1990-х рр. Предметом дослідження є політичний портрет В. Чорновола. Джерельна база дослідження представлена законодавчими деклараціями та актами УРСР, такими як Декларація про державний суверенітет, Акт про незалежність України тощо. Не менш важливими історичними джерелами є періодичні видання газети "Літературна Україна" та самвидаву "Український вісник" — наприкінці 80-х рр. XX ст.

Історіографічна база роботи представлена переважно працями вітчизняних істориків XX ст. До найбільш цінних належать роботи В. Деревінського, Г. Касянова, В. Кіпіані. Внесок кожного із них визначається об'єктивним оглядом громадської та політичної діяльності В. Чорновола.

Діяльність В. Чорновола протягом досліджуваного періоду можна поділити на основних три етапи, а саме, його участь у Гарбачовській політиці "гласності" і боротьба з консервативною місцевою партійною верхівкою. Другий етап пов'язаний із формуванням Народного руху України за перебудову, активною організацією громадської діяльності на Галичині, участю у виборах до Львівської обласної ради та впровадженням нових законів щодо засад державної регіональної політики. Третій етап діяльності В. Чорновіла пов'язаний із його діяльністю у Верховній Раді України та участі у розробці Декларації про державний суверенітет України та Акту проголошення незалежності України.

В. Чорновіл прагнув незалежної політичної позиції, плюралізму думок, відстоював національну гідність та національну думку, виступав за оборону людських, національних прав. Усе своє життя він відстоював думку соборності Української держави. Вячеслав Чорновіл бачив Україну незалежною, суверенною, демократичною, правовою, багатопартійною державою у колі європейських держав.

Досить критично відносився до колишніх партійних керівників, які були при владі вже в незалежній Україні.

Вагомим був внесок Вячеслава Чорновола в суспільно-політичну думку України завдяки його журналістській та публіцистичній діяльності. Це засвідчила його яскрава як практична, так і теоретично-публіцистична діяльність написання аналітичних статей в журналі "Український вісник".

Особливий внесок Вячеслава Чорновола можна було побачити на державних посадах на Львівщині та у Верховній Раді України. Чорновіл отримав великі можливості та реалізував їх задля розбудови державотворчих задумів.

Образи військових формувань Другої світової війни у міському просторі Харкова, Донецька, Дніпра, Запоріжжя та Одеси
Чегринець Святослав

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
cegrinecs03@gmail.com

У Харкові, Донецьку, Дніпрі, Запоріжжі та Одесі як і в усьому СРСР комеморизація Перемоги у Другій світовій війні серед "місць пам'яті" інтенсивно розпочалася у 1960-х рр. У цей же час, в Радянському Союзі почався процес переходу від "політики визначеності наперед" до "політики вічності". У цей час стало зрозуміло, що комунізм це утопія, тому радянські еліти від створення образу щасливого майбутнього перейшли до обіцянок "захист від ворогів". Якщо раніше центральне місце займав образ "Жовтневої революції", то тепер на перше місце вийшов образ "Великої Вітчизняної війни". Образ "Жовтневої революції" малював світ, що прямолінійно йде до щасливого майбутнього. Увічнення ж "Великої Вітчизняної війни" вимагало вічного повернення фашистів із Заходу, які завжди хотіли знищити СРСР. Тобто це була спроба з одного боку залякати людей ворогом, з іншого — мобілізувати їх. Безмежна надія поступилася місцем вічному страху, а він служив виправданням для гігантських витрат на звичайні та ядерні озброєння часів "холодної війни". Грандіозні військові паради на Червоній

площі мали показати: СРСР незмінний. Суспільство вже не могло розраховувати на майбутнє, йому на зміну прийшла ностальгія про "Велику Вітчизняну війну". Однак це "минуле" мало бути "ідеальним". Власне з цим у конструюванні образу про "Велику Вітчизняну війну" використовувалися "історії жертвовності", маніпуляції, табування та ін. Не оминули ці процеси політики пам'яті такі міста як Харків, Донецьк, Дніпро та Запоріжжя.

97 % "місць пам'яті" Харкова присвячені Червоній армії (у тому числі НКВС), УПА — 2 %, Чехословацькій армії — 1 %. В Одесі на Червону армію припадають 99 % образів, на Румунську армію — 1 %. В той же час, у Донецьку, Дніпрі та Запоріжжі на Червону армію припадають 100 % "місць пам'яті".

Відсутність "місць пам'яті" УПА у радянський час пов'язана з радянською політикою дискредитації та систиматезації їх як колаборантів та злочинців. Радянська історіографія стверджувала, що антинацистський рух на окупованих територіях СРСР був лише радянським, а будь-які "буржуазні націоналісти" (під ними, за рідким виключенням, малися на увазі усі нерадянські військові формування) не були самостійною силою в роки війни, а лише "німецькими маріонетками", які "відірвані від народу". Таким чином, воїни УПА випадали із загального дискурсу радянського міфу Великої Вітчизняної війни. Така тенденція частково зберігалася в незалежній Україні, навіть у цей період радянська політика дискредитації УПА, як "посібників фашистів" все ще мала відчутний вплив на суспільство. Соціологічні дослідження 2000-х рр. показали, якщо на Західній Україні екстремізмом сприймається "комунізм", то в Східній Україні — "націоналізм" як різновид "фашизму".

Поява у 1992 р. пам'ятника УПА в Харкові, єдиного на Лівобережній Україні, було складовою процесу "реабілітації" представників вищезгаданого військового формування. Характерно, що ставлення до пам'ятника УПА у Харкові було цілком толерантним аж до часів загострення політичного протистояння та радикалізації настроїв після подій Революції Гідності (виключенням був лише епізодичний інцидент, коли у 2006 р. пам'ятник знесли представники Євразійської

спілки молоді, але незабаром його швидко відновили). У 2013 р. за рішенням міської влади Харкова пам'ятник УПА був знесений, однак у 2014 р. відновлений. Справедливо додати, що до цього часу міська влада досить індивідуально ставилася до окремих приватних ініціатив зі створення меморіальних місць. Увага міської влади впала на пам'ятник саме на тлі радикалізації суспільства і "воєн пам'яті". У 2017–2019 рр. пам'ятник зазнавав нападів проросійських вандалів.

Образи армії Чехословаччини у Харкові з'явилися ще у радянський час. Причиною цього є те, що військові формування, які складались з громадян Чехословаччини, на чолі з Людвігом Свободою, воювали на боці СРСР на Східному фронті. В СРСР намагалися використовувати військові формування, сформовані з народів Європи для створення образу Радянського Союзу як "визволителя". Після Другої світової війни саме Чехословацький військовий корпус став основою для формування збройних сил комуністичної Чехословаччини.

Образи Румунської армії з'явилися в Одесі лише у період Незалежності. В СРСР не висвітлювалася участь в агресії та злочини армій союзників Німеччини. Попри те, що Румунська армія разом з Вермахтом окупувала Одесу та брала роль у військових злочинах. Тим не менш, участь Румунії у війні проти СРСР не висвітлювали. За радянських часів причини вступу таких країн як Румунія та Фінляндія у війну проти СРСР не заглиблювалися. В основному все пояснювалося їх "капіталістичним устроєм", і, як наслідок, ненавистю до "єдиної соціалістичної держави". Румунський реваншизм за відібрану Бессарабію замовчувався. Лише у 2013 р. в Одесі була відкрита меморіальна дошка "в пам'ять про жертви румунських окупантів у 1941–1944 рр."

Підбиваючи підсумок, відзначимо, що репрезентація пам'яті про Другу світову війну у міському просторі Харкова, Донецька, Дніпра, Запоріжжя та Одеси у 1943–2020-ті рр. зазнали трансформації. За радянських часів "місця пам'яті" та об'єкти топоніміки усіх п'яти міст ретранслявали виключно радянський канон. У період з 1991 по 2013 рр. у Харкові, Дніпрі Запоріжжі та Одесі, хоча майже не було "воєн пам'ятей", однак з'явилися епізодичні виразники нерадянської

пам'яті про Другу світову війну. У 2014–2021 рр. через російську агресію проти України у Харкові, Дніпрі, Запоріжжі та Одесі почалися процеси декомунізації та відмежування від радянських наративів. Це відзначилося реакцією прихильників радянських дискурсів, що супроводжувалося низкою "воєн пам'ятей". Стосувалося це і "місць пам'яті" та "об'єктів топоніміки", які присвячені УПА.

***Співпраця українського та єврейського націонал-комунізму
в УСРР (1919–1920 рр.)***

Єременко Юлія

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
yu.yeremenko@karazin.ua*

Питання співіснування українських та єврейських політичних партій у добу Української революції 1917–1921 рр. сьогодні є маловивченим. Втім, вельми перспективними для подальшого вивчення є сюжети з історії співпраці українського націонал-комуністичного руху з єврейськими сіоністами-комуністами на території УСРР. Спільний політичний простір, привабливість лівих рухів як таких зумовили появу ідеологічних лакун, де український та єврейський національні рухи розвивалися як паралельно, так і разом.

За оцінками сучасних істориків, співпраця між українськими та єврейськими націонал-комуністами обумовлена схожими політичними орієнтирами, спільним баченням вирішення національного та соціального питання, розчаруванням в методах діяльності більшовиків (С. Гірик, О. Любець, О. Шкіль). Дослідники з української діаспори порушують проблеми генези українського націонал-комунізму, його специфіки, історії окремих політичних партій (С. Величенко, Ю. Борис, І. Майстренко). Основою джерельної бази дослідження є програми політичних партій, періодична преса та джерела особового походження. Новизна роботи полягає в тому, що вперше здійснено спробу виявлення закономірностей оформлення українського та єврейського націонал-комуністичного рухів. У межах дослідження використано методологічні підходи нової політичної історії та соціального конструктивізму.

У серпні 1919 році за схожим сценарієм утворюються дві націонал-комуністичні партії — Українська комуністична партія (боротьбистів) та Єврейська комуністична партія "Поалей Ціон". Сюжети оформлення двох партій називаємо схожими з таких причин: несумісність політичних поглядів у ЦК УПСР та ЄСДРП "Поалей Ціон" розколола партії на два крила: тих, хто підтримував УНР, та тих, хто виступав за прорадянський вектор; синхронне створення та спільний ідеологічний курс з вирішення національного та соціального питання на тлі радянського будівництва. Головним завданням боротьбистів було створення самостійної радянської України, дистанційованої від більшовиків Комуністичним Інтернаціоналом у межах Всесвітньої Федерації Радянських Республік. Природньо, що "Поалей Ціон" підтримувала такі політичні амбіції боротьбистів та з-поміж всіх лівих партій обрала співпрацю саме з УКП(б). По-перше, за перспективою успішного виконання цього завдання стояло й вирішення єврейського питання включно, по-друге, "Поалей Ціон", як і більшість соціалістичних партій в УСРР, мала претензії до тактики більшовиків. Тож, у період з 1919 по 1920 рр. боротьбисти починають тісну співпрацю з "Поалей-Ціон". Обґрунтування необхідності створення екстериторіальної автономії для етнічних меншин стало беззаперечною точкою дотику обох партій. Докази спільних поглядів щодо необхідності надання автономії етнічним меншинам у межах майбутньої самостійної радянської УСРР присутні як в боротьбистському проєкті Конституції Всесвітньої Федерації Радянських Республік, так і в ідеологічних документах "Поалей Ціон". Міжпартійний контакт боротьбистів та "Поалей Ціон" підтримувався й просвітницькою діяльністю (спільне читання лекцій в клубах чи гуртках УКП (б) та ЄКП).

Можемо констатувати, що співпраця боротьбистів та "Поалей Ціон" була важливою віхою в розвитку націонал-комуністичної течії в УСРР. Ледь не вперше почали озвучуватись ідеї про входження етнічних меншин до УСРР як майбутнього члена Всесвітньої Федерації Радянських Республік виключно на добровільних засадах. Це унікальний приклад консолідації українських та єврейських політичних сил у період Української революції, реалізований

як реакція лівих соціалістів на колоніальну політику більшовиків. Втім, падіння націонал-комуністичних партій через тактичну інтеграцію червоного імперіалізму більшовиків у радянське будівництво УСРР призвело до монополізації влади. Як результат УКП (б) та ЄКП "Поалей Ціон" поглинуті КП(б)У в 1920 р. та 1922 р. відповідно, що знаменувало цілковиту залежність від РКП(б).

Періодичні видання для дітей та підлітків в УСРР (1930–1940 рр.)

Водошняк Христина

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

kvodosnak@gmail.com

Пресу справедливо вважають голосом своєї доби, але також вона є яскравим виразником державної політики особливо це стосується СРСР. Тому газети й журнали мають неабияку цінність для істориків. Наразі не існує спеціальної праці, яка б була присвячена дитячій та юнацькій періодиці 1930–1940-тих років. Саме тому, актуальним стає аналіз дитячої преси цієї доби, яка мала неабиякий ідеологічний вплив на своїх маленьких читачів та містить велику кількість цінної інформації.

Через призму таких газет і журналів як "Піонер", "Чиж", "Мурзилка" можна простежити зміни у внутрішній політиці радянської України та як вони відбивались на змісті періодичних видань, як діяла комуністична пропаганда, краще зрозуміти повсякденність радянської дитини.

Актуальність дослідження передовсім обумовлена тим що, ця тема спеціально не була досліджена. У роботі ставляться такі завдання для вивчення: феномен пропаганди, використання періодики як інструменту поширення певної ідеології. Тема війни, що активно використовувалась на сторінках дитячої преси, воєнізація суспільної свідомості, вплив війни на молоде покоління. Гендерний аспект, різниця у вихованні дівчат та хлопців в СРСР, державна політика щодо цього питання.

Серед сучасних робіт, присвячених історії дитячої преси виділяються дослідження Ю. Стадницької, В. Владимірова, Т. Трачук

та інших. Серед закордонних праць можна назвати роботи, що побіжно торкаються досліджуваної теми: Л. Колесової, А. Фатєєва, К. Келлі та інших. Проте більшість наукових розвідок присвячені загальним проблемам преси, або окремим аспектам (наприклад, педагогічним). Джерельною базою цього дослідження стали передовсім періодичні видання для дітей та підлітків, котрі видавались в УРСР, а також деякі інші джерела (зокрема актові матеріали, якими регламентували діяльність редколегій періодичних видань тощо) та законодавчі акти.

У ході дослідження увага була зосереджена на висвітленні таких основних питань: формування комуністичної системи поглядів на шпальтах дитячої та підліткової преси, процес поступової "мілітаризації" та формування "образа ворога" в дитячій періодиці на передодні Другої світової війни, а також гендерна орієнтованість дитячої періодики.

Проаналізувавши дитячу періодику 1930–1940-тих років можна стверджувати, що протягом цього періоду комуністична ідеологія посідала провідне місце в дитячій пресі. Держава використовувала пресу як інструмент впливу та виховання молодого покоління відповідно до політики партії. Процес "воєнізації" дитячої преси можна поділити на декілька періодів: початок 1930-тих рр. — пошук внутрішнього ворога, підкреслення небезпеки з боку капіталістичних країн; кінець 1930 – початок 1940-х рр. — акцент на політичній напрузі у світі, перед початком нової війни, підготовка дитячої свідомості до воєнних дій. Що стосується гендерного питання, то можна стверджувати, що 1930-ті роки вважаються періодом "великого відступу" від революційної політики стосовно сім'ї, до пропагування традиційних цінностей сім'ї.

Таким чином, розглянувши розвиток періодичних видань для дітей та підлітків в УРСР протягом 1930–1940-х років, можна відзначити, що більшість журналів та газет цього періоду мали яскраво виражене ідеологічне забарвлення та проголошували своєю метою виховання "людини нового типу". Виховання такої "нової людини мало починатись саме з дитячого віку. Влада тримала видання під своїм контролем, політичний курс, а також його зміни яскраво відбивалися у змісті періодики.

**Творчий і публічний доробок Романа Бжеського
у волинський період життя**

Швалюк Софія

*Кременецький фаховий медичний коледж імені Арсена Річинського
sofiasvaluk60@gmail.com*

Сьогодні у період російсько-української війни, варто говорити про історію України та її видатних осіб, які її творили. Особливо про тих, які піддалися забуттю у радянський період нашої історії. У міжвоєнний час XX ст. і частково під час Другої світової війни на Волині проживав емігрант з Наддніпрянської України Роман Бжеський, громадсько-політичний діяч, історик, поет, літературознавець, публіцист. Актуальність нашого дослідження зумовлена науковим інтересом до публіцистичної спадщини Романа Бжеського у волинський період життя. Адже, його праці допомагають зрозуміти хід нашої історії, боротьби українців за свою незалежність.

Життєвий і творчий шлях Романа Бжеського був предметом дослідження низки вчених. З-поміж публікацій слід відзначити роботи Я. Дашкевича, який у збірнику "Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури" представив історіографічну довідку про діяча. Дослідниця Т. Демченко у праці "Син України Роман Бжеський", на основі архівних джерел і спогадів, висвітлила діяльність та публіцистично-науковий спадок Р. Бжеського. Вчена І. Скакальська у монографії "Історія України в особах: волинська сторінка міжвоєнного періоду XX ст." подає біографію та аналіз творчості Р. Бжеського. У виданні "Прелюдія поступу (праці 1924–1934 років)" є вступне слово доньки М. Андраде-Бжеської про нього. Краєзнавець Г. Чернихівський у нарисі "Маловідомий Роман Бжеський" із збірника праць "Портрети пером: Статті, есе, рецензії", відкрив для українців Р. Бжеського.

На початку 1920 р. Роман Бжеський перейшов радянсько-польський кордон та поселився у Кременці Волинського воєводства. Дослідниця Галина Сварник, яка вивчала листування Романа Бжеського з Дмитром Донцовим, яке зберігається в архівах Варшави, характеризує громадсько-освітню діяльність Бжеського на Волині в 20-30-их роках XX ст. таким чином: "Виходячи з досвіду, здобутого в революційні роки, він узявся вишколювати національно свідому молодь, організувавши конспіративний курс "Українознавства".

В кременецький період життя Р. Бжеського виходять його патріотичні поетичні твори. У 1923 р. в журналі "Веселка" видрукувана поема "Срібносиня легенда", присвячена січовим стрільцям, вірші "Легенда Крут", "22 січня", "Тим, що полягли під Базаром". Зазначимо, що його поезію "За власну могутню державу" О. Глукко (слухач підпільних курсів Бжеського) поклав слова на музику. На Кременеччині та сусідніх територіях цей твір співали як національний гімн, а згодом його співали вояки УПА (текст та мелодія надруковані у 25-му томі "Літопису УПА").

Роман Бжеський активно співпрацює із "Літературно-науковим вісником", його співробітництво із згаданим виданням припадає на той час, коли головним редактором був Д. Донцов. Тому світогляд молодого Бжеського формувався під впливом ідей часопису та й самого автора інтегрального націоналізму. Як послідовник ідей Д. Донцова Р. Бжеський у публіцистичних статтях ставить питання майбутнього устрою та незалежності української держави. У рукописі статті "Національне та земельне питання" Бжеський підкреслює важливість розв'язку земельної справи на користь селян.

Пізнавальним та багатими на історичні факти є мемуари Бжеського "Характерник. Згадки з минулого (1916–1921 рр.)". У праці "Український націоналізм" Бжеський пише, що необхідно наблизити процес перетворення народу в націю і прискорити боротьбу за державність, як основну мету визвольної боротьби.

Отже, Романові Бжеському належить чільне місце в українській історіографії консервативного націоналістичного напрямку. Його ідеологічні переконання формувалися під потужним впливом Д. Донцова. Ідеї Романа Бжеського є важливими в наш час, коли ми воюємо проти ворога, про якого автор написав чимало публікацій ("Зброя Москви", "Плани Москви щодо України"). Проте, творчий здобуток Бжеського залишається маловивченим та невідомим широкому загалу.

**Погляди української політичної еміграції уенерівського напрямку
на початок Другої світової війни**

Сергійчук Тарас

ДУ "Інститут всесвітньої історії" НАН України

taras.serhiichuk@ukr.net

Друга світова війна назавжди змінила історію людства. Вона стала причиною загибелі десятків мільйонів людей на всій земній кулі та радикально змінила політичну карту планети і так чи інакше вплинула на всі країни та народи світу. Україна знову як і в Першу світову війну стала ареною боротьби для великих держав, через її територію проходили фронти, мільйони українців брали участь у бойових діях, переважна більшість у складі Червоної армії. Проте на самому початку війни, станом на 1939 р., українські землі знаходилися у складі чотирьох держав — СРСР, Польщі, Румунії та Угорщини (яка окупувала на початку цього року Карпатську Україну). Війна почалася з нападу гітлерівської Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 р. і вже з цього моменту українські землі відчули на собі тягар цієї війни, оскільки до складу II Речі Посполитої входили Східна Галичина та Волинь за Ризьким мирним договором 1921 р., який був підтверджений у 1923 р. Антантою. Близько 100 тисяч українців було мобілізовано до лав польської армії.

Українська політична еміграція пильно слідувала за буремними подіями, які розгорталися у світі. Націоналістичне крило, очолюване ОУН, спершу схилялося до держав Осі, які за думкою багатьох націоналістів мали допомогти відбудувати українську державність на уламках СРСР та Польщі. Та частина української еміграції, яка залишалася вірною Уряду УНР в екзилі (Державний центр УНР, далі — ДЦ УНР) мала іншу думку і відчувала однакову відразу як до тоталітарного режиму в СРСР, так і до Третього райху. Одним з головних виразників ідей та поглядів цієї частини еміграції був тижневик "Тризуб", заснований ще у 1925 році за ініціативою Симона Петлюри. На сторінках цього видання ретельно відслідковувалися усі політичні події, які стосувалися України. Редакція журналу та автори статей приділяли велику увагу і загальноєвропейським справам,

висвітлювали основні політичні події, які відбувалися протягом міжвоєнного періоду.

Політична криза, в яку поринула Європа і загострення боротьби великих держав, не могли не відобразитися на сторінках "Тризубу". Українська еміграція ретельно відслідковувала усі важливі міжнародні події, розуміючи що вони так чи інакше вплинуть на подальшу долю України. В даних тезах робиться спроба проаналізувати ставлення української політичної еміграції уенерівського крила (тобто тієї частини емігрантів яка орієнтувалася на ДЦ УНР) до початку Другої світової війни. Джерельною базою для цього слугуватиме власне сам тижневик "Тризуб". Актуальність цього дослідження зумовлена важливістю відобразити погляди та позицію того спектру української еміграції котрий залишався лояльним уряду УНР в екзилі, тому що більшість сучасних досліджень котрі стосуються періоду Другої світової війни та діяльності української еміграції концентруються переважно на діяльності націоналістичних організацій, передусім ОУН. Наукова новизна даного дослідження передусім полягає в тому що Тризуб в українській історіографії дуже поверхнево досліджувався як джерело, в основному дослідники концентрувалися на видавничій та організаційній стороні Тризубу.

Перші згадки про можливість загальноєвропейського конфлікту на сторінках тижневика з'являються задовго до початку повномасштабної війни. Так, ще восени 1937 року Олександр Лотоцький (його ім'я було приховане під псевдонімом *Observer* — авт.) писав, що "в Європі війни немає, її нібито ніхто не бажає й усі бояться її, але всі немов стоять покрай її і кожної хвили чекають на неї". Автор відзначав, що усі держави Європи, навіть менші, постійно озброюються попри почасти скрутне фінансове становище і стоять наготові майбутньої війни. Британія, як писав О. Лотоцький, витрачала небачені за всю її історію "скажені гроші", а Німеччина "проводить маневри, які вона не робила і за часів Кайзера перед Великою війною".

Проте на той момент Лотоцький ще не вважав, що війна може початися і в Європі. На користь цієї думки він наводив той аргумент,

що Громадянська війна в Іспанії хоч і спровокувала втручання інших європейських держав з обох сторін конфлікту, все ж не призвела до прямого зіткнення між ними. На його думку причиною цього було те, що "війни ніхто не хоче" і всі готуються тільки до оборони, а не до нападу. Є досить показовим, що двома ворогуючими таборами Лотоцький вважав новостворену вісь Берлін-Рим, якій протистоїть вісь Париж-Прага-Москва. Арбітром між ними виступає Британія. Він вважав, що насправді війни міг хотіти лише сталінський СРСР, для того щоб розпалити світову революцію. Він дійшов до висновку, що або Великобританія все таки вмовить Францію розірвати з СРСР, в іншому випадку війна розпочнеться, проте тільки на сході континенту та припускав що "вона не буде мати вигляду справжньої війни, а буде дуже подібною до того самого невтручання, яке ми ще й сьогодні спостерігаємо в Іспанії".

Привертає увагу думка кількох авторів тижневика про долю Карпатської України, яка проголосила незалежність в березні 1939 р. Попри те, що редакція співчувала боротьбі закарпатських українців і наголошувала на тому, що "карпатські брати захищаючи свій коханий край, боронили перед байдужим світом честь і славу Нації Української", все ж таки вважала її безнадійною. Вони відкидали думку що український народ зможе здобути державність чужими багнетами, вочевидь посилаючись на те що Августин Волошин та інші діячі Карпатської України мали значні сподівання на допомогу Німеччини (як відомо Волошин звернувся з окремим зверненням до Адольфа Гітлера з цього приводу).

Привернула увагу авторів тижневика також спроба західних демократій — Великобританії та Франції у травні 1939 року укласти угоду з Радянським Союзом щодо спільного альянсу проти країн Осі, передусім Третього Райху. Позиція редакції полягала в тому, що цей альянс в перспективі не приніс би нічого західним демократіям і виграти від нього могла тільки більшовицька Москва, яка на їх думку змогла б продовжити час панування над поневоленими нею народами. В тижневику було опубліковано висновки, які випливали зі звернення голови уряду УНР В. Прокоповича до британського прем'єр-міністра

Н. Чемберлена. Головними тезами цих висновків було те, що Москва використовує Комінтерн для експансії комуністичних ідей, а відтак являє собою постійну загрозу для цивілізації; неросійські народи поневолені Москвою і далі продовжують свою боротьбу і цей факт об'єктивно обмежує обсяги військової допомоги, яку СРСР міг би надати західним державам; Україна не вважає себе пов'язаною пактами, що на думку уряду УНР, були нелегітимне заключені в її імені московським урядом.

Уже у липневому номері Тризубу констатувалося, що "давню вже весь світ не переживав такого тривожного літа як сього року". Незважаючи на формальний мир, на думку редакції, в Європі йшла війна економічна і війна нервів. Найгарячішою точкою тогочасної європейської кризи (як згодом виявилось — справедливо) автори тижневика визначали Данциг (Гданьск). Редакція закликала емігрантів з "Великої України" зберігати "особливу обережність, стриманість і холонокровність". Видання заклиало дотримуватися нейтралітету на той випадок, якщо наявне загострення протиріч призведе до відкритої війни.

"Сталось... сьогодні вранці німецьке військо розпочало загальний наступ на Польщу і в кількох місцях перейшло її кордон. Благородні спроби врятувати мир і, досягши справедливого порозуміння уникнути збройного конфлікту — не повелися" — такими словами розпочався номер Тризубу за 1 вересня 1939 року після серпневої затримки. "Німеччина нападаючи на Польщу, ставить Європу і світ під загрозу незчислимих бід, безмежного нещастя і нечуваної руїни" — йшлося на сторінках тижневика. Попри доволі лояльне ставлення у довоєнні роки до гітлерівської Німеччини УНРівського крила еміграції, що відображалось на сторінках видання і головним чином, як сказано вище, було зумовлено надією на Райх як на потенційну силу, що зможе завдати поразки СРСР, з огляду на яскраво виражену антибільшовицьку риторику Гітлера, з початком повномасштабної війни уряд УНР в екзилі, а разом з ним і редакція Тризубу зайняли чітку антинацистську позицію.

Проаналізувавши вищенаведений матеріал можна зробити певні висновки. По-перше в українській еміграції було чітке розуміння того,

що в Європі й світі назріває міжнародна криза, яка може привести нової великої війни. По-друге українська еміграція як до початку війни, так і після вважала своїм головним ворогом СРСР, який для нею був не тільки ворогом України але і головним провокатором міжнародної кризи і нестабільності. Цей факт мав ключовий вплив на погляди української еміграції унерівського крила на війну, котра розпочалася в Європі та на її зовнішньополітичну орієнтацію.

По-третє, хоча ДЦ УНР і близька йому частина емігрантських кіл спочатку доволі лояльно ставилися до гітлерівської Німеччини, вважаючи її потенційним союзником у боротьбі з більшовиками, одразу після початку війни вони чітко зайняли сторону західних демократій — Великобританії та Франції і виступили на підтримку Польщі, а Німеччина була засуджена за агресію та за пакт з більшовиками. Тобто можемо побачити що незважаючи на тимчасову втрату державності, українська політична еміграція зберігала чітке усвідомлення національних інтересів, пильно відслідковувала зміни в міжнародній обстановці і її не покидала надія на те, що ці зміни зрештою можуть привести до відродження незалежної Української держави.

Як би не розгорнулися події, — українці добре знають, де їх місце в страшних і рішучих перипетіях світової драми, що надходить в жахливій грозі і бурі воєнній. Ми разом з Францією, Англією і Польщею" — йшлося у заяві з приводу початку війни. Редакція видання аргументувала це тим що, стоячи на стороні вищезазначених країн, вони обстоюють право і українського народу на державну самостійність. Звичайно, однією з причин такої зміни позиції було те, що Німеччина заключила з Радянським Союзом сумнозвісний пакт Молотова-Ріббентропа, у відкритій частині якого була угода обох сторін про ненапад і нейтралітет СРСР в конфлікті Райху з Польщею та Заходом, а в таємній (як дізналися згодом) про розподіл сфер впливу у Європі між двома державами, у тому числі західноукраїнських земель, котрі входили до складу Польщі. Створення німецько-радянського альянсу (хоч і тимчасового) в очах української політичної еміграції лояльної до ДЦ УНР нівелювало Третій Райх в якості

потенційного союзника в боротьбі з більшовизмом, якого вважали головним ворогом.

***Мотиви більшовицьких репресій щодо костьольної громади
Харкова в 1920–30-х рр.***

Красновський Микита

Харківський національний педагогічний університет

імені Г. С. Сковороди

krasnovskiyunik@gmail.com

Той, хто зрікається віри, вже не хвилюється за свої вчинки. Втрачається страх "божого суду", забувається культурне надбання, а суспільство починає звірити. Саме це сталося на Харківщині в 1920–30-х рр. Більшовики прагнули знищити в людях традиційні цінності, релігійну свідомість, християнську мораль. Під удар кулаку "пролетарської свободи" потрапили в т. ч. поляки-католики.

Питання більшовицьких репресій проти польської громади нашого регіону знайшло відображення в збірниках документів "Поляки Харківщини на тлі радянського тоталітарного режиму" (Т. 1, 2), працях О. Рубльова, В. Репринцева, В. Золотарьова і ін. Але вивченню репресій проти харківської костьольної громади не приділялося досить уваги в історіографії. В цьому й полягає наукова новизна даного дослідження.

Тези спираються на аналіз змісту матеріалів ДАХО, репрезентованих в збірниках документів "Поляки Харківщини на тлі радянського тоталітарного режиму" (Т. 1-2). Використовувалися принципи об'єктивності, науковості та історизму, методи аналізу, синтезу, узагальнення, історико-системний і конкретно-історичний методи. Метою дослідження є вивчити мотиви більшовицьких репресій проти костьольної громади Харкова в 1920–1930-х рр.

Польська діаспора міста сформувалася внаслідок появи Харківського університету (1804 р.) і першого католицького храму — собору Розарію Пречистої Діви Марії (1831 р.). Зі зміцненням більшовицької влади у Харкові (1920 р.) польська громада міста і її осердя (собор Успіння Пресвятої Діви Марії) зазнають репресій.

Для керівництва ВКП(б) стає звичним образ поляка-ворога, а відданість цієї національної меншини католицизму лише посилювала недовіру до неї більшовиків. Храм функціонував до 1940 р., але ситуація навколо нього ставала дедалі загрозливішою.

Аналіз матеріалів ДАХО дозволяє простежити долю костелу і поляків, які відігравали важливу роль в його житті. Постанова про висунення обвинувачення Вінценту Ільгину (26.10.1926 р.), настоятелю костелу, демонструє, що саме в його діяльності найбільше дратувало більшовиків — ідеологічна альтернатива, намагання зламати "залізну завісу" і виконання несанкціонованих державою публічних функцій. Зокрема, о. Ільгину закидали здійснення релігійних обрядів без попередньої реєстрації в РАГСі, переховування "нелегальної літератури", антирадянську агітацію. Постанова про адміністративну висилку В. Ільгіна (листопад 1926 р.) конкретизує його "антирадянські вчинки". Занепокоєння в репресивних органах викликав зміст проповідей, навчання польських дітей Закону Божому, контакти з Німецьким і Польським консульствами в цілях отримання забороненої главлітом літератури або сприяння виїзду католиків за кордон.

Не менш цікавим є випадок Броніслави Біллер, членкині костельної ради, яка самовіддано опікувалася касою взаємодопомоги, покликаною підтримати нужденних членів громади. Обвинувальний висновок у слідчій справі щодо Б. Біллер (21.12.1930 р.) ілюструє прискіпливість слідчих НКВС та їх бажання нейтралізувати цю важливу фігуру костельного середовища. Підставою для арешту стало приймання пожертвувальних від Польського та Італійського консульств (25 руб. від кожного щомісячно). Важливим нюансом була конспірація внесків. Б. Біллер маркувала грошову допомогу позначкою "X", тобто — невідомий. Благодійність дипустанов більшовики вважали небезпечним явищем. Звідси — звинувачення Б. Біллер у шпигунстві, а факт її тривалої роботи на благо храму дозволяв інкримінувати цій жінці зговор з репресованим о. Ільгіним.

Важливо зрозуміти, що НКВС не потребував підстав для арешту. Цей бюрократичний нюанс міг бути розв'язаний слідчим, після

взяття під варту. Репресії мали підтримувати страх серед поляків, а спровокувати каральні дії могла навіть чиясь набожність. Радянська влада вважала церкву конкурентом у боротьбі за душі людей. Логіка була проста: якщо добре ставишся до релігії й церкви, то погано ставишся до радянської влади.

***Біженство на теренах Харківської губернії в роки
Першої світової війни***

Фісак Юлія

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
julia.fisak19021633@gmail.com*

У перші десятиріччя ХХ ст. багатьом народам, зокрема й українцям, довелося пройти крізь складні випробування соціально-політичних катаклізмів та жахи принесені кривавими подіями Першої світової війни. Масовість біженства, внаслідок війни, призвела до появи гострих проблем — епідемій, зубожіння та злиднів біженців, підвищення рівня дитячої смертності, психологічного напруження у суспільстві. В Російській імперії біженство набуло безпрецедентної кількості переміщених людей і, в більшості випадків, переміщення носили примусовий характер.

Актуальність дослідження проблеми полягає в тому, що в результаті бойових дій мирне населення західних губерній Російської імперії було вимушене покинути свої домівки. Через трішки більше ніж 100 років після завершення Першої світової війни, питання біженства залишається актуальним, як для сучасного світу загалом, так, зокрема, і для України в умовах російсько-української війни.

Історіографію дослідження умовно можна розподілити на кілька груп. Серед праць радянського періоду слід назвати дослідження Волкова Є., Грана М., Анфімова А., Китаніної Т., Маєвського І. та Погребинського О. Сучасна українська історіографія представлена працями Ресента О., Янишина Б., Лозинського А., Лазанської Т., Жванко Л., Доніка О., Загребельної Н. Мазура О., Барана І. та ін. Серед

зарубіжних авторів, що займалися дослідженням даної проблематики, слід назвати праці Гранта П., Гетрелла П., Корженевського М. Джерельна база дослідження представлена законодавчими актами, матеріалами преси та періодичними виданнями, епістолярними джерелами.

Під час дослідження було використано загальнонаукові (теоретичного та логічного рівнів) методи: конкретно-пошуковий, порівняльний, критичний, проблемно-хронологічний, узагальнення і систематизації, статистичний.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше на матеріалах окремої губернії було розглянуто питання вирішення проблеми біженства у роки Першої світової війни; охарактеризовано рівень впливу та наслідки імперської політики щодо врегулювання проблеми біженства; з'ясовані ідеологічні аспекти, через які проблеми, пов'язані з біженством, поглиблювалися. У дослідженні, на матеріалах окремого регіону, проаналізовано політику імперського уряду щодо примусового переселення людей з територій бойових дій. Під час дослідження було розглянуто витоки проблеми масового біженства та означено негативні наслідки цього явища.

Базуючись на джерельних та історіографічних матеріалах було проаналізовано особливості вирішення проблеми біженства на території Харківської губернії, визначено розмах, основне місце виходу втікачів, географія розселення, вікові групи біженців, проаналізовано їхній психологічний стан, матеріальні втрати тощо.

Отже, від початку Першої світової війни 1914 р., коли почалося масове біженство із західних територій України та велика кількість населення вимушена була шукати прихистку, Харківська губернія стала одним з основних центрів допомоги біженцям. Благодійні організації працювали для забезпечення допомоги біженцям, військовослужбовцям, які перебували на фронті, а також для покращення умов життя місцевого населення. Серед біженців були в основному жінки, діти та люди похилого віку. Також слід зазначити про етнічну багатоманітність серед вимушених переселенців. Благодійні організації не лише забезпечували матеріальні потреби, але й відігравали консолідуючу роль.

Після лютневих подій 1917 р. проблеми біженства перейшли на новий рівень. Українська Центральна Рада у досить неоднозначному положенні, оскільки Тимчасовий уряд Росії не бажав визнавати правомірність української влади у вирішенні проблеми біженства, що відповідно призвело до балансування органів соціального захисту біженців між урядами.

Права дитини в Радянській Україні 1920-х роках

Яворський Андрій

Харківський національний педагогічний університет

імені Г. С. Сковороди

andriyavor@ukr.net

В роботі відображається проблема суперечливих історично-правових аспектів захисту прав дитини в ранній радянський період, пропонується дослідити юридично-педагогічні основи законодавства "Ранньої Радянської України 1920–1930 рр.". Наукова новизна роботи пов'язана з тим, що у ній здійснена спроба системного аналізу проблеми захисту прав дитини, досліджено основні методи проблеми за допомогою міждисциплінарного історично-юридичного підходу.

Проблема захисту прав дитини нажалі залишається актуальною для сучасного суспільства. Війна, наростаюче сирітство, соціальні і політичні зміни, не стабільне матеріальне становище батьків і безробіття, трудова міграція безпосередньо впливають на зростання на зростання дитячої злочинності в сучасній Україні. А відтак наростає необхідність захисту прав дитини відповідно до Конвенції про права дитини.

Проблема захисту прав дитини того часу не була комплексно досліджена в історіографії. У першій половині 1920-х років з'явились праці радянського вченого-правознавця П. Люблінського. Л. Василевський у своїй праці "Голгофа дитини" визнавав проблему несприятливих умов захисту прав дитини означеного часу. Також вивченням проблеми захисту прав дитини працювали юристи-кримінологи М. Гернет, Н. Гришаков, Е. Немировський.

В 1924 році в Харкові виходить в світ праця Марії Ісаківни Левітіної псевдонім Маро "Безпризорные.Социология.Быт.Практика работы", в якій також торкається проблеми захисту основоположних прав дитини, це була перша друкована книга про Колонію імені Горького під керівництвом видатного педагога А. С. Макаренка. Такі дитячі злочини як проституція, жебракування, "пісенно-музичне" шахрайство дітей, катакомбні банди неповнолітніх злочинців аналізуються в цій роботі. В 30-ті роки над цією проблемою небагато працювали Я. Чаплигін та С. Ейсман, оскільки вважалося що дитяча злочинність подолана. Відновлення інтересу до захисту прав дитини спостерігається на початку 1950 років в працях П. Середа, С. Чех. У 70-80 роках до історії прав захисту дітей зверталися М. Черняк, В. Рудкіна, А. Хмирьова. Вивченням прав дитини в ранній Радянській Україні займалися також зарубіжні науковці: німецький науковець Г. Хіллінг, британський вчений Р. Конквест, американський історик Г. Фішер та інші.

Саме 1920-ті роки виявились важливим періодом у становленні й розвитку радянської історіографії захисту прав дитини. 1 липня 1920 року НКО УСРР схвалив "Декларацію про соціальне виховання дітей", де прописувалися основні засади не тільки виховання дітей але і їхнього захисту. На початку 1921 року ВУЦВК і РНК УСРР прийняли рішення про реєстрацію всіх не тільки безпритульних, але малолітніх правопорушників і направлення їх в колонії на перевиховання. Проблема дитячої злочинності набула наскільки великих масштабів, що було засновано всеукраїнське добровільне товариство "Друзів дітей", як громадський підрозділ Центральної комісії допомоги дітям при ВУЦВК. З 1927 року товариство почало діяти як самостійна громадська організація. Товариство брало участь у правовому вихованні дітей. За постановою від 10 червня 1921 року "Про організацію відкритих дитячих будинків" створювалися установи соціальної реабілітації малолітніх правопорушників — полуреформаторії, прийомники, ізолятори, комісії та колонії. Діяльність комісій спрямовувалась на юридичну допомогу дітям з метою викорінення дитячої злочинності. Зростання числа злочинів, яке було

призупинено 1925–1927 років, відновилося приблизно в 1929 році, тобто з початком форсованої індустріалізації та колективізації.

Політика радянської держави в 1920 роках щодо захисту прав дитини та боротьби зі злочинністю серед дітей мала негативний характер. Загалом дитина примушувалася до праці, була позбавлена права сповідувати з батьками свою релігію, позбавлена права на визначення індивідуальності, самовизначення та інших природних прав дитини.

Український радянський авангард у 1920–1930-х роках

Спасьонова Єлізавета

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

elizavetaspasenova@gmail.com

Актуальність обраної теми обумовлена з'ясуванням політичних та мистецьких орієнтирів у діяльності авангардистських письменників у соціокультурному контексті 1920–1930-х років та їх взаємозв'язку з політикою радянської влади. Новизна полягає у всебічному розгляді українського авангардистського руху: як процесу, який набував розвитку до революційних подій 1917 року, а потім був скерований радянською владою. У науковій роботі висвітлено еволюцію представників авангардного літературного мистецтва до послідовників соцреалізму. Мета роботи дослідити наслідки впливу радянської влади на розвиток літературного мистецтва та подальший перехід від авангарду до соцреалізму.

Джерельна база становить маніфестографія авангардизму в Україні, Італії та Росії, були проаналізовані літературні праці М. Семенка, М. Бажана та В. Еллана-Блакитного. Окрім цього, задля відображення основних моментів політики комуністичної партії в галузі культури були використані "Проект тез ЦК РКП(б) про політику на Україні", постанову Політбюро ЦК КП(б)У про "Політику партії в справі української художньої літератури". Історіографію цього дослідження в основному складають праці Олега Ільницького, Галини Складенко, Анни Білої і також Станіслава Кульчицького.

Важливим є відстеження витоків італійського та російського авангардизму в українській моделі, які передували хронологічно та були підвалиною для розвитку. Такий підхід дав змогу з'ясувати, що, по-перше, український авангардизм є невідокремленим і взаємозалежним явищем від загальносвітових тенденцій та, по-друге, з-поміж низки таких характеристик, як негативізм та "деіндивідуалізація", авангардизму притаманне і явище політизованості, як індикатор того, що митець з футуристичної точки зору виступав борцем за політику. Тому окремою визначальною ланкою є політичні орієнтири у творчості та життєписі авангардистів. У цьому контексті можна виокремити діяльність авангардистів, — М. Семенка, який ще на службі у Владивостоці в 1917 році вступає до РСДРП (б); Миколи Бажана, який перейнявши авангардистські атрибути, разом із Гео Шкурупієм публікувався в газеті "Більшовик", що видавалась у Києві протягом 1919–1921 років та була органом КП(б)У; Василя Еллана-Блакитного, який у 1917 році написав вірш "Тобі, Україно моя, і перший мій подих, і подих останній", апогеєм якого є революційні мотиви.

Другий етап дослідження полягав у з'ясуванні взаємозв'язку культурної політики в СРСР з авангардним літературним мистецтвом. У цьому аспекті доцільно провести паралелі між політикою партії в галузі культури та, власне, діяльністю авангардистів та знайти точки перетину.

Орієнтиром культурної політики радянської влади у перші роки становлення радянської влади було толерантне ставлення до української культури та мови. Передусім це зумовлювалось хитким положенням радянської влади на українських землях, оскільки різка політика радянзації в поєднанні з політикою "воєнного комунізму" викликала супротив місцевим населенням.

25 квітня 1923 року була започаткована коренізація (українізація) з метою зміцнення авторитету влади в національних районах та формування необхідних умов задля подальшої модернізації суспільства, а сенс полягав у приборканні рухів, викликаних революційними процесами. Виокремити у цьому плані можна,

наприклад, співпрацю КПРС з партією "боротьбистів", одним із лідерів якої був В. Блакитний; ідею "боротьби двох культур", у цьому моменті партії потурало авангардистське протиборство з Шевченком та заперечення минулого в ім'я майбутнього; вплив партії на літературні дискусії 1925–1928 років, які у свою чергу спричинені лібералізацією.

Після того, як літературна дискусія набула політичного змісту з виходом памфлетів "Аполеглети писаризму" М. Хвильового партія почала чинити "напад" на Хвильового за допомогою видань, підконтрольних їй, наприклад, "Вісті ВУЦВК". З червня 1926-го року на пленумі ЦК КП(б)У було визнано, що партія не керує українізацією, а вже в 1929 році авангардисти блокувались з ВУСПП "під виглядом боротьби з правими в літературі". Згодом, зі створенням ПРОЛІТФРОНТУ Хвильовим, можливо виявити різкий протифутиристичний запал. Як зазначає Олег Ільницький, дозвіл створення угруповування та фінансування їх журналу надійшов з КП(б)У.

З липня 1928 року обертів набирає теорія Сталіна з наростання класової боротьби. Починається перша п'ятирічка, тому важливим аспектом стає трудовий ентузіазм. Літературні митці віддають перевагу партії, а у творах поступово зникає авангардна естетика. Показовим на цьому етапі є триптих "Будівля" М. Бажана, у якій захоплено передано мотивацію робітників.

У 1932 році через постанову ЦК ВКП(б) своє існування припинили всі існуючі спілки письменників та створена єдина Спілка радянських письменників завдяки чому керування з центру стало неопосередкованим,

Визначальними є критерії поразки та перемоги авангардистського руху в Україні. Задля цього важливим було виокремити загальну мету авангардистів та мету партії основна відмінність яких полягала у: по-перше, з філософської точки зору, авангардизм вбачав сенс у мистецтві, яке повинно вийти за межі локального: "...проблема конструкції мистецтва не може бути виконана в межах локалізованого радянського будівництва..." (М. Семенко). Власне, концепція

"радянського будівництва" є засадою ленінізму та чужорідною марксизму. Тому тут можна зафіксувати ідеологічну суперечність.

Інше розходження полягало в національному питанні. До уваги можна взяти те, що авангардисти виступали проти русифікаторської політики. Наприклад, показовим у цьому плані є виступ авангардистів у Донбасі, на якому один із російськомовних робітників висловив думку, що пролетаріату краще розмовляти єдиною інтернаціональною мовою. М. Семенко у свою чергу зазначив, що інтернаціоналізм є виправданням русифікації.

Вищі навчальні заклади та інші установи, студенти, аспіранти та співробітники яких беруть участь у конференції

- Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
- Київський національний університет імені Тараса Шевченка
- Львівський національний університет імені Івана Франка
- Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
- Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
- Волинський національний університет імені Лесі Українки
- Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
- Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського
- Інститут архівознавства НБУВ
- Сумський державний університет
- Центральноукраїнський національний технічний університет
- Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
- ДВНЗ Ужгородський національний університет
- Кременецький фаховий медичний коледж імені Арсена Річинського
- Скарбниця Національного музею історії України
- Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
- Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка
- КЗ "Зміївський ліцей № 1 імені З. К. Слюсаренка"
- ДУ "Інститут всесвітньої історії" НАН України
- University of Latvia
- Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ЗМІСТ

АРХЕОЛОГІЯ

Басюк Анастасія. Релігійні вірування населення салтівської культури з інгумаційним обрядом поховання (за матеріалами могильників верхньої течії Сіверського Дінця) 4

Габор Кирило. Релігійно-міфологічні уявлення доби енеоліту — ранньої бронзи (за матеріалами ямної культури) 6

Пономаренко Михайло. Археологічні дослідження округи Більського городища у 2022 році 8

Линник Олена. Фортифікаційні споруди Української лінії за археологічними дослідженнями (XX – поч. XXI ст.) 9

Якимчук Тарас. Скляний посуд із пам'яток пізньоримського часу Правобережжя України 11

ВОЄННА ІСТОРІЯ

Галевич Святослав. Застосування німецької армії за межами ФРН 2010–2017 рр. 15

Матвєєва Софія. Реконструкція програми підготовки піхоти при Старшинських Школах Галицької Армії 17

Провальнюк Дмитро. Невиконана обіцянка легіону Ідель-Урал: автономія та розчарування 19

Семенів Олександра. Антиалкогольна кампанія в Першу світову війну. Вплив заборони спиртного на українських землях у складі Російської імперії та Австро-Угорщини 21

Петрушко Наталія. Безпекова ситуація на території Дубенського повіту Волинського воєводства у 1921 році: більшовицький фактор	23
Кондраков Станіслав. Формування та розвиток військово-теоретичних поглядів на морські десантні операції в СРСР (1921–1941 рр.)	25
Ілюхіна Катерина. Мобілізація жінок до лав Червоної Армії в першій половині XX ст.	27
Dainis Rižkins. Latgale division infantry units in army of Latvia 1934–1939: 7th Sigulda infantry regiment	29
Potrashkov Dmytro. The French Army's Military Campaigns in India and Canada during the Seven Years' War: A Comparative Analysis	30

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Доценко Марія. Міжнародні конгреси історичних наук (1990–2022 рр.): особливості організації	34
Сивук Софія. Характерологічно-поведінковий портрет Олександра І за матеріалами мемуарів графині Софії Шуазель-Гуффе	36
Лаврик Дмитро. Євреї Санкт-Петербурзької та Московської губерній у статистичних матеріалах Російської імперії XIX ст.	38
Коломієць Марина. Наукова співпраця видатного вченого-мінералога, академіка Є. К. Лазаренка з вітчизняними вченими у світлі листування	40
Попович Вадим. Матеріали про закордон на сторінках газети "Харківський університет" у 1960–1980-ті рр.: контент-аналітичне дослідження	43

Малишко Олег. Щоденник Г. Галагана як джерело до вивчення повсякденності дворянства Лівобережжя першої половини XIX ст. 45

Модронюк Єгор. Радянська журнальна фотографія 1930-х: порівняльний та тематичний аналіз..... 47

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

Чиркова Дар'я. Вишиванка в модній індустрії: проблема ідентичності 51

Кузьменко Едуард. Британський колоніалізм у кінематографі на прикладі фільму "Людина, яка хотіла стати королем" (1975) 53

Осадчук Тетяна. Маргарет Бурк-Уайт: місце митскині в історії фотографії 56

Матузкова Маргарита. Про повсякденне меню мешканців генуезької колонії Чембало 58

Новак Олександр. Пам'яткоохоронна діяльність в радянській Україні (друга половина 1930-х років) 60

Омелич Олена. Крадіжки та повернення культурних цінностей (на прикладі пограбування музею "Зелене склепіння" у Дрездені в 2019 р.) 62

Рядинська Валерія. Харківський стрит-арт: проблеми класифікації .. 64

Савельєва Анастасія. Сюрреалістична фотографія: особливості образів та техніки 66

Шматько Євгенія. Образи Миколи II та його родини в кінематографі епохи Перебудови (на прикладі фільму "Царевбивця") 68

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ

Демченко Дарія. Проблемність співвідношення старозавітного образу серафима з крилатим змієм 72

Монич Олександр. Прозелітична діяльність Мукачівського греко-католицького єпископа Симеона Стефана Ольшавського у комітаті Мараморош в 1733–1735 рр. 74

Гей Світлана. До питання релігійного відродження в Україні під час німецької окупації (1941–1944)..... 77

Шевченко Олександр. Статус жінки у духоборницькому русі: історіографія проблеми 79

ІСТОРІЯ ОСВІТИ ТА НАУКИ

Левочко Ольга. Організація патріархом Йосифом Сліпим роботи науково-освітніх установ на еміграції 83

Комаров Андрій. Образи насилля у російській православній книжності другої чверті – кінця XVI ст. 85

Міщанчук Наталя. М. Лисенко та С. Дрімцов: до історії інтелектуальних зв'язків 86

Лоза Анна. Діяльність дворянських опік Волинської губернії: межі контролю та ефективності 88

Собчук Ольга. Володимир Ястребов і Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка 90

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

Строй Олександр. Перша "нічна" битва під Сінгарою: до питання про наслідки військової кампанії 344 р. н. е. в Месопотамії	98
Пучков Олександр. Проблема тривалості Першого перехідного періоду Стародавнього Єгипту	100
Топчий Валерій. Політичне протистояння між Спартою та Афінами в працях Ксенофонта Афінського	104

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Лагодич Володимир. Cursus honorum: стратиг Коментіол у війні з аварами 583–602 рр.	108
Спиридончук Богдан. Оборона факторій Генуезької Газарії (XIV–XV ст.)	110
Скульбоденко Артем. Соціально-статусна роль ювелірних прикрас у візантійському суспільстві VI–XI ст.	112
Буділовська Марія. Шлюб вестготів. Аналіз на основі "варварської" правди	114
Польшакова Анастасія. Ремісничі гільдії Оксфорду в XII–XV ст.	115
Стюфляєв Максим. Західні царства майя в орбіті впливу гегемонів: відносини Йашчілана і П'єдрас-Неграса з Теотіваканом та Тікалем на початку VI століття	117

**НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ
ТА ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Зацепіло Валентин. Позиція США щодо більшовицького уряду в Росії (січень–березень 1918 р.)	122
Коняєва Карина. Турко-мехетинське питання в політиці Грузії	124
Бердар Яна. Місце Першої Чехословацької республіки в дипломатії Угорського королівства (1918–1939)	126
Самофатов Михайло. Сполучені Штати Європи: проєкт європейської інтеграції Луїджі Ейнауді	128
Луценко Назарій. Палестинська проблема в американсько-британських відносинах (2017–2021 рр.)	130
Фечко Іван. Південноамериканські саміти: спроби перезапуску інтеграційного процесу в Південній Америці на початку ХХІ ст.	132
Фролова Вікторія. Чесько-словацькі відносини періоду становлення комуністичної Чехословаччини у джерелах ЦДАГО України	134
Гребінник Андрій. Утворення Сполученого Королівства та міжпарламентська боротьба Англії й Шотландії	136
Кіктенко Олександр. Правління Філіпа III Побожного: декаданс іспанської монархії чи спроба приєднатися до ранньокapіталістичних країн	138
Сусанна Бойко. Ідентичність ранньомодерної відьми: конкретний випадок та апеляція до контексту	140

РАННЬОМОДЕРНА ТА МОДЕРНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Баштевич Ярослав. Аграризованість ранньомодерного міста Речі Посполитої: на прикладі Золочева в Руському воєводстві	144
Зубрєва Анастасія. Побут козаків Олешківської Січі в контексті теорії "степового фронтиру"	146
Утенко Ярослав. Звуження автономії Гетьманщини (1654–1764 pp.)	147
Городницький Богдан. Участь Григорія Полетики у Глухівському з'їзді старшини 1763 р.	149
Золтан Олександра. Рід князів Вишневецьких у політичному та культурному житті українських земель у XIV – на початку XVIII ст.	151
Калитенко Таміла. Працевлаштування киян наприкінці XIX – на початку XX століття	154
Шевченко Андрій. Кредитні установи у Буджаку на початку XIX ст. .	156
Чорний Іван. Шляхи сполучення Волинської губернії XIX ст. (за творами Ю. І. Крашевського)	158

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Журкін Єгор. Політичні партії як інститут громадянського суспільства в Україні: сучасний дискурс	162
Пігарєва Анна. Репрезентація пам'яті про Голокост у дитячій художній літературі у другій половині XX – на початку XXI століття	164
Шворак Ірина. Образ кримських татар в шкільних підручниках сучасної України	166

Короткова Єлизавета. Георгій Жуков: війни пам'яті в меморіальному просторі Харкова	168
Кабаргіна Варвара. Репрезентація образу Тараса Шевченка в політиці пам'яті: імперський, радянський та сучасний виміри	170
Астахов Гліб. Вячеслав Чорновіл: політик на тлі епох	172
Чегринєць Святослав. Образи військових формувань Другої світової війни у міському просторі Харкова, Донецька, Дніпра, Запоріжжя та Одеси	174
Єременко Юлія. Співпраця українського та єврейського націонал-комунізму в УСРР (1919–1920 рр.)	177
Водошняк Христина. Періодичні видання для дітей та підлітків в УРСР (1930–1940 рр.)	179
Швалюк Софія. Творчий і публічний доробок Романа Бжеського у волинський період життя	181
Сергійчук Тарас. Погляди української політичної еміграції уєнерівського напрямку на початок Другої світової війни	183
Красновський Микита. Мотиви більшовицьких репресій щодо костьольної громади Харкова в 1920–30-х рр.	188
Фісак Юлія. Біженство на теренах Харківської губернії в роки Першої світової війни	190
Яворський Андрій. Права дитини в Радянській Україні 1920-х роках	192

Спасьонова Єлізавета. Український радянський авангард у 1920–1930-х роках	194
Список установ	198

Наукове видання

Каразінські читання

(історичні науки)

Тези доповідей 76-ї Міжнародної наукової конференції

Українською, англійською мовами

Редактор: Нижнікова С. В.

Укладач: Турчан В. О.

Комп'ютерне верстання: Янкул О. М.

Оригінал-макет: Янкул О. М.

Тексти подаються в авторській редакції

Автори несуть повну відповідальність за підбір,
точність та достовірність наведених фактів,
економіко-статистичних даних та інших відомостей

61022, Харків, майдан Свободи, 4.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна